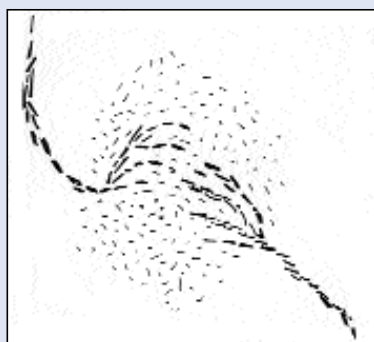

Normalizazio prozesuak Euskal Herrian

Bakegintza eta Herri gintza gerra karlistetan

JOSEBA AGIRREAZKUENAGA

Franco ondoko trantsizio politikoa Euskal Herrian

JOSU CHUECA

Historia bizia

Jesus Abari elkarriketa

IMANOL MURUA URIA

Egunen gurpilean

ALBERTO BARANDIARAN • XABIER MENDIGUREN ELIZEGI
• IMANOL AGIRRE • ERRAMUN BAXOK • LUIS FERNANDEZ

JAKiN

11

uztaila
abuztua
1999

Aldizkari hau ARCEko kidea da
(ARCE: Asociación de Revistas Culturales de España)

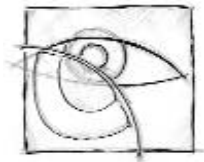
*Aldizkari honek Gipuzkoako Foru Aldundiko Kultura
eta Euskara Departamentuaren laguntza jaso du*

Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailak diruz lagundutako aldizkaria

Aurkib

Zerbaki honetan

► 7

Gai nagusia

Normalizazio prozesuak Euskal Herrian

Gerraren bukaeran bakerik ez, abagune berria baizik:
Bakegintza eta Herrigintza gerra garaian eta
Begarako bake itunean (1839) ► 11
JOSEBA AGIRREAZKUENAGA

40 urte eta gero hau!
Franco ondoko trantsizio politikoa Euskal Herrian ► 41
JOSU CHUECA

Historia bizia

Jesus Atxari elkarrizketa ► 55
IMANOL MURUA URIA

Egunen gurpilean

ALBERTO BARANDIARAN • XABIER MENDIGUREN ELIZEGI ► 115
• IMANOL AGIRRE • ERRAMUN BAXOK • LUIS FERNANDEZ

© JAKIN

JAKINeko idazlanez inon baliatzerakoan
aipa bedi, mesedez, iturria

JAKIN

aldizkari irekia da eta ez dator nahitaez
idazleen iritziekin bat

ZUZENDARIA

Joan Mari Torrealdai

ERREDAKZIO-ARDURADUNA

Xabier Eizagirre

KONTSEILU EDITORIALA

Paulo Agirrebaltzategi, Joxe Azurmendi, Joseba Intxausti

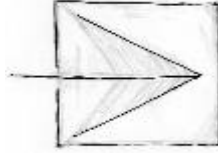
IDAZKARITZA ETA ADMINISTRAZIOA

Tolosa Hiribidea, 103-1.C / 20018 Donostia
Tel. 943 21 80 92 / Fax 943 21 82 07
jakin@jalgi.com

1999ko PREZIOAK

BARRUAN	HARPIDEDUNA	EZ HARPIDEDUNA
Harpidetza	6.000 pzta. (36,06 euro)	—
Ale arrunta	1.000 pzta. (6,01 euro)	1.350 pzta. (8,11 euro)
KANPOAN		
Harpidetza	6.500 pzta. (257 FF / 39,07 euro)	—
Ale arrunta	1.100 pzta. (43,5 FF / 6,61 euro)	1.550 pzta. (61,29 FF / 9,32 euro)

Normalization processes in the Basque Country

- *There is no peace after war, but rather a new opportunity*

The professor Agirreazkuenaga directs his study to the period of the Carlist wars in the 19th century (between 1821 and 1876) and to the corresponding political pacification and normalization processes which evolved around tension between pro-fuero, liberal and traditionalist positions. Agirreazkuenaga warns that we can during this period find many of the keys to understand the conflicts and changes which Basque politics has endured throughout the 20th century up to the present time. ► JOSEBA AGIRREAZKUENAGA

- *Post-Franco political transition in the Basque Country*

The professor Josu Chueca carries out a historical study of the post-Franco political transition in the Basque Country —a transition which, despite having marked an unusually long democratic break from tradition in Spanish contemporary history, produced a bittersweet outcome from the point of view of the Basque political problem, given that it did not give rise to a satisfactory solution to many of the questions and claims which had been dragging on since previous times. ► JOSU CHUECA

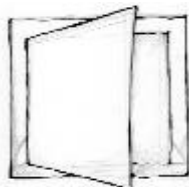

Living history: an interview with Jesus Atxa

The journalist Imanol Murua Uria, in the latest issue of the series *Living History*, interviews that ardent promoter of culture Jesus Atxa at length. Jesus Atxa established contact with Basque culture and activism during his sojourn in Caracas in the 1940s. On his return to the Basque Country, he undertook a major body of work, very often in the shadows, both in the clandestine organization of Basque nationalism and promoting Basque culture: we must especially emphasize his leading role in the process of creating and expanding ikastolas. He is currently devoted to gathering documentation from ikastolas all over the Basque Country and has already written the story of several of them. ► IMANOL MURUA URIA

News today

This gathers together cultural information focusing on the present from various areas and perspectives. This year we shall be closely following culture, entertainments, sociolinguistic, communication and literary-related matters. This section draws on various specialists: Alberto Barandiaran, Imanol Agirre, Erramun Baxok, Luis Fernandez and Xabier Mendiguren Elizegi. • *Various Authors*

skuetan duzun hau bigarren aldiko 113. zenbakia da eta 1999. urteko laugarrena.

Azken urtebete honek esanahi berezia izan du euskal politikagintzaren esparruan. ETaren su etenak eta Lizarra-Garazi akordioak koordinatu berrietan kokatu dute euskal gizartea: bake eta normalizazio prozesu baten has-tapenetan gaudela esan genezake. Ez da hau, haatik, Euskal Herriaren historian egoera gatazkatsu bati soluziobi-dea eman behar zaion lehen aldia. Azken bi mendeotan ere baditugu hainbat adibide eta eredu. Zenbaki honetako *Gai nagusia* sailean normalizazio prozesu horiekiko lehen hurbilketa bat egin nahi izan dugu *Jakin*-en, XIX. mende-ko gerra karlisten inguruko eta Franco ondoko prozesuei historialarien ikuspegitik so eginez.

Lehenengo artikuluan, beraz, Joseba Agirreazkuenaga irakasleak XIX. mendeko gerra karlisten garaira garamatza. Gerra hauen sorreran eta ondoko baketze prozesuetan jarrera tradizionalista eta liberalen arteko tentsioak eta gatazkak ageri ziren, urteak igaro ahala foruen aldeko mugimenduak ere gero eta pisu handiagoa izan zuen arren, euskal abertzaletasunaren lehen proposamenen iturburu bilakatu ziren arte. Agirreazkuenagaren ustez, urte hauen azterketan XX. mendeko eta egungo gatazka eta aldaketak ulertzeko hainbat gako topa genitzake.

Bigarrenean, aldiz, Franco ondoko trantsizio politiko-a du aztergai Josu Chueca irakasleak. Chuecaren arabera, trantsizio honek Espainiaren egungo historian ohikoa

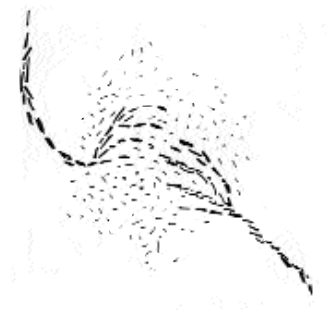

ez den aro demokratiko luzea ireki duen arren, euskal arazo politikoaren ikuspegitik «urte horietako emaitzen balantzea gazi-gozoa» gertatu da, aurreko garaietatik zetozen auzi eta errebindikazio askori ez baitzuen erantzun egokirik eskaini.

Historia Bizia sailean Jesus Atxa kultur eragilea elkarritzketatu du Imanol Murua Uriak kazetariak. 40ko hamarkadan Caracasen zegoela euskal kultura eta militantziarekin harremanetan jarri ondoren, Euskal Herrira itzultzean lan esker ga burutu zuen hala abertzaletasunaren antolaketan klandestinoan nola euskal kulturaren sustapenean; ororen gainetik, agian, ikastolen sorrera eta hedapenean egingdako ahaleginak azpimarra genitzake. Bere bizitza eta lanari buruzko testigantza jasotzen du *Historia Bizia* sailaren laugarren emanaldi honek, aurrekoetan Piarres Xarriton, Federiko Krutwig eta Juan San Martinenak ekarri ondoren.

Egunen Gurpilean saileko artikulua labor eta biziak datoz, ohi denez, zenbakiaren azken orrialdeetan: Alberto Barandiaranek Kulturako gaiak dakartza, Xabier Mendiguren Elizegik Literaturakoak, Imanol Agirrek Ikuskizunetakoak, Erramun Baxokek Soziolinguistikakoak eta Luis Fernandezek Komunikazioaren eta Telematikaren ingurukoak. ¶

Normalizazio prozesuak Euskal Herrian

Ger rar en bukaeran bakerik ez, abagune
ber ria baizik:

Bake gintza eta Her rigintza ger ra garaiari eta
Bergarako bake itunean (1839)

JOSEBA AGIRREAZKUENAGA ▶ 11

40 ur te eta ger o hau!

Franco ondoko trantsizio politikoa Euskal Her rian

JOSU CHUECA ▶ 41

Gerraren bukaeran bakerik ez, abagune berria baizik

*Bakegintza eta Herrigintza gerra garaian eta
Bergarako bake itunean (1839)*

*

J O S E B A   A G I R R E A Z K U E N A G A

*

denborarik gabeko munduan bizi gara, guk geuk sortzen dugulako zer den iragana eta orainaldia, guk geuk asmatzen dugulako nola sailkatu denbora, zer den zaharra eta berri, datak ezarriz. Zaharrak berri esaldia, denbora ezaren adierazpen zehatza dugu eta horregatik 1839koa edo 1876koa berri egiten zaigu geure bizitzako egunean.

Bakegintza ez dugu ez gaurko arazoa eta etorkizunean ere izango da, bizitza bera gerra delako. Hala ere, aspaldiko partez, aukera ederra sortu zaigu, baikortasunez eta ilusioz beteriko garaia zabaldu, herrigintzari, lan sozialari ekiteko eta azkenean, politikagintzaren arte nobleari lehen mailako ohorea eransteke. Badakigu ondo jakin, politikagintza gerraren jarraipena dugula, baina berbaz egina, «parlatzen» parlamentuan, Batzarretan eta abar. Horrela gertatu zen Bizkaiko Batzar Nagusietako eraketan, adibidez, XVI. mendean. Ganboatar eta Oinaztarren arteko gerra Batzar Nagusiaren eraketan islatu zen eta aurretik Batzar nagusien erabakien bidez sortzen ari zen administrazio publikoko boterea kudeatu.

▮ Joseba Agirreazkuenaga EHU Un Egungo Historian

Baina politika hutsa ez da politikari profesionalen egintza, gizarte zibilean dihardugunok politikariei geure nortasuna eta indarra erakustekotan ere bagara. Berriz ere politika nagusiaz mintzatzeko gustua eta gogoia bizten da eta horra arriskurik nabarmenena. Politika txikia, egunerokoa, dugu eraginkorra.

XIX. mendean zehar, aldaketa sozial edo politikoaren alde borrokatzen zutenek, talde txiki eta ustez azkarraren eraginez boterea hartu eta aski zela uste zuten gizartean arau zuzenak indarrean ezartzeko (Blanqui), gizarte zibilaren gabezia nabarmena zelako. XX. mendean ere horrelako usterik ez da falta izan, baina pentsakera horretatik mota desberdinetako faxismora ibilbide laburra dago. Politikagintza eta herrigintzaren esparruak ahalik eta gehien zabaldu beharra dago egunerokotasunean txertaturik.

Münsterren sinatutako Westfaliako bakearen 350. urteurrena izan zen iaz, 30 urteko gerra zabala Europan zehar bizi ondoren. Bitartekaritza garrantzitsua burutu zuen Veneziako errepublika txikiko ordezkariak, antzerkigintza egokia antolatuz. Holandak bere askatasuna lortu zuen Espainiako erresuma-inperiotik. Lurralde desberdinetako soberania motak bereizi ziren. Pertsona bakoitzak bere sinesmen propioak edukitzeko askatasuna, erlijio eta kontzientzi askatasuna lortu ere, inkisizioaren egiak lurralde batzuetara mugaturik jarraitu zuelarik, hego Euskal Herrian XIX. mendean lehen guda karlista arte alegia. Europa tolerantearen lehen oinarri sendoa izan zen Westfalia. Europa berriaren egitasmoa kristautasun unibertsaleko erakundetzearen ideia-ondokoa dugu. Erresuma unibertsal kristauaren utopiaren ostean, Europan tokian tokiko botereak gorpuztu ziren eta erregearen soberania mugatzen saiatu ziren parlamentuen edo ordezkartzako bilzarren bidez.

Gure herrian erlijio askatasuna, hau da, sinesmen askatasunaren zabalkundea, oraintsu arte ez da bene-benetan zabaldu eta onartua izan. Gezurrean katigaturik zirenek ez zuten Herririk merezi eta beraz bidezkotzat jotzen zen auzokoaren hilketa. Egia, benetako bat eta bakarra baino ez zen eta Herria garbi-garbi, korrektoena baino

ez zen. Delako ikuspegia, mezua oraindik erroturik dago eta ez da onartzen definizioz Herria politikoki eratzen denean aniztasuna dela nagusi, hiritar indibidualen izaeran gordetzen dugulako askatasuna, gauza batzuetarako komuntasunezko elkarte komuna sortzen dugula, eta horrela mota askotako erakundeetan dugu geure burua giharturik. Beste abiapuntu historikoa zera da, Estatu-nazioaren proiektu berri-berria XIX. mendean errotu zela, ikuspegi nazional bakarra politikagintzarako eta bizimodurako erantsiz indibiduoaren nortasunari. Independentziaren egarria gizabanako askoren erlijio berria izan daiteke eta bidezkoa da. Menditarren tradiziokoak eta kostaldekook geure buruaren jabe izateko zaletasun porrokatua omen dugu. Baina sinesmen hau galdu gabe, elkarren artean zerbait antolatzen hasiz gero, sinesmen partikularren aniztasuna onartu beharrean gaude, jakinik harremanak mugatu egiten gaituela. Batzar Nagusietako buruzagi eta ideologoek printzipioa zen partaidetzako soberania, hau da, erregeak berea zuela baina herrialdeetako Batzar Nagusiek ere beste horrenbeste. Sistema konstituzional politikoan aniztasun hori ez zen onartua izan eta, beraz, parlamentu nazional bakarrari eransten zitzaion botere guztia, lehenago erregearena zena. Estatu-nazio federaletan (Suitza, Ameriketako Estatu Batuak eta abar), bitarteko botereak tokian tokiko herri xehearen eta goi mailako Estatu-nazio nagusiaren artean onartzen ziren. Hego Euskal Herrian, XIX. mendean zehar Diputazioen boterea horrela asmatu eta sortua izan zen, bitarteko botere gisa. Eta lortu ere lortu zuten, gorabehera askoren ostean. Honetan datza XIX. mendeko euskal berezitasun politikoaren muina.

Gatazka politikoaren harian

Geurean XIX eta XX. mendeetan zehar hainbat gerra eta bake prozesu ezagutu ditugu. XIX. mendean zehar gerra ugari bizi izan zen euskal lurraldean. Baina XX. mende erdiko gerren parean, gudak armaden artean antolatzen ziren eta beraz populazio zibilak ez zuen beharbada

sarritan bizi zuzen-zuzenean, bidenabar baizik. Hala ere, edozein armadak herritik igarotzerakoan, herriko udalean janaria eta jantzia eskatzen zuen, herriko agintariak bat-batean ezin zuten ordaindu, maileguz dirua eskatu behar eta ostean mailegua ordaintzeko zerga bereziak ezartzen ziren herritarren gainean. Bestalde, hirian sartzen zirenean, sakeoa ohikoa zen, aberasbide bihurtzen zelako soldaduentzat, soldatapeko zirenentzat soldata bihurtzen zen. Horrela zorpetu ziren hainbat euskal herri eta lur zilegien salmentari ekin behar XIX. mendean zehar, gerren ondoriozko zorrak kitatzeko.

Azkenik aipa dezagun fenomeno berri eta berezi legez, 1808ko Napoleonen aurkako gerratean gerrila nabarmendu zela Euskal Herrian eta Espainiako erresumako beste lurraldeetan, hau da, gerra egiteko modu berezia, inprobisatua, aurrez aurre jo beharrean alboz eta atzetik erasoak eginez armada handiari. XIX. mendean, beraz, gerra desprofesionalizatzen hasi zen eta sarritan, bizimodu mugatuegi gertatzen zen abagunetan, aukera ederra zen gerra eginez profesionalizatzeko.

Gerraren ondoren bake giroa ezarri ohi da. Baina bakeak eta bakeak daude noski. Gerraren bukaera garaipen militarrez bukatzen denean, borrokan elkar muturka egon diren bando bietako batek irabazten du eta irabazlearen bake estua eratu ohi da. XIX. mendeko gerrateak gehiengotan horrela bukatu ziren: Napoleonen armada garaitua izan zen 1814an Erresuma Batuko armadaren eta tokian tokiko gerrilarien ahaleginez, eta Napoleonen Espainiako erresuma erreformatuan partaide izan ziren euskaldun argi eta liberal ugarik Frantziara joan behar izan zuten. Gogoratu Mariano Luis Urquijo bilbotarra edo Juan Antonio Zamakola dimarra. Azken honek liburu garrantzitsua bezain berritzailea idatzi eta argitaratu zuen Frantzian 1818an, *Historia de las naciones bascas*¹, alderdi bietako euskal herritarrek bere diskurtsoaren zutabe zirela. Beste batzuk aldiz poztu egin ziren Napoleonen hondamendiaz, Abandoko Ullibarri euskaltzalea edo Bizenta Mogel idazlea adibidez. Gogotsu inkisizioaren eta tradizionalismo irmoaren alde sendo ekitea eskatu zioten bertsoz Es-

painiako errege sartu berriari, Fernando VII.ari. Hara 1814an argitaraturiko bertsoak²:

Katigu zengozala/erreinuz kanpotik/lan nekia zabal
zan/España guztitik./Jarri zadiz, Fernando,/osaben aulki-
jan/bakia izan daigun/inguru guztijan.

Inok Elexien kontra/ezer esaten dau?/Ez eijozu
parkatu/barriketa zital au./Garbirik jaon daizun/zure erli-
jinoia/irme sendatu eizu/Inkisizinoia.

Fedearen aldeko ejerzitoak («Ejércitos de la Fe») 1821etik eta 1936 arte eten barik ekinean egon dira geurean. Fede katoliko irmoaren aldekoak ziren eta benetako sinesmena ez zen negoziatzen. XIX. mendean zehar, bertsoz, herri mailan propaganda politikoa zabaltzen zen, herri soilak ulertzeko eran adierazia. Behin eta berriro ondoko galderak laburtzen zuen sakon sakoneko kezka, gaur egunekoa dirudiena:

Zergatik egon ohi dira euskaldunak bizi ezinik eta arazoetan?:

(...) Zergaitik deritxazu
ainbeste neke lan
euskaldunen artean
beti artu joan?
«Gordetearren zintzoro
Jaunaren fedea,
geure lege garbiak,
geure euskerea (...)

«Antxinako euskaldunen alabantzak»³ izeneko poemaren erantzun paradigmaticoa XIX. mende hasierakoa da. XIX. mendean zehar eta XX. mende honetan, gezurra badirudi ere, oraindik orain bizirik dirau geure Herrian. Gerra ugari XIX eta XX. mendeetan (1833, 1872, 1936), gerra zabala bizteko saiakera gehiago. Azken urteotakoa, ETAk bultzatu nahi izan duena, hasieran faxismoak ezarri zuen gerra giroaren aurka eta azken hogeitau urteotan beste-lako estrategia batzuen pean, ez dirudi hain gerra hedatua izatea lortu duenik, saiatu bai saiatu dira, baina sufrimendu gehiegi eragin du eta ez da amaitu, erakunde armatuak, birmoldatu gabeko enpresa legez, jarraitzen duela-

ko, oraingoan urtebetez bortxazko ekintzarik egin ez arren.

Edozein gerra edo gatazkaren interpretazio ideologikoa egitea errazegia gertatzen zaigu. Politikari profesionalak sinpletasunezko mezuan dihardute, laburduran, pentsamendu laburraren artistak direlako. Ikerketan ari gare-nok bestelakoetan saiatzeko premia dugu. Errealitatearen ezagutza zehatza eta absolutua lortu ezinezkoa da geure etsipenerako eta zorionerako. Eta edozein negoziazioan honelako abiapuntua onartzea ezinbestekoa deritzot.

XIX. mende hasieran Napoleonek, askatasunaren protektorea zen heinean, Baionan Espainiarako konstituzio berria prestatu zuenean, Euskal Herriko buruzagiek be-reizkuntza forala sartzea lortu zuten (J.A. Yandiola Bizkaitik, Montehermoso markesa Arabatik, J.M. Lardizabal Gi-puzkoatik eta abar). Diskurtso fueristaren hasieran gaude. Liberalismoaren doktrina politikora egokiturik, foru siste-ma konstituzio berezi gisa azaltzen zuten, hego Euskal Herria Espainiaren konstituzio politiko berriaren baitan erakundetzeko. Baina gerora, Cadizkoaren ostean Espai-nian eta iraultzaren garaitik Frantzian alegia, diskurtso zentralizatzailea nagusitu zen eta Euskal Herrian ere bere oinarri finkoak izan zituen liberalismo honek.

Epe luzeko ikuspegia

Azken bi mendeotako ikuspegi zabala, epe luzekoa, aurretiaz ezagutzea premiazko deritzot, gerora 1839ko abagunean sortu zena hobeto aztertzeko eta ulertzeko.

1. 1833ko gerra karlista berez 1821ean hasi zen eta amaieraren lehen urratsa Bergaran errepresentatu zen 1839an. Gipuzkoa eta Bizkaiko batailoiek onartu zuten Bergarako ituna, arabar eta nafarrek arbuiatu. Bitartekari lanetan garaiko botere nagusia, Erresuma Batua, Lord Palmenston lehen ministroa eta Lord Hay haren ordezkaria Euskal Herrian. Foru hitza lehen artikuluan aipatu baino ez, ondokoak militarren arteko arazoek konponketarako, graduak, dirua eta abar. Baina aski izan zen Espainiako

parlamentuan eztabaida sortzeko eta foruak berriz ere indarrean ezartzeko, Espainiako parlamentua interpretatzaile bihurtu zelarik. Iraganean Espainiako Erregea eta bere kontseilariak ziren interpretazioan adituak. Baina azken batean, emaitzari begiraturaz gero, zera dugu, diskurtso fuerista Herri baten politika nortasunaren adierazle bihurtu zela eta Batzar Nagusi errepresentatiboak indarrean ezarri zirela. Nafarroan Erresuma zena probintzia soilak bihurtu zuten baina laster arin foru nortasuneko probintzia zela aldarrikatu ere bai. Kontua da, bakegintza horren ondorioz diskurtso ideologiko berritua eraikitzeko gaitasuna eta erakundeak sortu zirela eta gu gaur egun horren ondorio gara. Karlista batzuek, besteak beste errege legitimoaz eta Jainkoaz negoziatzea nahi zuten. Eta benetan pentsaturik, benetako Jainkoaz negoziazioa egitea zaila da, sakralitatea eta edozein manifestazio sakralizatu negoziatu ezinezkoa baita.

2. 1872ko gerra desberdina izan zen, Estatu karlista *de facto* euskal lurraldean sortu ere bai, baina gerra militarri galtzeko zorian zegoenean karlistek ez zuten onartu inolako negoziatorik, errege karlistak berriz ere ez zuelako nahi. Hobe denak atzerrira eta Hegoameriketara, adibidez Uruguay aldera, bertan militar mertzenario modura bizimodua irabaztera. Militarren diskurtsoa nagusi eta bestelakoek jai. Eta Canovasek aukera ez zuen galdu diskurtso fuerista erabat deslegitimatuzeko, Batzar Nagusiak debekatu. Horregatik ez zuen aitzakiarik gero kontzertu ekonomikoen dinamika onartzeko. Garaiko fuerista irmoentzat «migaja» edo kondarra baino ez zen «kontzertu» edo itun ekonomikoa. Ehun urte beranduago eskubide historiko bihurtu zaiguna, autogobernuaren oinarri, borondate politikoaren poderioz.

3. 1939an, azkenik, karlistak irabazle atera ziren. Eta bestelakoak erbestera, Herritik at. J.A. Agirre, M. Irujo eta beste gazte batzuek euskal herritarren artean autogobernuaren borroka demokraziaren baloreekin lotu eta diskurtso berria asmatu zuten. Comunion Tradicionalista Vasca delakoa 1936an herriaren zati nabarmena zen, hauteskundeetan 24 diputatutik 5 lortu zituen, 9 EAJK, 7 Frente Popularrak eta hiru bestelako eskubiak. Karlista-tradizio-

nalistak, 1876. urteaz geroztik, altxamendu armatua presatzen ari ziren. Azkenean arrakastaz lortu ere bai. Eta iparraldean diputatu zen Ybarnegaray eta *Eskualduna* kazetaren iritzian, Molaren euskaldunak ziren benetako eta jatorrizko euskaldunak eta ez Agirreren aldekoak. 1939an karlistek beren bakea, bere demokrazia organikoa eta espiritu nazionala ezarri zuten, armez eta indarrez. Baina bake hori, armez lorturikoa eta oinarri zibila izan arren, deslegitimaturik gelditzen da 10 edo 40 urteren buruan. Karlistak pixkanaka baztertuak gelditu ziren eta bestelako frankismoaren doktrina inposatu zen.

4. 1977an politikagintzarako aukera zabaldu zen. Bartzuen mezua hala ere: hemen ez da aldatu ezer. Zalantzarik ez da faltatu hala ere. Baina hogeitau urteren buruan esanenezake hemen asko aldatu dela eta ez direla alferrikakoak izan hogeitau urte hauek. Ohiko hiru asanblea errepresentatibo, bi parlamentu eta udaletan ordezkariak zuzenak eta ezagunak. Estatutu politikoa eta Foru hobekuntza delakoa. Berez euskal kutsuko estatu administratiboak eta politikoak eraiki dira, soberania mugatua dutelarik, Espainiak eta Europako estatu guztiek bezalaxe. Arlo batzuetan, hala ere, soberania gehiago behar lukete, Europako bestelako estatuarekin parekatzeko. Dena dela, Euskal Herriak nortasun politikoa erakusteko ahalmena du, euskal parlamentua erakunde berria dugularik. Euskal Herriaren batasunari buruz, oinarri konfederatuan egin beharko da eta zenbait arlotan lortu da, kultur erakunde bi botere publiko guztiek onartuak baitaude: Eusko Ikaskuntza eta Euskaltzaindia, euskal nazio erakundeak alegia. Sinbologiarik dagokionez, euskal bandera, Osasuna futbol taldeko zaletuen artean ikusten duguna izan beharko du agian, ikurrina gehi gorria. Ikurrinaren aurretik, mendebaleko hiru herrialdeena soilik gorria zen «Irurac bat» izenarekin. Badaude geure artean ere jakobinoak eta legitimate osoz Asanblea edo Parlamentu bat, Herri bat, Gobernu bat, hizkuntza bat aldarrikatzen dutenak. Baina geure Herriaren iragana eta egoera gogoan izanik bestelako aukerak agian bidezkoagoak dira, etorkizuneko alternatibak lantzeko unean.

5. XX. mendea euskal naziogintzaren mendea izan da. Euskal Herriko lurralde gehienek eta bertako biztanleek hainbat arlotan ohiko estatu egitura propioa dute. Hurrengo mendean geure oraingo estatu egoeran sakontzeko aukera izan dezakegu eta autogobernuaren fruitu emanakorrak jendearen borondatea irabaziko du. Zeren gehien-goak ez baitatoz berez, irabazi egiten baitira. Baina delako erakunde eta soberaniak ezertarako ez dute baliorik izango, gai ez bagara gizartegintzan sakontzen. Horra gure beste erronka.

Ƨarlismoaren sorrera eta lehen gerra: 1821-1833

1821ean fedearen aldeko armadak konstituzio espainiar liberal zentralistaren aurka hasi zuen gerra, mendi mutilez egindako gerra. Markinan J.A. Mogelek idatzi bide zituen argitaraturiko bertsoek argi adierazten digute egoera:

Euskaldun garbi sendo
prestu ta nobliak
gorde gaura ditubez
asabeen legiak
mutilak horretarako
armetara dira.
Zarrak bere nahi leuke
gaztiak balira.
Agur bada betiko
liberal arruak
agur lairon ta dama
agonijakuak
Cadiztik urten eta
bihurtu bertara,
zuben hazur ustelok
an obitutera.
Españolen izenik
ez jake emoten
bandera okerretan
diranei sartuten.

Oneek iges eginik
amaren mendetik
kendu bitez betiko
begijen aurretik.

Bilbo eta Bizkaian *El buen vizcaíno*-k izenpeturik 1821ean erruz zabaldu zen panfletoa zuzen-zuzenean konstituzio liberalaren aurka zihoan eta Bizkaiko ohiko konstituzioa kontrajartzen zuen, tradizionalismoan finkaturiko fuerismoa indartuz:

Y si los actuales Ministros tubiesen la audacia de querer someterlos a la fuerza aún podréis decir que en vuestro arbitrio queda segregaros del resto de vuestra Nación, quedar independientes o ponerlos bajo la protección del augusto soberano de la Francia.

Independentziaren ideia behin eta berriz errepikatu-ko da Espainian liberalismo demokratikoak agintea hartzen duen bakoitzean: adibidez 1869an edo 1931n.

Gipuzkoan ere zabaldu ziren panfletoak eta hauetan arazo konkretuak planteatzen ziren: kontsumozko produktuen garestitzea aduanen aldaketaren ostean, papel seilatua erabiltzeko obligazioa, presio fiskala gora, lege berrien inposaketa, soldaduskara joan beharra. Irabazi baino gehiago galdu egin da; beraz populazioaren kabuz gelditzen da independente bihurtzea edo Frantziaren babesgoan geratzea.

1823an, berriz, Frantziako armada sartu zen, baina oraingoan, kontrairaultzaren izenean Fernando erregearen botere absolutua bermatzeko 1820an proklamatu zen espainiar konstituzio politiko liberalaren erakundetzea deuseztuz.

Aipatu dugun fedearen armadak, berriz, atzerritarren laguntzaz, absolutismoa eta ohiko foru sistema indarrean ezarri zuen. Aurrerantzean liberal kutsukoek herrialdeko Batzar Nagusian ordezkartzarik ezin izango zuten hartu, debekaturik baitzuten eta beste asko bere herritik desterratuak izan ziren. 1823ko urteaz geroztik euskal herrialdeen Diputazioek erakunde politiko administratibo legez garapen handia egin zuten, herrialdeetako gobernu legez

indartu ziren eta absolutismoaren ildotik fuerismoa ere indartu zen. Benetako absolutistek herrialdeetako Batzar Nagusiak mesfidantzaz hartzen zituzten, herri erreprezentazioaren bidez erregearen aginte nagusiaren muga zirelako.

Baina giro horretan fuerismo politikoa ageriko da nabarmen 1826an jadanik Bilbon, Erresuma Batuak Bilbon zuen kontsulak idatzi zuenaren arabera:

The population of these provinces in regard to public feeling, may, I think, be divided into three classes, namely the Royalists, the Fueristas (or those that hold out for their Privileges) & the Liberals. The two former may certainly be considered as two links of the same chain in as far as may relate to a decided opposition to the third; these are beyond a doubt much more numerous; but the Liberals are mostly men of property and superior education. (John Clark, 9.I-1826)⁴

Beraz, liberalez eta absolutistez gain, fueristak, ildo tradizional erregezalekoak ageri ziren, eta aldarea eta tronuaren parean fueroak ere ageri ziren. Bestalde 1823tik 1833 arteko garaia, 1820an liberalen aurka hasi zen gerraren jarraipentzat hartzen zuten erregezaleek. Diputazio bakoitzak herriz herri indar armatuak antolatu zituen, urtero ariketak eginez, armak erosiz eta liberalen aurkako borrokarako prestatuz. Horrela, 1833an gerra irekia berriz biztu zenean, aurrekoaren ildotik kokatu beharra daukagu.

Sarritan han eta hemen idatzi eta aipatu ohi da 1833an bat-batean eta berez euskaldunak altxatu egin zirela eta Zumalakarregiren gidaritzapean garaipenaren bidean zihoazela⁵. Baina une honetan esan dezakegu, garaian garaiko dokumentu zehatzak erabiliz, altxamendua ez zela berezkoa izan, aurretik prestatua baizik. Eta 1821ean gerrilari buru zena liberalen kontra, berriz ere 1833an altxamenduaren buru ageri zen, Fernando Zabala 1833. urtean Bizkaiko Diputatu nagusia, alegia.

Luzea dugu karlismoari buruzko bibliografia. Era guztietako interpretazioak asmatu dira, adar askotako fenomeno bihurtu baitzen abagune berezian. Gure herriaren gaur egungo historiazko paradigma bihurtu zaigu karlis-

moa eta talde bakoitzak bere erara interpretatzeko eskubi-dea hartu du.

Europar ikuspegi zabaletik abiatuz, karlismoa kontrairaultzaren ereduaren baitan kokatzen da. Iraultza liberal frantsesaren aurka Frantziako mendebaldean antolatutako Vendéeko altxamenduaren antz handia du, eta gerra garaian Gipuzkoako buruzagi liberala zen Zabala aristokratak jadanik 1836an aipatu zuen delako parekotasuna⁶. Baina bestalde, herri berezian indartu zen Euskal Herrian karlismoa, berto-bertoko berezko adierazpidea balitz bezala. Ezin dugu ahaztu Kataluniako mendietan, Aragoiko zonaldeetan eta Valentzian ere izan zuela oinarri sozial ongi errotua. Dena dela, Euskal Herriko azpiegiturak ematen zion karlismoari gerra egiteko adinako indarra, eta guztientzat ezaguna zen euskal lurraldeetan berezko ohiko erakundetze politiko administratiboa garatu zela azken mendeotan. Eta, aldi berean, naziogintza berriaren garaian, 1830-1848an Polonian independentziaren aldeko borroka biztu ziren. Baina horrelakorik ez zen ageri karlistadan, azken batean, Madrilen boterea irabaztea baitzen helburua. Dena dela, 1838an Bizkaiko Diputazio probintzialeko agiri publikoan zera idatzi zen: gerra gehiago luzatuz gero, beharbada nazionalitatearen gerran bihurtzeko arriskua zegoela, gehienbat euskal lurraldera mugaturik zegoelako⁷.

Bestalde A. Txahok *Voyage en Navarre pendant l'insurrection des Basques (1830-1835)* liburuan idatzi zuen interpretazio berritzaileak bestelako giltza kategoriko aitzindariz aztertzen zuen gerra, Zumalakarregi eta bere mutilak euskal nazioaren argitan kokatzen zituelako. Gerrak iraun ahala, foru sistemaren iraupenak rol estrategikoa jokatu zuen ondoren aipatuko dugunez bakegintzako plan guztietan.

Dena den, karlismoaren garapenean ezin ahaztu maxinada zaharretan ageri zen handikien aurkako populua-
ren kultura nabarmen azaldu zela. Ekintza ugari herriko jauntxoek aurka zuzenduak zeuden eta horrela liberal kutsukoek errotak, burdinolak eta jauregiak eraso eta erre egin zituzten, Zornotzan Ibarako auzoan gertatu zen beza-

laxe Barroeta Aldamarren ondasunen aurka⁸. Bertsoek ere sarritan erakusten digute garaian garaiko giro soziala. Irakurri besterik ez dago nagusia eta morroiaren arteko elkarriketa:

Pagu hori zenduten
ondo merezia
jendetxeak dik Praixku
kulpa guzia
estimatu beharrean
maixatarrak nausia
zerontzat nahi zenduten
gure baserria
Jende haundi-mandia
ezin ikusia
eta inbidia
horra zuen beltza ta
zuen txuria.⁹

Euskal gizartean zeuden aldeak eta mailak argi eta garbi erakusten ditu. Handi-mandiak alde batetik, jendetxea bestetik eta tartean baserritarrak, jabledunak eta maizterrak. Hirietan, merkatariak eta artisauak, jornalariak han eta hemen genituelarik. Arazo ugari beraz, ohiko euskal egitura sozioekonomikoen kinka larria, aldaketa, jendearen bizimodua beherantz, lanik eza, aukera gutxi, iraultza industrialaren eredia aurkitu ezinik. Esan genezake, ohiko euskal zibilizazioak bere goia jo zuela eta XVIII. mendean geroztik eredu berria asmatu ezinik zebilela. Beraz, soluziobideak aurkitzea ez zen erraza baina, bestalde, gerraren giroan arazo guztiak sakondu ez ezik, erdi desagerturik ageri ziren, bestelakoak garrantzitsuagoak bihurtu zirelarik, hain zuzen ere detonante gisa jokatu zuen faktorea, Espainiako erregetzaren jabea.

Faktore politikoa azalekoa da zalantza barik eta gerra zibilak ez du iraupen luzerik, aurkariak indarrean orekatu-rik ez baldin badaude eta kontuan izanik karlismoak bere armada berria eraiki behar izan zuela. Horrek erakusten du lurralde bat eta ez edonolakoa, aberatsa eta ondasunezkoa, harturik eduki behar zela, gerraren iraupenari eusteko.

1833ko gerraren lehen egunak eta bilakaera

Absolutistak agintean egon arren, Karlos, Fernando VII.a Espainiako erregearen anaiaren inguruan, absolutisten arteko gogorrenak eta antiliberalenak bildu ziren. Aurreko urteetako errealista edo erregezale garbiak, aurrerantzean karlista izenez ezagun egingo ziren. 1832an jadanik antolaturik zeuden eta Espainiako erresumetan han hemenka ekintzak antolatzen ari ziren. Bestalde, Portugalen ere gerra bizturik zegoen migelista eta liberalen artean. Bilbon Ronda kalean txoko batean afaritarako eta abar biltzen zen erregezaleen talde konspiratzailea. Eta Bizkaian errege armadarik ez zegoenez gero, paisano armatuen erakundea kontrolatzeari ekin zioten. Talde hauek izan ziren altxatu zirenak Bilbon eta Bilbotik saiatu ziren Karlosen alde errebolta zabaltzen 1833ko urriaren 3aren ondoren¹⁰. Bilbo berehala bere esku izan zuten. Batzar Nagusietan izendaturiko legezko Diputazioa kendu eta beste bat indarrez jarri zuten. P.P. Uhagon Diputatu nagusiaren atzetik ibili ziren harrapatu arte. Beste Diputatu nagusia aldiz, F. Zabala, erreboltaren buru bihurtu zen. Karlismoaren aldeko Diputazio berria izendatu ondoren gerraren legean, Bizkaitar armatuak izeneko taldeak bidali zituzten Santanderrera, Burgosera eta Gipuzkoara bereziki. Bizkaiko paisano armatuen erakundeak egin zituen lehen hilabetean Karlosen aldeko ekintzak. Gipuzkoan aldiz ez zen ageri mugimendu nabarmenik. Bizkaitarrak abiatu ziren Deba aldeko herriak hartzera eta gero Tolosara, baina bertan jadanik Donostian zegoen armadak aurre egin zien¹¹. Une horretan hainbat bizkaitarrak etxerako bidea hartu zuen. Borrokaldira zuzenean abiatzeko gogorik ez zuten agertu eta desertzioak eurrez ageri ziren. Bestalde, talde armatuetako partaideek egunean bost errealeko jornala irabazten zuten eta kobratu ezean, ez zeuden prest aurrera giteko.

Nafarroan armada espainiarrak berehala kontrolatu zuen altxamendua, buruzagia fusilatu eta kitto. Araban berriz badaezpadako egoera sortu zen. Alde batetik armatuak, tokian tokiko miliziak, Bizkaian bezalaxe urriaren 7an altxatu ziren Verastegiren buruzagitzapean. Gasteiz

hartu baina ez zuten legezko Diputazioa kendu. Agintea bien artean banatu zuten.

Gauzak honela, azaroan armada espainiarra Gasteiz eta Bilbora sartu zen, eragozpen handirik gabe, eta altxamenduan buru-belarri sarturik zeuden buruzagiak Oñati eta Etxarrirantz abiatu ziren. Abenduan guztiek Zumalakarregi, azaroan Iruñetik alde egitea lortu zuelarik, onartu zuten buruzagi nagusitzat. Hala ere bazirudien guztia amaiturik zegoela, baina handik urtebetera Zumalakarregik armada karlista berria, bateratua lortu zuen eta euskal lurraldea, hiri nagusiak izan ezik, bere kontrolpean ezarri.

Madriken aldaketa politikoak burutu ziren. Lehendabizi Espainiak liberalen aldeko nazioarteko aliantza sinatu zuen, Erresuma Batua, Frantzia eta Portugalekin batera. Bestalde, estatutu berezia askatasun batzuk bermatzeko. Baina gerrak aurrera jarraitzen zuenez bake proposamenak eta asmoak sortuz joan ziren. Berez, Espainian gerra zibil bat ez ezik bi zeuden indarrean. Espainiako erakundetze berria eztabaidan, liberalen eremuan borroka, batetik, liberal jakobinoen eta, bestetik, ohiko probintzien boterea bermatu nahi zuten liberalen artean baitzegoen. Baina azkenik karlista eta liberalen artekoa gertatu zen nagusi.

Gerraren bilakaeran lau aldi hauek bereiz genitzake:

1. Lehen uneko altxamendua: 1833ko urritik 1833ko abendura. Arrakasta lortu zuen Bilbon eta Gasteizen.

2. 1833ko abendutik 1835ko ekainera, Zumalakarregiren heriotza arte: Etxarri Aranazen bildu, Zumalakarregik buruzagitza hartu eta mendi mutilen ekintzen bidez, gerrilari teknikaz, armada konbentzionala eratu eta Euskal Herria bere kontrolpean ezarri. Nazioartean, karlistak indar beligeranteak bihurtu ziren (Elioten ituna adibide garbia).

3. 1835etik 1837ko urrira: Madrilera abiatu zen *expedición real* delakoaren porrota eta Euskal Herrira itzulera. Karlismoak ezin du militarki irabazi eta Euskal Herria da kontrolpean duen eremu bakarra (hiri nagusiak salbu). Nazioartean, karlismoaren porrot militarra onartzen hasten da.

4. 1837tik 1839ko abuztura: karlisten barruan zatiketak, Euskal Herriko populazioak gerraren zama jasan ezin izugarritzko zergak eskatzen baitziren. Azkenik, Berga-

rako itunaren bidez, karlismoaren zatiketa eta Karlos Erregeak atzerrira alde egin behar du.

Bake proposamenak¹²

Hamar urte lehenago erregezale amorratuak zirenak, 1833an, gerraren alde bietan aurkitzen ziren. Bazirudien erraza izango zela bien arteko konponketa, erregegaien ezkontzaz eta abar. Zumalakarregi alde batean eta Quesada bestean, baina ez zuten itunik lortu.

1835ean Espainiako Gobernuan txosten zehatza zegoen aztergai: *Guerra de Navarra y Provincias Vascongadas y de los medios de pacificarlas*. Indar militarrez ezin zela irabazi konturatu ziren eta beraz negoziazio bidea ireki: «evitar que la Guerra se hiciese nacional en las Provincias del Norte a pretexto de la defensa de los fueros y franquicias de que disfrutaban». Bestalde, nazioarteko aliatuen laguntza eskatu beharko ote zen? Baina posible ote zen erdibiderik? Horixe Espainiako gobernuburuen kezka.

Erresuma Batuko agintariek Europa inguruan ez zuten gerra zabalik nahi, eta bestetik absolutisten agintaripeko erresumak Europan gehiengoa izateak kezkatzen zien. Bestalde, bake proposamenetan aritzeak aukera ematen zien Espainiako barne arazoetan sartzeko eta beraz abantailak lortzeko. Gerra nolabait biguntzeko, gizatiarrago bihurtzeko hitzarmena bultzatu zuten eta horrek Zumalakarregi eta bere armadari Europaren aurrean estatus ofiziala onartzen zion. Berehala konturatu ziren Euskal Herrian soziologikoki karlisten aldekoek berebiziko indarra aurkitu zutela. Euskal Herriko eskubidezko erakundetze publikoa eta pribatua berezia zen, ohiko foruen arabera arauturik zeuden. Helburua garbia zen: karlisten aldeko bloke irmoa nolabait zatikatu eta erregezale porrokatuak isolatu. Horretarako ohiko foruen onespena bermatu eta horrela lortu Euskal Herrian Karlosen aldekoak eremu liberalera erakartzea.

Baionan, gerratik at alde egin zuten Euskal Herriko jauntxo nagusiak zeuden. Liberalen aldekoak ziren baina baita ere liberal erradikalen beldur zirenak. Liberal hauek

proposatuko zuten foru sistemaren jarraipena konstituzio liberalaren baitan. Gerraren hastapenean foruen arazoa ez bazen ia apenas aipatua izan zergati zuzen gisa, Karlos erregetzara bultzatzea helburu nagusia baitzen, ezin ahaztu ohiko foruen ondoriozko erakundetze politikoa zalan-tzan eta eztabaidan jarria zegoela absolutista moderatuen aldetik eta liberalen aldetik zertan esanik ere ez. 1820an erakutsi zuten Espainiar konstituzioak ez zuela zirrikiturik uzten tokian tokiko erdi mailako botere politikorik antolatzeko. Beraz foruen jarraipena absolutismoaren jarraipenari itsatsirik ikusi zuten askok eta askok 1833an eta fuerista halabeharrez erregezaletzat hartua zegoen.

Frantziako atzerri arazoen ministroak Madrilgo enbaxadoreari idatzi zionez, argi eta garbi zuen erabili behar zen estrategia bakeratze prozesuan:

Tout ce que tendra, d'ailleurs, à isoler le Prétendant à faire croire que l'intérêt de sa cause n'étant pas le mobile principal du soulèvement des Basques et des Navarrais sera d'une bonne politique pour le gouvernement de la Reine. (10.VIII-1835)

Bazirudien Karlos pretendientearen inguruan, euskal partidua deiturikoa iritzi desberdinak adierazten ari zela. Horra bada aukera eta Gobernuia saiatu zen karlisten zatiketari. Baina liberal negoziatzaileen aurrean honako hau exijitzen zuten karlismotik aldentzeko:

1. Que se diga por escrito y confidencialmente que nunca ha sido el ánimo del gobierno de S.M. abolir el Régimen foral de las provincias exentas.
2. Que se realice el indicado depósito para que garantice la subsistencia e independencia individual de los jefes rebeldes y demás personas que cooperen al plan de pacificación. (27.IV-1836)

Honela idatzi zion Espainiako kontsulak Baionan, Espainiako kanpo arazoetako ministroari. Baina Gobernuarentzat bigarrenean oztoporik ez bazegoen, lehendabizikoa ezinezkotzat jo zuen. Bitartean iraultza liberala sakondu egin zen Madrilan, liberal progresistek gobernuia hartu eta konstituzio berria 1837an idatzi eta onartua izan zen.

Muñagorrik hurrengo urtean bakea eta fueroak izeneko bandera altxatu zuen eta bere bertso papera honela hasten zen:

Pakea ta fueroak
da gure bandera,
gure anai maiteak
atozte onera,
Nafarrak, alabesak,
giputz, bizkaitarrak,
atozte guregana
gazte eta zarrak.

Pakea ta Fueroak izeneko bertsoetan Euskal Herriaren herri kontzeptua argi eta garbi ageri da. Badirudi bertsook Iturriaga apaiz liberal eta euskaltzaleak idatziak izan zirela. Bertan aipatzen da «defenditu dezagun/fueroen herria».

Muñagorrik espainiar armadaren dirulaguntza jaso zuen. Bere egitekoa, aipatu dugun estrategiaren barnean kokatzen zuten. Beraz, helburua karlisten artean zatiketa sortzea izan zen baina ez zuen lortu horrelakorik. Bere taldekoak ez ziren gai izan armada propioa antolatzeko. Porrotaren ostean, eta ezinaren ezinean, etsipena nagusitu zen karlisten artean eta joera desberdinen arteko tirabirak nabarmendu ziren. Marotok, bere nagusitza sendotzeko, Karlos erregegaiaren errege izateko eskubidea printzipio guztien gainetik ezartzen zuten erregezale porrokatuak, printzipio horretan finkatu barik negoziazioetan sartzerik onartzen ez zutenak, fusilatu egin zituen. Ondoren gerraren amaiera militarren arteko konponketan finkatu nahi zuen, karlista armadakoak etorkizunean estatuko armadan sartzerik izan zezaten. Baina arazo politikoak ere horixe zirauen, foru arazoan fosilizaturik. Horrela, Bizkaiko Diputazio probintzialak, liberalen aldekoak batetik, eta Erresuma Batuko Lord Hay ordezkariak, Palmestonen iritziari jarraituz, bestetik, foruen iraupena eskatzen zuten, erdibide gisa. Atzerriko eragin hau seguruenik bitartekari-tza lanetan premiazkoa izan zen¹³.

Azkenik Oñatin akordiora iritsi ziren. Lehen artikuluan foruen iraupena errekomentatuko zuela adierazi zuen Esparterok, eta nahikoa zen hori batailoi bizkaitar

eta gipuzkoar batzuk bakera biltzeko. Azkenik, nola edo hala foru arazoa, politikoa beraz, Bergarako itunean ageri egin zen. Ondoko artikulua militarren arteko konponketak ziren.

Araba eta Nafarroako batailoiek, berriz, ez zuten onartu Bergarako ituna, baina lerro militarrek defenditzea ezinezkoa egin zitzaizen eta azkenik guztiek atzerrira jo zuten. 1840an, Aragoi eta Katalunia aldean Cabreraren aurkako ekintzen bidez, gerra bukatu egin zen.

Forua bihurtu zen hitz magikoa eta hori itunean aipatzea lortu zuten. Azkenik, militarren arteko itunak bere fruitua izan zuen eta Forua hitza Bergarako itunean dago. Esparteroren konpromisoa, foruei buruzko eztabaida publikoa Gobernuan eta parlamentuan sortzea izan zen.

1839 inguruan militarren agindua ez zen osoa. Gobernu dago proposamenak egiteko, parlamentu nazionala, Espainiakoa alegia, erabakiak hartzeko. Foruen arazoa Bergaran aipaturik gelditzen zen militarren arteko akordio batean. Karlistak ez ziren garaituak izan, baizik eta aukera zuten Espainiako armadan jarraitzeko. Espainiako parlamentua erabakigune bihurtuko zen aurrerantzean.

Bilakaera ideologikoan aipatu behar gerra garaian sakon-sakoneko aldaketa gertatu zela. 1834an, *Observaciones sobre la necesidad de examinar el régimen administrativo de las Provincias Vascongadas para fallar acierto en esta materia* izenpetu gabeko liburuxka argitaratu zen Madrilén, Espainiako konstituzio liberalaren eta ohiko euskal foruen ondoriozko erakundetze publikoaren arteko bateratzea posible zela frogatzeko. Blas de Lopez abokatu arabarrak, F. Otazu eta I. Ortes de Velascoren laguntzaz idatzi zuela dirudi¹⁴. Eta berez Estatutu liberalaren agindupean foruak espreski ez ziren deusestu, Castaños militarrek gerra giroan indargabetu arren. Ondoren 1837an, Espainiako konstituzio politiko berriaren ondorioz, erabat desagerturik gelditu ziren eta Espainiako probintzia arruntak bihurtu ziren euskal lurraldeak.

Gerra giroan, beraz, foruen aldekoak eta kontrakoak alde bakoitzean nabarmen azaltzen hasi ziren eta iraupe-na luzatu ahala, arazo giltzarria bihurtu zen.

Foruak esaten dugunean zer ulertzen zen eta dugu? Erakundetze publikoa adierazten zuen, Batzar Nagusiak zirela erakundetze publiko berezkoaren oinarri finkoa. Bestetik, foruak familiako eskubide pribatuaren eremuko hainbat atal betetzen zituen. Beraz, XIX. mendean foruak eremu berrian indartzen ziren, administrazio publikoaren eremuan. Lege zaharrear erregea zegoen tokian nazioa kokatzen zen. Nazioa izango da berritzaileen ikur berria. Errege armadaren orde armada nazionala, errege aginteen orde aginte nazionala, eta abar. Kontestu honetan zer egin eta nola txertatu ohiko foru erakundetze publikoaren botereak? Espainiako aginte nazionala, baterakoia zen. Suitzan edo Ameriketako Estatu Batuetan federala zen, tokian tokiko botereak aintzakotzat hartuz. Karlismoak errepresentatu zuen erresistentzia naziogintza liberal berriari, Espainiako naziogintzari. Baina bestalde erresistentzia horretan, arlo batzuetan liberal fueristak ere bat zetozen. Giro honetan aukerak sortuko ziren gerra giroan eta gerra ostean.

Bost joeratan banatu ahal ditugu aukera politiko ideologiko nagusiak:

1. Foru politikoak Espainiako konstituzio politikoa-
ren parez pare jartzen zituztenak: liberal moderatuak eta fueristak.
2. Foru administratibo ekonomikoak soilik, konstitu-
zio espainiarraren ondorioz: liberal progresistak.
3. Konstituzio espainiarra soil-soilik aplikatu: liberal
progresistak.
4. Karlisten erregetza eta foru politikoak: fuerista kar-
listak.
5. Karlisten erregetza absolutua, erregea nagusi era-
bat. Karlista soil-soilak, legitimista porrokatuak.

Bergarako itunaren ostekoa

Gobernua liberal moderatuak zeuden, baina gehien-
goa parlamentuan liberal progresistena zen. 1839ko abuz-
tuaren 31n sinatu bazen akordioa Bergaran, irailaren 11n

governuak lege proposamena bidali zuen parlamentura: «Proyecto de ley confirmando los fueros de las Provincias Vascongadas y de Navarra». Lehenengo artikulua zera adierazten zuen: «Se confirman los fueros de las Provincias Vascongadas y de Navarra». Euskal Herriko ordezkarien artean ez zen ageri ideia komunik: honela, Gipuzkoa eta Nafarroakoek aduanak aldatu eta ohiko zenbait hauteskunde lege egokitu nahi zituzten. Bizkaia eta Arabakoek, aldiz, foruen jarraipena osotasunean defenditzen zuten. Diputazio probintzialen artean, Conferencias delakoetan oinarritzko akordiora iritsi ziren foruen moldaketa konstituzionala egiterako unean.

Bestalde, parlamentari progresistek Madrilen ez zuten onartzen gobernuaren proposamena eta azkenean legea eranskin batez onartua izan zen: «sin perjuicio de la unidad constitucional de la Monarquía». Aurrerantzean eranskin honek zeresan ugari emango zuen. Sabino Arnaren interpretazioan, lege zaharreko foruak erabat desginitik gelditzen ziren eta beraz jatorrizko independentzia galdurik. Horregatik EAJren helburua izan zen lege hori indargabetzea eta lortu ere bai 1978. urtean.

Baina garaian garaiko liberalek eta fueristek festa handiak antolatu zituzten legea onartua izan zenean, foruak berriz ere ordenamendu juridikoan indarrean sartzen zirelako eta legeak ohiko erakundetze forala bermatzen zuelako. Egia esan, gerraren bukaeran, bazirudien jatorrian Karlos erregearen eskubideen aldekoa izan zena foruen aldeko gerra bihurtu zela. Ondoren, Bizkaia, Gipuzkoa eta Araban Batzar Nagusiak indarrean ezarri ziren eta Foru Diputazioak aukeratu ziren, foru administrazio publikoa garatu zelarik. Nafarroan aldiz, Diputazio probintzialak jarraitu zuen eta erresuma izatetik probintzia, berezia administrazio publikoaren zenbait arlotan, izatera igaro zen. Ondoko urteetan, batzuk foru egituren zentzu politikoa defenditzen saiatu ziren eta gobernu zentraletik murrizten. Tirabira horretan, neofuerismo politikoa sortu eta sendotu zen. Dena dela, aipatzekoa da 1841eko urriko errebolta handiki ezaguna, fueristek burutua, Espartero-ren kontra, Maria Cristinaren alde eta foru oso-osoak lor-

tzeko asmoz. Baina jendea ez zegoen prest berriz armetara joateko. Porrota izan zuen eta Esparterok abagunea aprobetxatu zuen foru sisteman aldaketa sakonak inposatzeko, hala nola aduanak kostaldera mugitzea, Batzar Nagusiak desagitea eta Espainian ohiko ziren Diputazio probintzialak indarrean jartzea.

Neofuerismoaren eragile sutsua Pedro de Egaña izan zen. Berak 1844an idatzi zuenez,

Ahí no debe haber carlistas ni liberales, moderados ni exaltados, sino Fueristas o lo que es lo mismo, buenos y leales Vascongados. Cuando un pueblo está amenazado de perder su nacionalidad, es mal ciudadano el que predica la división, o la fomenta, o la consiente. (10.VII-1844)

1844. urteaz geroztik, administrazio publikoaren arloan autogobernua arlo batzuetan sakondu egin zen eta lege zaharrekoa baino autonomoagoa bihurtu zen. Estatu-nazio berria ere, lehen aldiz, bizitza osoa nazionala, hau da, Estatuaren kontrolpekoa bihurtzen saiatu zen. Giro horretan Diputazioek ere logika berean indartzeko eta garatzeko gaitasuna frogatu zuten eta 1876ra heltzerakoan, autogobernu politikoaren esperientzia sakona garatu zen euskal lurraldeetan, sarritan legitimitate juridikoa mugatua izan arren. Esan dezakegu Estatu-nazio espainiarra ez zela finkatu euskal lurraldeetan. Bere ordeztan, Diputazioak estatu antzekoak bihurtu ziren herrialde bakoitzean, beste nazio batzuetan Estatuak hartzen zituen egitekoak bereak bihurtuz. Aduanak kostaldean ezarri ondoren, euskal liberal progresista eta moderatuen artean berriz kontsentsu zabala sortu zen, ideologia fueristaren inguruan. Diputazioek Espainiaren gerra kolonialetan Espainiaren alde borrokatzeko soldaduak bidali zituzten Marokora edo Kubara. Espainolitatea ez zen ukatzen, anticastellanismoa landu arren. Beraz esan dezakegu, Estatu espainiar berriak nazionalizazio murrizta garatu zuela Euskal Herrian. Soziazio politikoa Diputazioen bidez egin zen. Eta erresistentzia hori bereizgarria bihurtuko da aurrerantzean. Euskal abertzaletasun komuna indartuz joan zen, hiru probintzietan bereziki, baina 1864an Nafarroako Diputa-

zioko buruak (N. Zabalza) eta Arabako buruzagi politikoa zenak (R. Ortiz de Zarate) «Laurac bat» programa landu eta garatzeko proposamena egin zuten, abertzaletasun politiko berriaren oinarriak ezarriz, baina jarraipenik gabe. Berriz ere 1870ean karlistek mendira jo zuten gerra bizteko asmoz.

1876ko gerra amaieran, bigarren karlistadaren garaian, armada liberalak irabazi egin zuen. Karlos VII.ak ez zuen onartu negoziazorik, errege izateko bere printzipioa ez zelako negoziatzen. Canovasek abagunea aprobetxatu zuen foruetan egitear zegoen azken moldaketa egiteko eta legez behintzat mugatzeko. Baina konturatu zen hiru probintzietan ez zegoela Estatu-nazio espainolik. Beraz, estatusa negoziatu behar zen nolabait, dirua biltzeko eta administrazio publikoak jarrai zezan. Horrela onartu egin zuen hitzarmena burutzea, hau da, hiru probintziak Espainiako kontzertu ekonomikoan sartzeko era berezia izatea. Horri esker Diputazio probintziales berriro bere kabuz administrazio publiko probintzialaren egituraketa sendoa lortu zuten. Diputazioen indarraren seinale zen. Baina herri mailako kontzientzian, ikur guztiak galdurik, 1876an, frustrazio kolektibo nabarmena, euskal zibilizazioaren gainbehera betiko izango zela uste zen. Legez, legearen arabera, ez zegoen ez forurik ez Batzar Nagusirik, praktikan «kontzertu ekonomikoak» baliabide handiak eman arren. Anticastellanismoa antiespainolismo bihurtuko zen eta independentziaren oihuak entzuten hasi ziren Bilbon. Espainiar estatu liberalekiko karlismoaren erresistentzia kutsu eta jarrerak euskal abertzaletasunaren forma hartuko du, printzipio tradizionalisten defentsa hobeto bermatzeko. Ortiz de Zarate arabarrak jadanik 1869an proposatu zuen delako estrategia.

Gerra bukaera gizartean

Hainbat karlista atzerrira joan ziren eta gero Ameriketarantz. Esan genezake garai horretan emigrazio mugimendu zabal-zabala hasi zela Ameriketako lurretan zorian

gehiago aurkitzeko esperantzaz. Han aukerak zeuden, Euskal Herrian, aldiz, ez zen etorkizun garbirik ikusten. Beste batzuk armadan sartu ziren karrera militarra eginez. Beste batzuk, aldiz, taldeka antolatu eta lapurrerian espezializatu ziren. Badaude egon ongi dokumentaturik Tolosaldeko batzuen ekintzak Sopuertako elizan, apaiza hil eta lapurreta egin zutela. Gerra ostean lapurreria eta bestelako bortxazko ekintzak beti emendatzen dira nabarmen.

Ez dugu ezagutzen oraindik demografian gerrak izan zituen ondorioak. Berriz ere gizartea berregituratzen hasi zen baina aurrerantzean guztia izango zen desberdina. Garai honetan euskal arazoa deiturikoaren lehen formulazioak ageri ziren. 1841ean euskal arazoaren koska aduanen kokapena Ebron edo kostaldean finkatzea zen. 1869an, erlijio arazoa izango zen, hau da, ez zuten erlijio askatasuna onartzen eta bakarra eta benetakoaren defentsan zetzan euskal arazoaren muina. XX. mende hasieran autonomia politikoaren lorpenean zehazten zen eta XX. mende bukaeran, burujabetza politikoa ahalik eta arlo gehienetara zabaltzean datzala dirudi.

Baketze prosezua etengabeko zerbait da. Ez dago betiko soluziobiderik, independentzia bera edo lurraldetasuna bitartekoak baino ez dira guztia aldatzen dagoelako. Azpimarratzekoa da, 1839. urtearen ondoren, baldintza politiko berrietan jokatzeko marko juridikoa sortu zela, baina borondate sozialak bihurtzen du markoaren errealitatea. 1876ko uztailaren 21eko legearen ostean, legez, dena desgina gelditu arren, nahiak, Espainiako legeak autogobernuaren aldeko zerbait bihurtu zituzten buruzagiek eta 1900ean *Régimen político y administrativo de las provincias vasco-navarras* izenez argitaratu zuen Estechak liburua, Espainiako gobernuaren legediaren bilduma soilari zentzu berria emanez.

Azken gogoeta eztabaidarako

XX. mendeko estatutismoa fuerismo politikoaren arrakasta dugu, moldaketa dugu, estatutu politiko berezia

lortzeko bidea, eremu administratibo fiskaletik berebiziko jauzia. Baina beharbada fuerismoak bere hartan joko malgua egiteko aukera sortzen du berriz ere topagune berri bezala, denok kabitzeko abertzaletasun berria, kontsentsu zabaleko euskal abertzaletasuna, euskal kohesio sozial eta politiko sakonagoa lortzeko bidean. Burujabetzaren esparrua malgua den heinean gaurko European, foruak ere, lurraldetasuna bermatzeko eta euskal lurraldeetako biztanleen arteko komunitasuna irabazteko ibilbideetariko bat bihur daitezke. Euskal Herriko lurraldeetako Legebiltzar eta Batzar Nagusietako ordezkarien arteko harremanak sarrigo eta sakonago eragitea eta biztea etorkizun berria irabazteko interesgarriago deritzot, bestelako Batzar Nagusi politiko berria, udalen oinarrian inbentaturikoa baino. Azken hau, aspaldiko karlisten estrategia izan zen, II. Errepublikan, euskal abertzaletasunaren aurka joateko. ♣

Kronologia

1833

X-3. Bilbon matxinada Karlos erregearen alde. Gerra karlistaren hastapena.

X-7. Gasteizen, Verastegi karlismoaren alde altxatu zen.

XI-2. Zumalakarregi gerran sartzen da.

XI-25. Sarsfield Bilbon sartzen da. Badirudi karlismoa desagertuko dela.

1835

VI-10. Bilboko setioa (VI-10/VII-1).

VI-24. Zumalakarregiren heriotza.

1836

X-26. Bilboko bigarren setioa.

XII-24. Lutxanako guda eta Bilboko setioaren amaiera.

1838

IV-18. Muñagorriren garraisia: Bakea eta Foruak.

Baionan, hegoaldetik errefuxiatuak zeuden handikiek Junta Foral edo Batzorde berezia sortzen dute, bakea eta foruak aldarrikatuz.

1839

II-17. Lizarrako buru karlistak fusilatutako Maroto general karlista nagusiaren aginduz.

VIII-29. Bergarako ituna.

X-25. Foruen onarpenerako legea Madrileko parlamentuan onartua.

XI-16. Dekretua, zeinaren bidez Bizkaian, Gipuzkoan eta Araban Batzar Nagusiak indarrean ezarri ziren.

1841

I-5. Pase foral delakoa, euskal erakundeen ahaltasuna, Gobernuak kendu egiten du.

VIII-16. Nafarroa Erresuma izatetik probintzia izatera. Ohiko foruen moldaketa burutzeko dekretua Nafarroan.

X-5. Esparteroren aurkako altxamendua, foruen integritatea aldarrikatuz.

X-12. Muñagorri, Zumarristako burdinolan gorderik zegoela, J.M. Elorriok hartu eta hil egiten du.

X-29. Esparteroren dekretuaren bidez aduanak kostaldera eta Bizkaia, Gipuzkoa eta Arabako foruen moldaketa.

1842

IV-12. Esparterok dekretu bidez Bizkaia, Gipuzkoa eta Arabako Diputazio probintzial berrien ahaltasunak erabakitzen ditu.

1844

VII-4. Bizkaian, Gipuzkoan eta Araban Batzar Nagusiak indarrean, ohiko foru sisteman aldaketak baina foruen moldaketa egiteke.

1847

Udalen egituratze berria indarrean jartzen da hego Euskal Herrian.

1848

Kataluniako Matiners izeneko gerraren giroan, Alzaa karlista Gipuzkoan altxamendu militar karlista berria antolatzen saiatu zen. Harrapatu zuten eta hil.

1849

III-6. Arabako Diputazioa udalen zeregin ekonomiko administratiboen begirale bihurtzeko dekretua.

1853

IX-12. Bizkaia eta Gipuzkoako Diputazioak udalen zereginen begirale bihurtzeko dekretua.

XII-2. Euskal Herriko Pirinioetan Frantziak eta Espainiak mugaren lerroa erabakitzen dute.

1855

V-1. Herrietako lur zilegien desamortizazioaren legeak euskal Diputazioen protestaldiak sortarazten ditu.

1857

Irailaren 9an agindutako hezkuntzako lege berriak euskal Diputazioen ohiko ahaltasunak murrizten zituen, Euskal Herriko egoera estatu mailako legediara makurtuz. Azaroaren 6an Gasteizen eginiko batzarrean, euskal lurraldeetan legea bertan behera uztea eskatu zen.

1862

IV-23. Gasteizen hiru probintzietako (Bizkaia, Gipuzkoa eta Araba) elizbarruti berria.

1869

Uztailean, karlistak altxamendu militarra egiteko ahaleginetan Nafarroan.

1870

IV. Veveyen (Suitza) karlistak biltzen dira.

VII-1. Ortiz de Zaratek, eragin handiko buruzagi politikoak, artikulatu idatzi batean, Euskal Herria Espainiatik aldentzeko aukera aztertzen du.

VIII. Escodada izeneko konspirazioa eta karlisten porrota.

1872

IV-21. Karlos VII.a erregegai karlistak altxamendu militarren aldeko deialdia egiten du.

V-2. Orokietan, karlistek izugarritzko porrota. Borrokaldiak Gipuzkoan eta Bizkaian, baina guztietan karlisten hondamendia.

V-24. Amorebietako itunak amaiera. Ohiko foruen egoera onarturik eta Serranok guztientzat indultua.

1873

Berrito karlistak, gerrilari gisa, pixkanaka, Euskal Herriko lurraldeak hartzen, hiriak izan ezik.

XII-28. Bilboko setioaren hastapena.

1874

Borrokaldi gogorak Somorrostron. Karlisten porrota.

V-2. Bilboko setioaren amaiera.

Borrokaldiak Nafarroarantz zabaltzen dira, zehazki Lizarra alde-ra.

1876

II-27. Karlos VII.a erregegaiak Frantziara alde egiten du.

VII-21. Foruen desagertpeneko legea onartu zen Madrilgo gortetan.

1. Zamacola J.A., *Historia de las naciones bascas de una y otra parte del Pirineo Septentrional y notas del mar Cantábrico desde sus primeros pobladores hasta nuestros días; con la descripción, carácter, fueros, usos, costumbres y leyes de cada uno de los estados Bascos que hoy existen. Dividida en varias épocas.* Auch, 1818, 3 liburuki.
2. Zavala A., *Frantzesteko bertsoak.* Tolosa, 1991, II. liburukia, 30. orr.
3. Zabala J.M., *Fábulas en dialecto vizcaíno.* A. Zelaieta (argit.). Bilbo, 1984, 37-41 orr.
4. Public Record Office. F.O. 729 (Londres).
5. Ikus adibidez *Euskadiren berrehun urte. Doscientos años de historia, 1982an Eusko Jaurlaritzako Kultura sailak argitaratua.* Bestalde, *Zumalakarregi trajeria,* Bilbo, 1989, pastoralaren sarrera. Testuliburuetan lehen gerra karlistaren ikuspegien azterketa, Lopez Atxurra R., «Conocimiento historiográfico y curriculum escolar: La I guerra carlista en los libros de texto», in *150 años del convenio de Bergara y de la ley del 25-X-1839.* Agirreazkuenaga J., Urquijo J.R. (argit.). Gasteiz, Eusko Legebiltzarra, 1990, 405-430 orr.
6. Jimenez de Aberasturi J.C., «La guerra de la Vendée y la guerra carlista», in *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País, XXI,* Donostia, 1975, 560-566 orr.
7. *Colección de proclamas... de la Diputación de Vizcaya a los habitantes del Señorío.* Bilbo, 1839. Muñagorri euskal abertzale bezala agertzen zen Ingalaterrako aldizkari batzuetan. Ikus Labayen A.M., *Eskribaua, pakegille ta fuerozale.* Muñagorri, *Escribano, pacificador y fuerista.* Donostia, 335-341 orr.
8. Ikus idatzi nuen Barroeta Aldamarren biografia. *Diccionario biográfico de los parlamentarios de Vasconia (1808-1876).* Gasteiz, Eusko Legebiltzarra, 1993, 231. orr.
9. Labayen A.M., *Eskribaua, pakegille ta fuerozale.* Muñagorri, *Escribano, pacificador y fuerista.* Donostia, 75. orr.
10. Lehen egunetako ekintza zehatzak ezagutzeko, ikus Agirreazkuenaga J., «La vía armada como método de intervención política: Análisis del pronunciamiento carlista (1833)», in *150 años del convenio de Bergara y de la ley del 25-X-1839.* Agirreazkuenaga J., Urquijo J.R. (argit.). Gasteiz, Eusko Legebiltzarra, 1990, 177-226 orr.
11. «Emen Tolosatic Donostia bitartean ez degu ecer, baña Tolosatik Burgosañocoa menditarrena dago (...) Dyuenez maquiñabategende bildu da menditarretara». Lekuona M., «Cartas andoaindarras (De la primera guerra carlista)», in *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País.* Donostia, 1962, 383. orr.
12. Ondoko pasartea, 1837 arteko bake ahaleginen proiektuen sorburu zehatz bezain ezezagunez idatzi zuen J.R. Urquijok. Beraz, gehiago sakondu nahi lukeenak irakur beza bere artikulua: «An-

tecedentes del abrazo de Vergara», in *150 años del convenio de Bergara y de la ley del 25-X-1839*. Agirreazkuenaga J., Urquijo J.R. (argit.). Gasteiz, Eusko Legebiltzarra, 1990, 226-267 orr.

13. Ikus *Documentos relativos al Convenio de Vergara presentados oficialmente al Parlamento inglés por mandato de S.B.M. en 1840*. Barzelona, 1876.
14. Vidal Abarca J., Verastegui F., Otazu A., *Fausto de Otazu a Iñigo Ortes de Velasco. Cartas 1834-1841*. Gasteiz, 1995, 1. liburukia, 158. orr.

---

40 urte eta gero hau!

Franco ondoko trantsizio politikoa Euskal Herrian

*

J O S U C H U E C A

*

Espainiako historia garaikideak ematen digun perspektibatik begiratuta Franco hil ondorengo trantsizioa berezia izan da. Alde batetik, ireki zuen aroa lehenengo aldiz ohikoak ziren parentesi demokratikoak baino luzeagoa izan delako eta bestetik, hil zen erregimenaren partaideek aldaketa prozesuan protagonismo handia izan zutelako. Antzemango dugu kontuan izaten badugu bi saio errepublikarrek iraun zutena, juxtu-juxtuan, Primo de Riveraren Diktadurak izan zuen iraupenera hurbiltzen dela. Era berean, Francoren aginteko lau hamarkada latzek oso atzean uzten dituzte demokrazia mugatuko Errestauraziorako urte apurrak. Oraingoan ostera, 1978ko Konstituzioak sostengatzen duen erregimenaren iraupenak aro demokratiko luzeko salbuespenetan sartu du dagoeneko.

Protagonismoari dagokionez, historia eta oroimenaren azterketa gaingitu ezin duten zenbait adierazpen nartzisista kenduta, frankismotik zetozen eremu politikoak ezin ditugu saihestu, trantsizio prozesuan galga eta baldintza ikaragarria izan zirelako eta erreforma mugatuaren ildora sektore ezkertiarak eta demokratiko aunitz eramatea lortu zutelako. Urte horietako emaitzen balantzea gazi-gozoa gertatu denez ikuspegi desberdinetatik beste trantsizio prozesu bat aspaldidanik hasi zen eskatzen. 1998ko iraila-

---

▀ Josu Chueca EHUko Historia irakaslea da.

ren 12an ETak aldarrikatu zuen su etenak eta Lizarra-Garaziko akordioak erraztu zuten giro politiko berria dela medio, aipaturiko bigarren trantsizioa hastear dugularik ez da alferrikako lana gogoraraztea zein arazo eztabaidatu ziren orain dela hogeitun urte eta zer nolako ondorioak utzi zizkiguten bigarren trantsizio hori beharrezkoa izateko.

40 urte eta gero... Trantsizio motela...

Franco Cuelgamurosko hilobian sartu ondoren ez zuten presa handirik izan Estatuko agintariek demokrazia gorpuzteko ezinbestekoak ziren neurriak hartzeko. Konparatzen badugu frankismoaren hasierako jokabidearekin nabarmen gelditzen zaigu desberdintasuna. Bilbo hartu eta gero, bost egun nahiko izan ziren Gipuzkoa eta Bizkaia «provincias traidoras» izendatzen zituen dekretua kaleratzeko, baita beraien kontzertu ekonomikoak bertan behera uzteko ere.

Kontrako prozesua burutzeko bost urte luze behar izan zituzten trantsizioko gidariek, «traizioaren» iraina kenduta gelditu zen arren, kontzertuak 1981 arte ez baitzituzten berrezarri. Orduko agintari frankista eta ahobero amorratua izan zen Jose Maria Areilzak argi eta garbi azaldu zion *Le Figaro* egunkariari zetorren trantsizioaren mailaketa eta kosteaz: «Erregimen frankistaren eraikuntzatik kentzen den harri bakoitza oso ongi ordainduko du ezker komunistak edo sozialistak». Ohikoa zuen balbearekin, Mutrikuko konteak erdia bakarrik asmatu zuen. Erreformaren urrats oro nahiko prezio altuarekin ordaindu izan zen arren, sakrifizioa berak aipatutako esparruetatik baino askoz zabalagoetatik etorri zen.

Euskadi mailan oihartzun handiena erdietsi zuen errebindikazioa, amnistiarena, kostata gauzatu zen. Kaleko mobilizazioek «Amnistia ez da negoziatzen» oihuarekin presoekin askatzearen orokortasuna eta bat-batekotasuna defenditzen zuten arren, tantaka atera ziren kalera diktaduraren kontra aritu ziren borrokalaria.

Indultuz indultu kartzelak hustuz joan zirenez, 1977ko ekaineko hauteskundeak burutzear zirelarik

oraindik 42 presok Espainiako ziegetan ziraute. Alferrikakoak izan ziren 1976ko bukaeraz geroztik ETApkoek eta Adolfo Suarezren gobernuko ordezkariak aurrera eramane zituzten negoziazioak. ETAk estreinako harremanetan honako lau puntu —Amnistia, askatasun demokratikoak, indar errepresiboen deuseztapena, Euskadiraiko autogobernua— mahaigaineratu zituen, baina Gobernuko ordezkariak bi arazotara jeitsi zuten negoziazioaren maila, preso kanporaketara eta hauteskundeetako baldintza demokratikoak bere osotasunean bermaturik izatera, hain zuzen ere.

Negoziazioaren esparruko murrizketa horrek, une zein gune desberdinetan egindako bilkurak tarte zirela, ez zuen euskal gizarteak espero zituen fruituak eman. Izan ere hauteskundeak burutu zirenean zenbait preso izateaz gain, beste andana bat Europako erbestera bidali zuen Adolfo Suarezren gobernuak. Alderdiei begiratu, ezker muturrekoak ezezik, EAJren salbuespenaz, alderdi abertzale guztiak ere legetik kanpo jarraitzen zuten ekainaren 15ean. Suarezren gobernuak, 1977ko urtarriletik aurrera, estatu mailan egin zituen negoziatioetan lortu zuen berak ezarritako baldintzak nahiz epeak oposizioak onartzea.

Nabarmena izan zen mobilizazioen beherakada Alderdi Komunistak jakin zuenetik bere legalizazioa bideratuta zegoela. Era berean alderdi horrek desestabilizazioaren marmua uxatuz errealismo politikora makurtu zituen funtsezko zenbait errebindikazio —Errepublikarena baztertzearekin batera monarkia eta armadaren onespren akritikoa—, eta berak kontrolatzen zuen oposizioko esparru zabala.

Euskal Herrian aldiz, elkarrizketa horiek zein euskal arazoa ardatza zutenak burutzen ari ziren bitartean, Arias eta Suarezren gobernuek emandako indultu murrizteak akuilatu zituzten preso aldeko mobilizazioak. Mota guztietako protestak —jende itxialdiak, barauak, manifestazioak...— biltzen zituzten amnistiaren aldeko asteek sekulako dimentsioak bereganatu zituzten milaka langile eta hiritar behin eta berriro mobilizatu.

Arras esanguratsua dugu 1977ko ekainaren 15eko hauteskundeetarako hilabete bat baino tarte zelarik maia-

tzaren 8tik aurrera burutu zen Amnistiaren aldeko asteko bilakaera. Hasi eta bi egunetara, 10ean alegia, Santi Brouard, Valentin Solagaistua, Iñaki Aldekoa, Jose L. Elkoro eta Juan Jose Pujanak osatzen zuten batzordeak, Madril-en bertan, hauteskunde kanpaina hasi orduko amnistia emana egon beharko zela Suarezzi adierazi zion unetan, Euskadiko lantoki eta kaleetan ikaragarritzko mobilizazioak gertatzen ari ziren. Ohikoa zen errepresioak —FOP direlakoek bost hilketa eragin zituzten astean zehar— areagotu zituen protestaldiak, maiatzak 13 eta 16an greba orokor-
rrak gauzatu arte. Suarezek aipaturiko batzordearekin erakutsi zuen jarrera irmoa —«Erabat ezinezkoa zela preso guztiak kaleratzea hauteskunde kanpaina hasi baino lehenago» zioena— aldatu behar izan zuen mobilizazioen arrakasta eta indarra antzemanda. Ministroen kontseiluak indultu-erbesteraldiak elkartzen zituen konponbidea ontzat eman zuen eta greba orokorraren bigarren egunean, 16an hain zuzen ere, 1970ko Burgosko epaiketako preso zigortuenek euren indultuaren berri izan zuten. Dena den, ekaina bitartean beste hainbat preso Europako lurralde desberdinetara kanporatuak izan ziren arren, ekainaren 15ean hainbat preso jarraitzen zuten kartzeletan.

Hainbeste errebindikatu zen amnistia gauzatzeke izan arren hauteskundeak egin ziren eremu instituzional berriari hasiera emanez. Emaizak ustekabeak izan ziren hein handi batean. Frankista birziklatuen eta burges demokrata txepelen elkargunea izan zen UCD delakoak Estatuan irabazi zuen legez, Euskal Herrian mobilizazio eremuetatik kanpo eta neurri batean egituratu berria zen alderdi sozialista nagusitu zen. Lurraldez lurraldeko ikuspuntutik Eusko Alderdi Jeltzalea Gipuzkoan eta Bizkaian aitzindari bihurtu zen bezala, UCD delakoa Araban eta Nafarroan garaile genuen.

Beraien berregituratze biltzarrak burutu berriak ziren arren, 1977ko martxoan hain zuzen ere, fenix antzeko EAJ eta PSE nazionalismoa eta ezkerren erreferentzia nagusiak bilakatu ziren hauteskunde horiek zirela medio. Alderdi nazionalista, Iruñean batzar nagusian bilduta, 1936ko Estatutua desagokitzat joz, 1931n Lizarran ezta-

baidatu zena goraipatu zuen lurralde guztiak baita esku-duntza zabalak ere aintzat hartzen zituelako.

PSOE bere aldetik, hilabete berean, Euskadi mailan, lau lurraldeetako partaideak zein egiturak bere baitan elkartuz, Euskadiko Alderdi —PSE— bezala eratu zen. Organizazio mailan gauzatu zen aldaketa historiko hau, orduan PSOEk Estatu osorako defenditzen zituen eredu federalista eta nazionalitateen aldeko errebindikazioen ondorioa zen.

Bide batez etorri zen ESEI eta Eusko Alderdi Jeltzaleaz autonomiaren aldeko frontea eratzea. Horretan, besteak beste, euskal lurraldetasuna kontuan hartuko zituzten audientziak eta barruti unibertsitarioak errebindikatzear gain, autonomiaren proiektu komuna, udal hauteskundeak eta konstituzio demokratikoa zein aurrerakoa defenditzen zuten sozialistek aipaturiko talde abertzaleekin bat eginik. Hala eta guztiz ere, Diktaduraren kontra eta trantsizioko hasieran hain sakon herriratu zen joera mobilizazioak laster erakutsi zuen ez zuela amore emango erdie-tsi gabe zeuden errebindikazioak eskuratu arte. Izan ere, amnistiaren alde eta egituratze politiko berriaren aldeko mobilizazioek 1977ko udan berriro indar osoz hartu zituzten Euskadi osoko errepideak eta kaleak.

Orduetik aurrera dialektika bikoitza bizkortu zen euskal gizartearen baitan: alde batetik instituzioetan eta bereziki parlamentuko jardueretan garatuko ziren estrategiak, bestetik kale mobilizazioetan, baita ETaren pean aritzen zirenetako ekintzetan ere, oinarri izanzen zutenak. Hauteskundeetako emaitzen balantzeak bukatu gabe zeudelarik eta Madrilgo parlamentuan lehen bilkurak burutzen ari ziren bitartean, euskal errepideak «Askatasunaren Ibilaldi» jendetsuak zeharkatu zituen amnistia eta estrainatu zein errefuxiatuen itzulera errebindikatu.

Aipatu dugun Ibilaldia bukatu berria zelarik, betetze-ke irauten zuen amnistiaren orokortasunaren seinale nabarmenak bihurtu ziren Jose Migel Apalategi «Apala» eta estrainatuak. Horien aldeko manifestazio izugarriek lagundu zuten estreinako kurtso politikoaren hasiera. Ordurarte izandako indultu murriztekin osatuko zuten amnis-

tia orokorra ezinbestekoa bihurtu zen instituzionalizazio prozesua funts demokratikoen gainean martxan jartzeko.

Azkenean urriak 14an Madrilgo parlamentuan onartu zuten, bi urte lehenago Francoren heriotzarekin batera, onartu behar izan zen Amnistia orokorraren legea. Euskal presoiei dagokienez abendura arte ez zen askatu aro horretako azkena, ETApnko Fran Aldanondo, alegia.

Jakina denez, hori kaleratu ondoren berehala beste hainbat aktibista kartzeleratzen hasi zirelako errebindikapen horrek gaurdaino ez du premiarik galdu. Ildo honetatik abagune horretan amnistiaren aldeko batzordeekin gertatu zena oso esanguratsua da. Aldanondo abenduaren 9an libratu zutenean Gipuzkoako Batzordeko hainbat aitzindari beraien lanari bukaera ematen zion agiri bat plazaratu zuten erranez: «Martuteneko espetxetik azken preso politikoa ateratzea eta atzerritarrak itzultzeko egoekiagoak diruditen baldintzen sortzea direla eta batzorde hau sortarazi zuen helburua eskuratu egin duela uste du estreinako batzordeak». Bi egun beranduago beste 60 batzordek aldaketa demokratikoa gauzatu ez zenez eta errefuxiatuek itzuli gabe jarraitzen zutenez ez zirela desegingo jakinarazi zuten. Zatiketa horrek argi eta garbi adierazten du prozesu politikoari buruzko oso ikuspegi desberdinak gorpuzten ari zirela baita ordura arte izandako borrokakideen artean ere.

Amnistia hain berandu gauzatzeak, erakunde armatuek aurreko estrategiarekin jarraitzeak edo gogortzeak, Estatuaren aldetik errepresioaren iraupenak baldintzatu zuen 1977ko urritik trantsizioak izan zuen bigarren aroa, kontsentsu delakoaren bitartez Espainia mailan nagusigo politikoa lortu zuena.

...eta zikiratua

Euskadin diktadura frankistaren aurka gehien borrokatu zuten esparru politikoek etsipenez dastatu zituzten trantsizioaren urrats berriak. Amnistiari so eginez arrenkuraz ikusi zuten nola frankismoak irabazi zuen baketze

neurri horren onura. Deus arriskatu gabe, deus borrokatu barik ahaztuta geratu ziren Diktaduran zehar oinarrizko eskubideen kontrako jarduera guztiak baita azken urteetako hilketa larriak ere. «Tacito» taldekoek 1976an aldarrikatu zutena: «Bi Espainia lurperatzeko igarotako urteen edozein errebisio galarazi beharra dugu» praxira eraman zuten, lehen unetik, frankistak neurri orotik salbatzeko asmoz.

Frankisten balentriak ahanzturaren zakuan erortzen ziren heinean inork ez zuen eskatu ezta Diktaduraren gutxienezko berrazterketa ere. Franco hilobiratu bezain agudo oroimenaren galtze kolektiboa indartuz joan zen. Iragan hurbila hutsaren hurrengoia bihurtuz zuten demokraziarako bidean oztopoa izan zitekeelakoan. Egotzi behar omen zen desestabilizazioaren aitzakiaz, trantsizioa baldintzatu zuten aginte faktikoen mehatxuak historiatik desagertu dira ustezko konpromiso demokratikoa azpimarratzeko. Erregetik hasita azken buruzagiraino elite politiko espainiarra zipriztindu zuen kontsentsua, borondate eta malgutasun demokratikoaren eredia izan zen.

Armadari, Diktaduraren sorreran eta garapen errepresiboan izan zuen funtsezko ardura zokoratuta, inolako arazketarik gabe, leku eroso bilatu zioten sistema eraberrituan erreformistek eta frankista ohiek. 1978ko Konstituzioak frankismoaren muin ideologikoarekin bat egin zuen armadari VIII. artikulua bitartez eman zion rolaz: Espainiako batasunaren zaindariaren arduraz, alegia.

Indar polizialekin antzeko zerbait gertatu zen. Metamorfosia uniforme koloreetara edo instituzioen izendegira mugatu zen. Indar errepresiboak ordena publikoaren indarrak bilakatu ziren inolako bahe demokratikotik zeharkatu barik. Horietako jantziak grisetik marroira eta gero urdinera aldatuz joan ziren arren ez zen inolako deuseztapenik edo garbiketa niminoenik ere gauzatu.

Erantzukizun politikoak eskatzeko legitimitate osoa zuen oposizioak arazo honetan ere hasieratik amore eman zuen. Horrela zioen Felipe Gonzalezek 1977ko urrian bere alderdikide eta parlamentari bat manifestazio batean FOP direlakoek jipoitu zutelako burutu zen ez ohi-

ko saioan: «Erregimen frankistaren hasieran egin zenaren aurka, ez dugu indar polizialik deuseztatu nahi ezta berririk sortu ere. Soil-soilik ordena publikoaren indarrak legalitate demokratikoaren defendatzaileen rolera egokitzea nahi dugu».

Era berean xelebrea izan zen frankismotik zetozen espioitza lanak eta ekintza bereziak biltzen zituen SECED bezalako erakundeen bilakaera. 1977ko udan CESIDen bitartez erregimen demokratikora birmoldatu zutenak, Barne Brigadarekin batera politikarien aktibitateen jarraipena burutzeraz bideratu zituzten UCDkoek eta baita PSOEkoek ere. Militarren saio kolpistak oztopatu ez ezik, 1981eko otsailaren 23koa errate baterako, lagundu ere egin zuten inteligentzi zerbitzuko espainiarrek. Aurreko Estatuko hainbat funtsezko egiturek irauteak mugatu zituen demokraziari edukiak eman behar zizkioten hurrengo prozesu politikoak, konstituzioarena edo nazionalitateen egitura-tze politikoarena. Baina ziurraski askoz pisu handiagoa izan zuen demokrazia ahultze bidean trantsizioan aitzindaritzaz bultzatu behar zuen ezker erreformistaren makurtze politiko-ideologikoak.

Orduan hainbeste goraiatu zuten kontsentsuak Espainiako eskumari eman zion ezkerren aldetik beharrezkoa zuen desmobilizazioa bere erreforma mugatua sendotzeko. Izan ere, 1977ko urrian, kontsentsuaren bitartez fronte berri bat eratu zen Madrilgo Parlamentuan eta Moncloan. Estatu mailako alderdi bozkatuenean, UCD, PSOE eta PCEk, konstituzioaren zein arlo sozioekonomikoaren bideak eta mugak adostu zituztenean, trantsizioaren lema Suarezren gobernuaren esku gelditu zen baina ezkertiar horien sustenguekin.

Langile mugimenduak ordura arte izandako ahalmen politiko-errebindikatzailerak baztertu zuten sindikatu zein alderdi ezkertiar nagusiek. Moncloako hitzarmena bezalakoek ordezkatu zituzten langileen mobilizazioak beraien egoera ekonomikoa etengabe okertzen ari zen bitartean. Erregimenaren oinarri politikoei dagokienez, alderdi komunistak nahiz sozialistak ez zuten arriskatu nahi Francok ezarritako monarkiaren kontra aritzean ezta armada

eraldatzean ere. Monarkia eztabaiden gaineratik gelditu zen ustezko errepublikazale horiei esker. Izan ere, hamarkadetan zehar izandako Errepublikaren aldeko errebindikazioa gauzatzeko aukera zutenean zokoratu egin zuten era nabarmenez PCEkoek, ixilpean PSOEkoek.

Bide berdintsutik eraman zituzten nazionalitateei zegozkien eskubideak sozialistek eta komunistek. Bandera aldaketa gauzatu zen hemen ere. 1936ko gerra garaitik frankismoa amaitu bitartean nazionalitate zanpatuen aldeko jarrerari eutsi zioten alderdi horiek, konstituzioko eztabaidak iritsi zirelarik ahaztu zituzten beraien eredu federalak, autodeterminazio eskubidea eta kultura-hizkuntza gutxituen aldeko errebindikazioak. Nazionalismo espainiarrarekin bat eginik autonomiaren irtenbidea orokortu egin zuten, «kafea guztiontzat» leloaren pean, Katalunia zein Euskadiko asmoak txikitzeko asmoz. Arazo nazionala konstituzioko eztabaidetan puntu nagusienetakoa bihurtu zen arren, euskal nazionalismoa bere osotasunean funtsezko lege hori prestatzeko atondu zuten taldetik kanpo utzi zuten. Ez bakarrik hainbat sektore erradikal ordezkatzan zituen Euskadiko Ezkerra, baizik eta Eusko Alderdi Jeltzalea bera ere. CiUko katalanek Miguel Rocari esker parte hartze zuzena izan zuten bitartean, jeltkideak bigarren eskuko informazioa jasotzera kondenatuta gelditu ziren.

Konstituzioak eta ondoren etorri zen autonomien inguruko estrategia kontsentsuatuak saihestu egin zuten Estatuaren birmoldaketa sakona. Burujabetza bakarra Estatu espainiarrari lotuta jarraitu ez ezik, nazio historikoen zein probintzien autonomia ere Estatuko dohaintzat jo zuten kode nagusi berri horretan. Honen ondorioz, konstituzioaren emaitzak euskal gehiengo politikoarentzat ez ziren oso gustukoak izan.

Euskal nazionalistak parlamentuan eta senatuan emendakinak emendakin konstituzioa eraldatzen saiatu ziren arren, etengabeko porrotaren ozpina dastatu behar izan zuten. Izan ere, galtzaileen protagonismoa hartu zuten euskal parlamentari abertzaleek 1978ko maiatza eta ekaina bitartean proiektua eztabaidatu zenean.

Dena den, konstituzio erreferendumak argiro azaldu zuen Euskadin gauzak ez zutela bat egiten San Jeronimoko karreraren burutu zutenarekin. Euskal Herriak era nabariz bizkarra eman zion Espainiako lege nagusia eta demokratiaren euskarri izateko atondu zuten testuari. Kontraesan eta desberdintasun politikoak parlamentuko gehiengo eta gutxiengoen artean ezkututzen baziren ere, abenduko bozketak Euskal Herrian zegoen indar erlazioa agerian utzi zuen. Estatuko kontsentsua, Euskadin bertan ere partaide garrantzitsuak izanik, galtzaile atera zen.

Konstituzioko erreferendumean izandako emaitzek UCDkoentzat eta PSEkoentzat Autonomi Estatutuaren erabilgarritasuna indartu zuten. Bera izan baitzitekeen tresna Euskadi eremu instituzionalean txertatzeko. Honen ondorioz, 1978ko hasieratik, PSEk EAJrekin hautsita zuen hitzarmen politikoari berriro heldu zion. Azkar asko, 1978ko abenduaren amaieran, Gernikako aurreproiektua onartu zutenetik, lehen hauteskundeetarako eratu zuten akordioa, PSE, ESEI eta EAJren artekoa berrindartu zuten, orain Euskadiko Ezkerraren laguntzarekin. Horiek izanen ziren Gernikako Estatutuaren bultzatzaile nagusiak, euskal kontsentsu horretatik kanpo Herri Batasuna eta LKI, EMK, LAIA (Ez) bezalako ezker muturreko zenbait alderdi gelditu zirelarik.

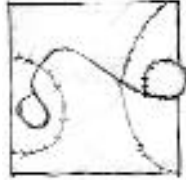
Lehendabizikoekin bat egin zuen Estatuko gobernuak. UCDko euskal buruzagien susmo eta oztopoak aparte lagata, Suarezek berak atondu zuen Garaikotxearekin batera Madrilgo Parlamentuko oniritzia izan beharko zuen behin betiko estatutua. Hau dela eta, 1979ko uztaillean mintzagai izan zituzten aipatutakoek arazo zailenak ziren Polizia autonomia, Nafarroaren auzia, kontzertuena eta abar, estatutuari bidea errazteko. Laguntzak laguntza, autonomiarako bidea malkartsua izan zen euskal gizartearen baitan, zatiketa berri bat gauzatu baitzen. Alde batean zeuden bide hori, murriztua bazen ere, probatzeko zeuden sektoreak; bestean, erreformako mugak eta oztopoen zama errefusatuz hausturaren estrategiari eusten jarraitu nahi ziotenak. Doi-doi nagusitu ziren Autonomi Estatutuko erreferendumean haien alde zeudenak. Orduz geroztik,

instituzionalizatze prozesu azkarra izan zuen Euskal Autonomi Erkidegoak. Krisi ekonomiko larriaren pean, Estatu-ko indarkeria legala edo zikinaren itzalpean, ETA hizkiak eramaten zituzten erakundeen estrategia gero eta ulertezi-nagoaren pean, hiru euskal lurralde hartzen duen eremu politikoa garatu egin da gaurdaino. Hala ere bistan dago Euskadi bezalako nazionalitateen nahiak ez direla asetu. Autonomi Estatutuak dituen ahalmen guztiak gauzatu gabe jardutea ez da dagoen gabeziarik latzena. Euskal lurralde oro bi estatutan eta hiru egoera juridikoetan banaturik izatea mingarriagoa da ezbairik gabe Euskal Herria proiektu komun bezala amets duen edozein euskaldunentzat.

Zer esanik ez ikustea Estatu-ko agintean aritu diren talde guztiak, UCD, PSOE, PP, praxi autonomiko zikoitza eramateaz gain oso berdin jokatu dutela presoen auziaz eta legalitatetik at bide errepresiboak erabiltzeko tenorean. Zaila dugu ulertzea Estatu terrorismoa babestu eta indultatu duten sektore politikoek ETArekin armak ixildu direnetik ia-ia urtebete igaro denean, bederen kartzelen politika ez aldatzea.

Azken batean demokraziak horrelako ajeekin dikadura gainditu zuelako trantsizioaren emaitzak gazi-gozaok bilakatu dira. Gutxi edo deusik ez borrokatu zutenak, asko ez lortuta ere, beti demokraziaren garaipenaren onurak azpimarratzeko zain ditugun bitartean, aunitz arriskatu zutenen artean ez da arraroa honako galdera hau entzutea: «Merezi al zuen egin genuena honelako ondorioak eskuratzeko?». Beste batzuek galtzailatzat jotzen dute beraien burua politika gaitzestuz edo eszeptikoen esparruan laketuz. ETA erakundeak bere «Armei Agur» aldarrikatu duen oraingoan, sektore horiek guztiak trantsizioa sakontzeari ekiteko aukera-beharra dutelakoan nago. ¶

Historia bizia

IMANOL MURUA URIA
Jesus Atxari elkarriketa

55

JESUS ATXARI ELKARRIZKETA
IMANOL MURUA URIA

Jesus Atxari elkarrizketa

*

I M A N O L M U R U A U R I A

*

ederatzi seme-alaben artean bosgarrena, Jesus 1920ko maiatzaren 28an jaio zen Aretxabaletan. Errepublika etorri zenean 11 urteko mutikoa zen, eta gerra zibila piztu zenean, 16 urteko gaztea. Aita enpresario txikia eta zinegotzi monarkikoa izan zen Errepublika urteetan eta, gerra piztu zenean, erlijioa zela-eta, Francoren aldeko giroa bizi izan zuen etxean.

Ordurako Durangoko jesuitetan ari zen ikasle eta, gerra luze zihoala ikusirik, Belgikako nobiziatura bidali zuten aitak eta herriko apaizak 1936. urtean. Jesuita artean egin ziotuen Jesus Atxak hurrengo zazpi urteak: zazpi hilabete Belgikan nobizio eta beste hamasei hilabete Caracasko nobiziatuan, bi urte Kolonbiako Santa Rosako Seminarioan, eta beste hiru urte Bogotako jesuiten Unibertsitatean, Filosofia ikasketak egiten. Filosofia ikasketak bukatu zituelarik, jesuita izateari uztea erabaki zuen 1942an.

1943an, Caracasko euskal futbol talde baten aditzeak euskal erbesteratuei buruzko arrastoa eman ziolako, Venezuelako hiriburura egin zuen Jesus Atxak, bizimodu berriari ekiteko bide berrien bila. Ion Oñatibiarekin egin zuen han topo, elkarrekin bizitzen jarri eta, Oñatibiarekin elkarlanean, euskal kultur lanera hurbildu zen. New Yorkera joan zen Oñatibia 1945ean, eta Euskal Herrira itzultzea erabaki zuen Atxak. Elorrio hartu zuen bizileku, familia hara joana zen eta. Elorriar batekin, Juli Igarzarekin, ezkondu zen hantatik zortzi urtera, 1953. urtean. Lau seme-alaba dituzte.

▶ Imanol Murua Uria kazetaria da.

Abertzale eta euskaltzale itzuli zen Ameriketatik. Elo - rrioko jai egitarauetan euskarazko iragarki bat sartzen ahale - gintzea izan zen bere lehen «ekintza», eta Santa Agedako abesbatza antolatu eta baserriz baseri kantuan ibiltzea hu - rrengoa. Erresistentzia politikoan ere aritu zen geroago: EAJk herrietako Uri Batzarrak berrantolatzeari ekin zionean, esate baterako, Elorriokoa osatzen ezezik inguruetako hainbat he - rrietakoak antolatzen ere aritu zen.

1961ean Bilbora joan zen, Edili (Edicion de Libros) erakunde euskaltzalean lan egitera. Lan akademikoagotan aritzea nahi zuten nonbait Ediliko nagusiek, baina kultur sustatzaile eta, batik bat, ikastolen sorreren eragile aritu zen Jesus Atxa Edilitik. Bizkaian herriz herri ibili zen, ikastola sortzeko erabakia hartu zutenei aholkuak ematen batzue - tan, ikastola sortzeko erabakia oraindik hartu ez zutenak horretara bultzatzen bestetan. Durangoko Azokaren sorre - ran parte hartze zuzena izan zuen, eta haurrentzako hain - bat film euskarara bikoizten ere aritu zen, Xabier Kintana - rekin batera sarri.

Hamar urte egin zituen Bilbon, Edilin, eta 1970ean Iruñera jo zuen. San Fermin ikastolako zuzendaritza har ze - zan deitu zioten Iruñetik. Uxue ikastola zatitu berria zen, eta zatiketaren ondorioz sortu ziren Paz de Ziganda eta San Fermin ikastolak. Hamalau urte egin zituen San Fermin ikastolan, 64 urterekin erretiroa hartu zuen arte.

Ikastolen historian arakatzen dihardu geroztik, Nafa - rroako Ikastolen Elkarteko bere bulegoan agiriak eta agiriak bilduz. Nafarroako ikastolen historian ari da jartzen arreta berezia, baina Euskal Herri osoko ikastoletako dokumenta - zioa ere ari da jasotzen. Idatziak ditu Nafarroako hainbat ikastolen historia, hala nola Iruñeko San Fermin eta Jaso ikastolenak, eta Tafalla, Altsasu, Etxarri, Elizondo, Bera, Lesaka eta Lizarrakoenak.

Gurasoak zer girotakoak, zer lanbidetakoak zentuen?

Aita arrasatearra zen, Etxaluze baserrikoa. Orain ere baserria han dago zutik, dorre handi batzuen azpian, oso baratze politarekin. Herriaren sarreran dago, San Andres auzoan. Nire lehengusuak han bizi dira orain ere.

Ama bergararra zen. Bergarako sarrerako Ibratz baserrikoa. Gogoratzen naiz, sagastiz inguratua. Baserri hori galdu zen.

Biak baserrikoak ziren, baina herri ondo-ondoan zuden.

Aita Aretxabaletara etorri zen. Gu bederatzi anai-arreba ginen, denak kalean jaioak. Ni bosgarrena izan nintzen, lehendabiziko mutila. Ama nik hamar urte nituelarik hil zen. Gogoratzen naiz amari ebakuntza egin ziotela Donostian, San Inazio klinikan. Behin joan nintzen, eta orduantxe ezagutu nuen Donostia, eta hango argiak, eta hango tranbien tximistak eta... ikaratuta utzi ninduten. Klinikatik etorri eta laster hil zen ama.

Amaren oroitzapenik geratu zaizu?

Oso oroimen gutxi ditut. Oso onak, baina oso gutxi. Horrenbeste ginen eta denak sakabanatuta ibiltzen ginen, amaren oroitzapen oso zehatzik ez dut. Inpresio orokor on bat gelditzen zait.

Oroitzen naiz, adibidez, pilotalekuan genbiltzanean ama ikusten nuela leihoan, gaixo zegoenean, guri begira. Gure etxetik pilotalekua ikusi egiten baitzen. Orduan, alpargatekin ibiltzen ginen eta, pilotan alpargatak ez apurtzearren, amak ikusten ninduen-eta, ortosik jarduten genuen pilotan.

Ama klinikatik etorri eta etxean zela, *El Dia* egunkariako Aretxabaletako korrenpentsalak argitaratu zuen ama jadanik etxean zela, eta ni harro-harro sentitzen nintzen amaren izena egunkarian ikusita.

Monagilloa nintzen. Ama gaixo zegoen baina nik ez nekien norainoko larritasuna zuen. Hamar urterekin oso umeak izaten ginen, oraingoan aldean. Monagillo orduz txandaka egiten genuen. Niri egokitu zitzaidan azkeneko

meza, zortzi eta erdietakoa uste dut, eta meza amaitu eta apaizak esan zidan elizakoen bederatzi kanpaikadak jotzeko. Nik lagundu nion apaizari kalez kale. Orduan kalez kale joaten zen apaiza, pasatzean jendea belaunikatu egiten zen, eta batzuk atzetik etortzen ziren kandeledin. Eta aurretik, monagillo txikia. Horrelaxe egokitu zitzaidan nire etxean sartu eta amaren elizakoak egitea, ni monagillo nintzela.

Nolakoa zen zure etxeko giroa politikaren aldetik?

Politikarik batere ez zegoen etxean. Entzuna dut nire aita zinegotzi izan zela, Errepublika garaian, zer alderditatik ez dakit. Entzuna dut monarkikoa zela, baina ez karlista. Aitona bai, aitona karlista zen. Baina nik sekula ez nuen politika hitzik jaso etxean.

Nire aita 14 urterekin Arrasateko Union Cerrajera-n sartu zen, bere ofizioa ikasi, eta gero Aretxabaletan lantegia jarri zuten: Eizaguirre-Acha y Cia. Eizagirretarrak donostiarrak ziren. Gogoratzen naiz, bera zinegotzi zela, orduan izan ziren Errepublika garaian lehendabiziko grebak eta iskanbilak...

◆
republikarrek
gurutzeak eta
dena kendu
zituzten
eskoletatik»

Bestela ez dut politikarik ezagutu, baina euskaltzaletasuna berezkoa zen etxean. Hala ere, erdara ere sartzan hasia zen, arrebak maistra kanpoan ikasten ari zela eta. Gure joera kalean euskaraz egitea zen, sekula pentsatu ere ez erdaraz egiterik, baina eskolan den-dena erdaraz...

Dotrina ere bai?

◆
Errepublika garaian gurutzeak eta dena kendu zituzten eskoletatik eta orduan Elizara joaten ginen dotrina ikastera, eta hango apaiz batek den-dena euskaraz ematen zigun. Asko lagundu zidan dotrina euskaraz ikasteak. Liburu sendoa zen, izango zituen ehun eta ez dakit zenbat galdera, eta horiek denak buruz ikasteak pixka bat zaletasuna piztu eta gaitasuna eman zidala uste dut. Arrasateko elizbarrutiko artzapezak urtean behin inguruetakoa herrietako finalistei galderak egiten zizkigun pulpitotik, elizako bezperen ondoren: «Ea, 148. gal-

deral» eta *rast!* erantzun behar genuen jendearen aurrean. Gero sariak izaten ziren. Uste dut behin bizikleta bat irabazi nuela, dotrinarekin.

Dotrinako euskara, esaterako, zer euskalkitan zegoen? Arrotza egiten zitzaizun?

Bai eta ez. Nik erraz ulertzen nuen. Aretxabaletan bagenuen konplexua gure euskarari buruz. Eta gehien gustatzen zitzaigun euskara zen Gipuzkoako Tolosatik edo Donostiatik etortzen ziren predikulariena. Horretara eginak ginela uste dut.

Orduan eragin handia izan zuten Luistarrek Euskal Herri osoan. Euskal giroa sortu zuten eta eragin handia izan zuten, politikarako eta denerako. Bi jesuita ibili ziren hor buru, Jose Agirre eta Egibar. Euskaltzale amorratuak ziren; euskara jaso zuten, eta guri haien euskara gustatzen zitzaigun.

Luistarren eragin hori nola heltzen zitzaizuen?

Jendearen artean Luistarrak asko mugitzen ziren, Gipuzkoa aldean gehienbat. Luistarrak mutilen kongregazio bat zen, *Hijas de Maria* neskena zen bezala.

Luistarren artean Aretxabaletan Jesus Peña zegoen, langile eta euskal idazle. Gaztea eta fina. Gerra etorri zenean alde egin zuen gudari, Santander aldean zauritu zuten, eta gero goizetik gauera ospitaletik desagertu. Luistarrena ez zen elizkoitasuna bakarrik, baizik eta euskaltzaletasuna. 17-18 urteko jendea zegoen horien artean. Ni gazteegia nintzen eta ez nintzen sartu. Gero, gerrarekin, desagertu egin zen kongregazioa. Bi jesuitak ere Amerika aldera espulatsu egin zituzten.

Dotrinaz gain, beste ezer ikasten al zenuten euskaraz?

Raimundo Arrizabalaga organistak —Abadiñokoa, komentu batean apaiz— denoi solfeoa ematen zigun, *Solféo de los solfeos* ikasten genuen, buruz. Eta solfeoarekin batera, Azkoitiko hiru anaia apaizen bitartez —Larrañagatarrak— zenbait abesti euskaraz ikasten genituen. Sakristian aritzen ginen. *Binbili-bonbolo zela, Goiko mendian elurra dago...* Gero,

Aretxabaletan Otazu handikien garaje zahar batean antzerkiak egiten ziren euskaraz. Gogoan dut oraindik nire arreba batek antzezturiko *Lore bat loitan* izeneko ikuskizuna.

Errepublika garaiaz ari zara, ezta?

Bai. Baina gure etxean euskarari ez genion ematen politika esanahirik. Berezko zerbait bezala ikusten genuen, euskara berezkotzat jotzen genuen.

GERRAURREKO ARETXABALETA

11 urte zenituela etorri zen Errepublika. Aurreko garaia gogoan al duzu?

Oso iluna.

Zuk, mutikoa izanik, hori sumatzen zenuen, edo gero irakurritakoagatik esaten duzu hori?

Ez askorik, mutiko kontuak. Sei urterekin eskolara eraman ninduen arreba nagusiak, eta gogoan dut oraindik negarrez nihoala, eta ihes egin niola trenbide ondoko bi-dezidor estu batetik. Arrebak harrapatu eta eraman ninduen eskolara.

Pilotan asko egiten genuen. Pilotak geuk egiten genituen. Artistak ginen. Behin joan nintzen piano klasera eskua handi-handi nuela eta Arrizabalagak esan zidan, edo pianoa edo pilota. Halako batean utzi nion pianoari, eta pilotan segitu nuen. Futbolearen ere asko egiten genuen. Real Union eta Real Sociedad ziren aukerak. Ni Real Sociedadekoa nintzen. Eta gero, mila jolas.

Errepublika etorri zenekoa gogoratzen duzu?

Raimundo Arrizabalaga organistarengana joaten nintzen pianoa jotzen ikastera, orain Donostian jesuita den Lorentxo Galdosekin. Nahiz Errepublika eguna izan, joan beharra genuen eta umore txarrez aurkitu genuen. Kalean zer gertatzen zen galdetu zigun. Beldur zegoen. «Si supieran los curas y frailes, la paliza que se van a llevar» eta horrelako abestiak kantatzen ari zirela, eta jendea pozik zegoela, eta txarangak... Klaserik ez zegoela eta joateko etxera, esan zigun. Nik Galdosi galdetu nion ea zer zen Errepubli-

ka. Eta erantzun zidan: «Lehen batzuk agintzen zuten, eta orain beste batzuk agintzen dute».

Gogoan duzu Errepublikaren etorrerarekin herrian zer aldatu zen?

Errepublika garaian, nahiz eta aita politikan sartua ez izan, euskaltzaletasuna, euskal giroa, ate azpitik sartzen zen haizea zen: kalean euskal abestiak zirela, euskal antzerkiak zirela... eta batzokiak hartu zuen horrenbeste indar... Zerbait egitea nahi bazenuen Aretxabaletan, derrigor bide horretatik jo behar zenuen, ez zegoen besterik egiterik: batzokia, Emakume Abertzale Batza... Nire arreba nagusia hasi zen Emakume Batzan lanean, baina hori berezkoa izan zen, bera zurrumbilo horretan harrapatua. Mutikook futbol ekiporako bandera bat egin genuen eta Irujok hitzaldi bat zuen Arrasaten eta bandera harekin, nahiz eta futbolekoa izan, eta ez ikurrina, joan ginen Arrasatera Irujori entzutera. Giroak bultzatuta, besterik gabe.

Aita, adibidez, zinegotzi zenez, Lizarrako Estatutua zela-eta Lizarran izan zen. Eta lehendabiziko aldiz politikaz zerbait entzun nion: guztiz liluratuta etorri zen Jose Antonio Agirrerekin. «Mutil gazte bat, eta nola hitz egiten duen!». Ez dakit zenbateraino bereizten zuen abertzaletasuna, karlistak eta abar.

Nire aita batzokira ez zen joaten, baina uste dut behin edo behin joaten hasia zegoela. Batzokien eragina asko zabaldu zen Errepublika garaian.

Tentsio garaiak ere bizi izan zenituzten.

Zera handia egoten zen, pintada asko eta. Eta grebak. Altxamenduak ere izan ziren. Kanpoko langileak ere asko. Nik beldurra pasatua dut: gogoratzen dut nire etxe aurrean langileak oihuka. Nire aita beti oso herrikoa izan zen, eta ez zuen izan halako arazorik, baina behin gogoratzen dut aitari sapai leihatilatik bultzaka ibili ginela, teilatura jaso beharrez, badaezbada ere. Irudi horixe dut buruan sartua.

Beste greba egun batean gogoratzen naiz, Arrasatetik etorri jendea, fabrika ondora jendea joan, ni mutikoa, eta

◆
«Euskal giroa ate azpitik sartzen zen haizea zen Errepublika garaian»
◆

aitak esan zidala: «Joan zaitetz eta begira ezazu zer egiten duten». Eta joan nintzen.

Hauteskunde egun batean Loiolara joan ginen. Uste dut aitak botatzera ez joatearren egingo zuela hori. Egun pasa joan ginen, herritik ihes egiteko-edo. Loiolatik gentozela, Bergaran jende piloak kalean, pasatzen uzten ez, eta jakin genuen eibartarrek plazan bertan hil zutela karlista bat. Autobus bat ere erre zuten, kiskalita ikusi genuen Espoioan. Aretxabaletara ere joaten ziren eibartarrak, pistola eta guzti. Propaganda egitera-eta asko mugitzen ziren eibartarrak orduan, batera eta bestera.

Errepublikazaleen sekularizazioak izan al zuen eraginik zuen Aretxabaletan?

Eskolan, Errepublika garaian, Konstituzio berria irakurtzen zigun maisuak egunero; behartu egingo zuten. Erlijiosoei eskola guztiak kendu zizkietela, eta jesuitak Espainiatik bota egin zituztela azaltzen zuten Konstituzioko artikulua irakurtzean, maisuak negar egin zuela gogoratzen naiz. Egunero hiru edo lau artikulua irakurtzen zizkigun.

Eta eskoletatik gurutzeak kentzea! Sozialistak-eta sartu eta gurutzeak kendu zituzten ikasgeletatik. Hori garai hartan sakrilegio izugarria zen. Horren «gaiztoak» ziren, hori zela-eta dut oraindik buruan sartua, eta ez beste ezergatik, *Urkiatxiki*-ren izena, gurutzeak kentzen beste batzuen artean bera ikusi nuelako. Izugarrizko inpaktua izan zen. Eta horrekin negozioa egin zuten denda batzuek. Gurutze txiki batzuk saltzen zituzten, eta denok paparrean gurutze txikia genuela joaten ginen eskolara.

Itzul gaitezen etxeko girora. Euskal aldizkaririk jasotzen zenuten?

Bai. Uste dut gehiago zela erlijioagatik, euskaragatik baino.

Zeruko Argia-k ekartzen zituen euskal abesti batzuk solfeoaz; gustatzen zitzaizkidan. Aldizkaria erabat erlijio-soa zen. Iruñean botatzen zen, kaputxinoetan. *Arantzazu* ere hartzen genuen; orduan euskara ia batere ez zuen ekartzen. *Yakintza* ere bai, Aitzolena. Ahalegintzen nintzen bai-

na niretzako ulergaitz zen. Ez zen erlijiosoa, kultur aldizkaria zen, abertzale kutsukoa. Bi hilean behin ateratzen zen.

Aurretik beste egunkari bat hartzen zen, ez dakit zein, baina aitak aldatu egin zuen eta gero *El Dia* hartzen zen. *El Dia* abertzalea zen. Aldaketa hori zergatik izan zen ez dakit.

Sabino Aranaren argazkidun libururik ere ba omen zenuen etxean..

Vida Vasca aldizkariak ziren. Euskal Herriko argazkiekin eta oso polita. Lehendabiziko Aberri Egunean Bilbon 100.000 bildu zirela irakurri nuen han, eta aldizkari horretan agertzen zen Sabino Aranaren argazkia. Espetxean horrelako gauzek inpresioa egiten zidaten.

Aitari egunkaria irakurtzen zenion. Zergatik?

Ikusmen arazoagatik-edo. Berak letra handiak irakurtzen zituen eta hatzamarra ipintzen zidan: «hauxe irakur idazu». Hori izaten zen nire lana bazkalostean. Madrilgo Parlamentuko sesio guztiak osoan irakurtzen nizkion eta horrela enteratzen nintzen politikaz, nahiz eta niri Uzku-dunen gorabeherak gehiago atsegin izan.

DURANGON JESUITETAN

14 urte bete zenituenean, Eibarrera lanera joateko aukera izan zenuen.

Eizaguirre-Achak porrot egin zuen eta aitak tailer txiki bat ireki zuen, zerrailak, morrokoak, maratilak eta abar egiteko. Ni laguntzera joaten nintzen, pintzelarekin zerrailak margotu, liman ekin... Eibartar saltzaile batek ni Eibar-ko Armeria Eskolara eramateko proposamena egin zion behin aitari. Eskola amaitua nuen ordurako, 14 urterekin.

Apaizek nire etxean indar handia zuten, eta herrian ere bai, denean. Eta aitak apaizen bati azalduko zion kontua, zeren bestela ez dut ulertzen aldaketa hori, ni Eibar-ora ordeztu Durangora jesuiten San Jose ikastetxera eramatea alegia. Niri ez zidaten galdetu. Ez nuen iritzi propiorik. Durangora? Durangora. Nire anaia gazteagoa joana zen hara ordurako.

Eibar gorria bazen, Durango Vatikanoa omen zen...

◆
«Apaizek nire
etxean indar
rdia zuten, eta
errian ere bai,
denean»

Hala zen. 1934an joan nintzen. Durangon orduan horrenbeste komentu, horrenbeste fraile, horrenbeste monja... orain sine-tsi ezinezkoa da. Kontuan hartu behar da orduan Aretxabaletan kalean lau apaiz zeudela, eta gero auzo bakoitzean apaiz bana. Durangon areago. Durango oso kontserbadorea zen, karlista herria. Halakoa zen Bergara ere, baina Bergara baino askoz geldiagoa zen Durango, oso elizkoia. Orduan ez zegoen horrenbeste industria.

Aretxabaleta herri txikitik Durango herri handira ere aldea egongo zen.

Baina gu ez ginen atera ere egiten kalera. Noizbehin-ka, denok koadrilan Garai eta Abadiño aldera, paseatzera, kangreju batzuk harrapatu eta etxera.

Irakasle euskaltzalerik bazen Durangon?

Olasagasti eta Goenaga jesuitek, batez ere, eta bertako nagusi zen Areitiok ere, euskararen aldeko jarrera zuten. Hor euskal giro bat bazegoen jesuiten artean, bazeukaten zerbait, eta aldizkari batzuk pasatzen zizkidaten euskaraz. Ez dakit beraiek nigan zaletasunen bat sumatu ote zutelako, edo beste mutikoen artean euskara gehien nik egin, edo erdaraz gaizkien egiten nuelako izango zen.

Latina ikasten hasi eta laster hasi nintzen latineko Eneida euskarara itzultzen. Ez irakasleen aginduz, nire go-goz. Gero, maiatzeko azken eguneko jaialdian, kanpoko jendea ere etortzen zen jaialdi horretara, eta behin behintzat Ama Birjinari neronek euskaraz egindako olerkiak deklamatu nituen jendearen aurrean. Ez dut sekula ezer gorde. Hor zaletasun bat piztu zitzaidan.

Areitio honek salaketa bat izan zuen, mendigoizaleak bezala izan behar genuela esan zigula eta. Mendigoizaleek orduan beste konnotazio bat zuten eta Durangoko karlistak, hori jakinik, Areitioren kontra hasi ziren.

Behin, bazkaltzen ari ginela, abisatu ziguten Polizia zetorrela eta euskarazko liburu guztiak gordetzeko, bako-

tzak ikusiko zuela zer zuen, eta bazkaria bertan behera utzi eta jaiki ginen, bakoitzak berea gordetzera.

Baina Errepublika garaian ez zen libre euskal liburuak izatea?

Ez, ez. Hori pentsatzen du jende askok. Errepublika garaian zer lan eta zer borroka izaten zen sozialistekin eta Gestorekin... Adibidez, Bilbon bertan lehendabiziko ikastola izan behar zena zabaltzeko, Udalari dirulaguntza eskatu eta ukatu egin zion.

Baina Polizia eskolara etorri, liburuak ezkutatu... horrenbeste bai?

Bai, bai. Jesuitak ere hor ibili ziren, beren gauzak ezkutatzen. Bruñoren geografian Euzkadi agertzen zen, maparekin, eta Katalunia... eta Poliziak testu guztiak eraman zituen.

Euskaraz zerbait idatzi zenuela esan duzu. Non ikasitako grafiarekin?

Orduko irakurketetatik edo.

Zer irakurtzen zenuen garai hartan?

Durangoko jesuitetan, jatorduan beti irakurri egiten zen eta, hasieran, bost minutu, beti euskaraz irakurtzen zen. Irakurri behar genuenok prestatu egin behar, aurrez. Horrela irakurritakoen artean, Kirikiñoren *Abarak* liburuarekin gogoratzen naiz.

Navarro Villosladaren *Amaya o los Vascos* ere irakurri nuen garai hartan, Aretxabaletara oporretara etorrita. Gas-teizen ikasten ari zen batek ekartzen zizkidan halako liburuak. Arturo Kanpionenak ere bai. Liburu horiek eragin handia izan zuen nigan.

GERRA, DIBERTIMENDUA

Oporretan Aretxabaletan zeundela, gerra piztu zen.

16 urte nituen, baina oso ume nintzen. Gogoratzen naiz noiz jakin nuen Afrikan matxinatu zirela militarrek, hilaren 17an iluntzean, kalean. Hurrengo egunean, igan-

dean, kanpoko batzuk pistolarekin agertu ziren kalean. Igandeko arropekin ginen, zapatekin, eta hiru edo lau lagun Aretxabaletatik Arrasate aldera gindoazela, Arbizelai ondoan, herriko erdaldun batzuk, ezagunak baina kanpotik etorriak, pistolarekin ikusi genituenean, beldurtu eta ibaia zapata eta guzti zeharkatu genuen.

Gau hartan Filco irratia ipini, eta gau osoa egon nintzen iratzarrik ea ezer ateratzen nuen argi gertatzen ari zenerari buruz.

Gasteiz militarrek berehala hartu zuten, eta kamioikada jende abiatu zen, eskopetekin eta, Gatzaga gainetik zehar Gasteiz hartzeko asmotan. Sozialistak eta denetik. Batzoki ingurukoak gelditu zeuden oraindik. Gero, Donostiara ere jendea behar zela, eta jendea hara ere bai, beren goz, batere antolatu gabe. Aurrerago, gauetan herria zaintzeko txandak antolatu ziren, eta hor hasi ziren herritarrak ere mugitzen, gauez guardiak egin eta katuren bat sumatu orduko tiroka.

Herritarren batzuk beste aldera, Gasteizera, pasatu ziren frankistengana. Beste batzuk Urbian harrapatu zituzten, eta herrira ekarri. Eskola espetxe bihurtu eta han sartu zituzten Francoren aldeko izan zitezkeen dozena bat. Etxean aitaren komentarioak eta gogoratzen ditut... Atxilotuen artean apaiz bat bazegoen behintzat, Don Simon Arientzakoa.

Zelaiaundira joan eta han egoten ginen begira. Jenderik ez genuen ikusten, baina bai lauzpabost lekutatik, Aizorrotz aldean, bonba-sua ateratzen. Bonbak non leheritzen ziren ere ikusten genuen, Eskoriatza aldeko baserrietan. Eta geure begiz ikusten genituen baserritarrak korrika, batetik bestera.

Igande goiz batez jendea ikaraturik zegoen, Bidania hartu zutela erreketek beste aldetik, berehala zeudela hemen, hurbiltzen ari zirela...

Zure 16 urteko begi horientzat, zer zen gerra? Tragedia bat edo jolas bat?

Guk primeran pasatzen genuen. Hildakorik ez genuen ikusten. Kea eta jendea. Dibertimendua zen.

Baina, hurbiltzen, hurbiltzen, eta herrian bertan laster bala galduak hasi ziren. Etxean aita kezkatuta zegoen:

bilera egin zuten gure etxean, eskolan atxilotuta zeudenei buruz. Erreketek sartuz gero, ea nor zen horien erantzule, eta libre utzi behar zirela besteak sartu orduko. Atxilotuak Bilbora eraman behar zirela zioten sozialistek.

Eta azken orduan FAIko anarkistak etorri ziren Pasaia-tik eta herria hartu zuten. Orduan bai nabaritzen zela tentsioa bi taldeen artean, herrikoen eta kanpokoaren artean. Elkarren kontrako gerra zen, eta presoak tartean. Gau batez, herriko argiak itzali, denak autobus batean sartu eta Bilbora eraman zituzten. Eta eraman zituztenetik bat hil zen, Aretxabaletan aspalditik bizi zen errusiarra, errusiar txuria, Errusiako Iraultzatik ihes egindako bat.

Behin, aitarekin perretxikoetara joan nintzen Apotza aldera, Araba alderantz, gerra hasi eta gutxira. Nik ez dakit perretxikorik batu ere egin genuen. Eta aitak esan zidan, bestaldera pasa zen bati buruz, «hura seguraski hemendik pasako zen». Etxera itzuli ginenean arrebak oso ikaraturik zeuden, gure zain. Aitaren asmoa nirekin bestaldera pasatzea izango ote zen zalantza dut oraindik.

Etxean gerrari buruzko jarrera argirik ikusten zenuen?

Francoren aldeko jarrera zegoen, baina dena erlijioagatik zen. Nire etxean Francoren alde ez, Jesusen Bihotza-ren alde zeuden.

Eta zure baitan?

Garcia Etxabe teologia ikasten ari zenak esandakoak begiak ireki zizkidan, edo barneko kezka argitu. «Lehengoak txarrak zirela? Hauek askoz txarragoak!». Aretxabaletan, lehengo fusilatu zutena, herrian zegoen gizonik onena izan zen: Akizu, ELAko buru zena. Oso ezaguna zen eta horrek ikararen bat sortu zuen etxean.

«Hemen zer gertatzen da?», «esan egin beharko zaie hanka sartzen ari direla», «a zer disparteal!»... Gure etxean aitaren lagun batzuk horri buruz ibili ziren hizketan. Ez dakit azkenean erreketen buruari zer-bait esan ote zioten, baina frankistek berehala pregoi bat

◆
«Francoren aldeko jarre zegoen etxea baina dena erlijioagatik zen»
◆

eman zuten esanez norbait hasten bazen kexatzen agintarien jokabideaz, bera ere espetxeratua izango zela.

Herria frankisten esku zegoenekoaz ari zara. Gogoan duzu frankistak sartu zirenekoa?

Goiz batez jaiki eta entzun nuen goizean Aretxabaletan bertan izango zela borrokarik handiena, eta jendea alde egiten ari zela. Izugarrizko mugimendua. Jendea ihesi, herria husten ari zen. Aitak etxean geratzen zela esan zuen, eta arreba nagusia aitarekin. Beste denok Gellauko baserri batera. Eskoriatzako auzoa da baina Aretxabaleta ondoan dago, Aramaio alderantz. Irailaren azkenerantz zen hau.

Lekurik txarrenera joan ginen. Frontea bertan zegoen. Baserria jendez beteta. Baserritik ikusi genituen hiru hegazkin aleman pikadan jaisten. Sekula ez dut horrelakorik ikusi. Alde batean frankistak zeuden, bestean Muru eta Galartza aldean errepublikazaleak, eta elkarren beldurrez, gau osoa elkarri tiroka pasatzen zuten, ametrailadoraz, itsu-itsuan. Gu sabaian lotan, eta balen ziztua entzuten genuen belar artean.

Ni aspertu egiten nintzen baserrian, eta etxera nindoa-la esan nuen. Hiru ordu laurdeneko bidea, erreka zulo bate-tik. Marmita bat esne eman zidaten hangoentzat, eta joan nintzen. Bala baten ziztua bertan-bertan entzun, beldurtu, eta baserrira itzuli nintzen. Gero, Aretxabaletake ezagun bat herrira zihoan mosketoi eta guzti, eta haren alboan ziurrago sentitzen nintzenez, horrela herriratu nintzen.

Ate guztiak itxita zeuden. Pelotoi batzuk baino ez ziren ikusten herrian. Asturiarrak ziren, errepublikazaleak herrian oraindik. Frontera zihoazten ilaran, eta gogoan ditut oihu batzuk, «Que vamos a la boca del lobo!», zioten. Etxeko atea jo, arrebak ireki, eta aitak egundoko errieta: «Nola etorri zara orain?». «Ikusi zaitu inork?». «Ikusi bazaituzte zure bila etorriko dira eta frontera eramango zaituzte!». Nire lagun bat, Pako Altuna, eraman berria zuten nonbait, horrelaxe, kalean ikusita. Frontean hil zuten berehala. Hamazazpi urterekin normala zen, eta nik hama-sei... Ez nekien ikusi ote ninduten. Arrisku hori zela eta, berriz baserrira joateko esan zidan. Arrebak lagundu zidan. Bonbak, obusak eta pasatzen ziren gainetik, gu erreka zu-

loan gindoazela. Ez nuen, beraz, Aretxabaletan nola sartu ziren ikusi. Baserrian geunden.

Frankistek herri bat hartzen zutenean kanpaiak jotzen zituzten, eta Apotzako kanpaiak entzun genituenean, niri eta nire adineko beste pare bati agindu ziguten Apotzara pasatzeko. Ilunez atera eta goizaldean ailegatzeko. Bidean ikusi genituen sei hildako, kareaz estalita. Ez dakit nongoak ziren, baina Francoren kontrakoak ziren. Baserrian esan ziguten «¿Quien vive?» galdetuko zigutela, eta guk «España» erantzuteko. Aurkitu genituen militarrak eta hori guretzat garrantzitsua zen, oso inportanteak ginen. Uste dut ez genuela «¿Quien vive?» eta horrelakorik entzun eta ez genuela ezta ere «España» esan beharrik izan. Normalagoa izan zen enkontrua. Galdera batzuk bai, nondik gentozen eta abar.

Haiekin egon eta Aretxabaletan aurkeztu behar genuela komandantearen aurrera. Aretxabaletara gentozela ikusi genuen abioi zahar bat, errepublikanoena, Aretxabaleta bonbardatzen. Jaitsi herrira, eta beste hildako bat ikusi nuen baserri baten ondoan. Gerra giro horretan, ez zuen asko inpresionatzen, egiatan. Komandanteak notak hartu zituen, eta etxera. Baserrian geratu zirenak handik gutxira etorri ziren, baserria ere nazionalek hartu zuten eta.

Herri guztia zegoen kamioiz beteta, janariz beteta, edariz beteta, hango suministroa eta... Nafarroako ogi zuria, zer ogi gozoa!

Gerra giroak gerra santuaren kutsua ez al zuen hartu orduan?

Erreketeak, bai, beti mezatan eta prozesiotan ibiltzen ziren. Goizeko mezaren ondoren abiatzen ziren Untzilla aldeko frontera.

Hasieran erreketek, gero falangistak.

Militar asko ere baziren erreketekin batera. Eta gero, bai, falangistak. Falangistak gutxiago ziren, baina aginte handia zuten. Oso harroak. Fusilamenduak asko ez ziren egon, baina Arrasaten hiru apaiz fusilatu zituzten. Garai hartan, hiru apaiz fusilatzea herritarrentzat gogorra zen. Nik francotarrekin hilabete baino ez nuen egin Aretxaba-

letan, Belgikako jesuitetara joan nintzen-eta. Belgikara joan baino lehenago, Larrañaga apaizak —euskarazko abestiak erakusten zizkidan azkoitiarrak— kartatxo bat eman zidan bere anaia jesuitari eramateko, eta uste dut hala eraman nuela hiru apaiz horien fusilatzearen notizia Belgikara.

Euskara desagertu egin zen Aretxabaletatik egun haietan?

Nik segituan aldegin nuen, hilabetera. Ez nuen ezagutu gerraondoko Aretxabeleta. Gauza batzuk bai: etxean bandera espainola jarri nahi ez zuten emakume batzuei ilea moztu zieten falangistek, eta gero herrian kamioian paseatu.

Militarrak udaletxean instalatu ziren, eta udaletxe ondoko denda bat errekisatu zuten. Dendak biltegia zuen eta, behin, atzetik sartu eta gailera batzuk atera genituen, pazientziak eta horrelakoak. Gero kale baserri bateko ukui-lura joan eta han jaten genituen guztiak. Berriro joan, eta berriro, eta gero eta gauza gehiago ateratzen genituen. Izugarrizko almazena egin genuen ukuiluan. Eta arratsalde batean briskan aritu ginen: irabazten zuenak bi baso, eta galtzen zuenak bat. Edari gozo bat. A ze mozkorra harrapatu genuen! Denok erori ginen, eta denok etxean falta, ilundu zuenean. Jendea bila hasi eta azkenean topatu gintuzten. Etxean arrebak lotsaturik, tartean hiru anaia ginen eta.

Hurrengo egunean aitagorriko sermoia bota zidan, inoiz baino serioago: gerra garaian militarrei lapurtzea gogor zigortzen zela eta abar. Gero elizara monagillo joan eta han ere sermoia. Apaizak aginduta, militarrengana joan behar izan nuen barkamena eskatzera.

BELGIKARAKO AUKERA

Belgikara joateko aukera nondik nora sortu zitzazun?

Bergarako Agirreolearen gutun bat jaso genuen etxean. Gerra zela-eta Belgikako Tournai herriko Nobiziatua hutsik gera ez zedin eta hari jarraipena emateko batzuei hara joatea proposatu ziguten. Aitak berehala baietz, gerra luze

zihoala eta ni handik ateratzeko bidea zelako, sasoian aurrera nindoan eta. Iruñera joateko agindu ziguten. 10-15 lagun ginen Iruñean biltzekoak. Francoren aldeko batek eraman ninduen kotxez Iruñera. Handik goitik Iruñeko argiak ikusi nituen: a zer ikuskizuna!

Gerra giroa Iruñean ere.

Gaztelu enparantzan bozgoragailuak ipinita zeuden, gerra berriak ematen: «Nuestras tropas avanzan por Navalcarnero»... gogoratzen naiz. Dena bandera espainolez beteta. Ez dakit zenbat denbora egin genuen han, etxe batean, denak elkartu artean.

Autobusez joan ginen Dantxarinetik, falangista, erreketete eta soldaduz betetako autobus publikoan. Inportantea sentitzen nintzen estranjeriara gindoazelako, harro nengoen. Eta halako umiliazioa sentitu nuen, gure zorroak lurrean utzi, karabineroak aztertzen hasi eta batek esan zuenean: «Dejales, que van para frailes».

Muga pasa eta gero, trenez joan ginen.

Denak Euskal Herriko jendea?

Bai. Francok harrapatutako lekuetakoak: Gasteizkoak, Irungoak, Donostiakoak, Bergarakoren bat ere bai... Bilbokorik ez.

Zer moduzko bizimodua zenuten Belgikako Nobiziatuan?

Geldia eta iluna. Belgika berez iluna da. Heldu ginean, dena kendu ziguten: ez erloju, ez diru ez zigarrorik... ezer gabe gelditu ginen. Ipini ziguten lagun instruktore bana, ikaskidea, urtebete nagusiagoa, eta hark erakutsi behar zigun zer egin eta nondik nora ibili behar genuen.

Denak espainolak. Euskaldun batzuk baziren, baina euskararik ez zen han entzuten. Dena erdaraz, euskaldunen artean ere. Baina hori naturala zen niretzat orduan. Atean egoten zen lego batekin uste dut euskaraz egiten nuela. Eta beti izan dut aldean, uste dut, euskarazko libururen bat.

Beste mundu bat zen. Ez geneukan kanpoko berririk. Ibilaldiak egiten genituen astean behin, beti hirunaka.

◆
Nobiziatua beste
iduru bat zen. Ez
zukan kanpoko
berririk»

Inozenteak, linboan bizi ginen. Otoitz egin, platikak entzun, irakurri, garbiketak eta lanak egin, sukaldean patatak zuritu... linboan. Belgika ezagutu ere ez, beti han barruan.

Belgikan zazpi hilabete egin zenituen, eta frantsesik batere ikasi ez.

◆
Ez ginen ateratzen. Jesuitek hiru proba izaten dituzte Nobiziatuan. Bat, hilabete eskean egin behar duzu, herriz herri, hirunaka. Beste hilabete ospitale batean gaixoekin. Eta gero, hilabeteko gogo jardunak. Eskean ez ginen ateratzen frantsesik ez genekielako, baina beste bi probak egin genituen. Baita ere, bereziki garizuman zilizioa eramaten genuen iztarrean loturik eta ipurdi atalak ere astintzen genituen korapilozko soka batekin.

Ospitalekoa markes batekin egin nuen. Gure artean markes bat zegoen Nobiziatuan: Marques de Acillona handikia. Ezkondua, alaba galdu zuten hondartzan, eta senar-emazteek bata jesuita eta bestea monja sartzea erabaki zuten. Gurekin, mutikoekin, ibiltzen zen, eta gure bizimodu eraman behar izaten zuen.

Aretxabaletan zinenean prentsaren bitartez jasotzen zenuen informazioa. Belgikan ez zenuen sentitzen horren beharrik?

Behin hirunaka paseoan genbiltzala, ikusi genituen eliz atarietan oharrak esanez euskaldun mutiko-neskatoak zetoze eta, norbaitek etxean hartu nahi bazituen, izena emateko parrokiari. Hortik hartzen nituen gertatzen ari zeneri buruzko susmoak, baina inorekin komentatu gabe.

Han barruan ez genuen ezeren berririk izaten: ez inor hiltzen zenik frontean, ez Gernika bonbardatu zutenik, ez francotarrek Bilbo hartu zutenik... Ez ziguten ezertxo ere esaten. Jatorduko irakurraldian, norbaiten senideren bat hil bazen, hurrengo meza haren alde izango zela esaten zuten, baina nola hil zen eta abar ez.

Ordura arte jesuiten probintziala izandako Rufo Mendizabal donostiarraren ordean Ponce izeneko kanariar bat

jarri zuten nagusi, francotarren indarrez. Jesuiten artean ikara sortu zuen erabaki horrek. Behin etorri zitzaigun Ponce Belgikara, eta buruan grabatuta gelditu zitzaizkidan bere hitzak. Bera zela nagusi esan zuen, eta Alsazia alemana denean, Elizak gotzaina alemana jartzen duela, eta Lorena frantsesa bada, gotzaina frantsesa dela. Eliza egokitzen da dagoen egoerara. Elizak ez duela eztabaidatzen Euskal Herriak askatasunerako eskubidea duen edo ez, baina gaur egoera horrelakoa dela, eta Eliza egokitu egin behar. Orduan pentsatu nuen: gu beti irabazlearekin, beraz. Grabatuta geratu zitzaidan.

Linbo horretan bizita, zeri buruz hitz egiten zenu- ten 16-17 urteko gazteok elkarren artean?

Bururatu ere ez politikari buruzko ezer esan edo gal-
detzerik ere. Santuen bizitzak, misioak, Jesukristoren bizi-
tza, meditazioak, norberaren akatsak zuzentzeko siste-
mak... Sinetsi ezinezkoa orduko gure bizimodua!

Nolakoak ziren akatsak zuzentzeko sistema horiek?

Koadernotxo bana izaten genuen gure akatsak apun-
tatzeko: hizketan makulu-hitzen bat erabiltzen duzula —*es que* edo horrelakoak—, edo jaterakoan zarata egiten duzu-
la, edo eskilarak binaka igotzen dituzula, edo mila kasu,
azkeneko detaileraino.

Besteek esaten zizuten zein ziren zure akatsak, hilean
behin-edo denon aurrean, norbera belauniko jarririk.
Alanbrez guk egindako errosarioak izaten genituen, eta
akatsa egiten genuela ohartzen ginenero, bolatxo bat jais-
ten genuen. Gauean zeure buruaren azterketa egin behar
zenuen. Grafiko bat eramaten genuen, ea gorantz edo be-
herantz gindoazen jakiteko.

Hori norberak egin behar zuen. Ondoren, hilean
behin-edo, denok elkartzen ginen, bat belauniko jarri eta
lagunak hasten ziren belauniko zegoenaren akatsak esa-
ten: honek hau egiten du, horrela hitz egiten du... Bekatu
handirik ez. Oso serio hartzen genuen. Txandaka egiten
genuen. Txanda batean lau, hurrengoan beste lau...

Nobiziatuko bi urteak egin ondoren, koaderno bat la-
gunei eman eta haiek zure akatsak idazten zituzten.

Nobiziatuko urteak alferrik galdutakotzat dituzu?

Esperientzia guztiak dira baliagarri. Ez genuen asignaturarik ez ezer, ez genuen horrelakorik ikasten. Santuen bizitza, meditazioa... ez zen besterik. Ez diot kasurik egiten han irakurritakoari. Baina bizitzaren antolaketa hura bizitzea esperientzia baliagarria izan zen: noraino eramaten dituzten mentalizatzeko sistema horiek, obedienciaz arauak noraino taxutzen duen gauza txikietaraino, noraino ibilera bera ere aldatzen dizuten, eskuak nola erabili, azken batean nola uniformatzen zaituzten...

Nolatan zu Venezuelara? Bi bakarrik joan zineten.

Ez dakit. Asko ginen Belgikan, 70 edo. Inon ez nuelako arazorik ikusten edo. Zoriontsuen eta umoretsuen agertzen nintzelako. Ez nituen nire barruko sufrimenduak agertzen; izan ere ez nituela uste dut.

Familiarekin zer harreman izan zenuen Belgikan egon zinen bitartean?

Gutxi. Noizbehinka idatzi. Venezuelara joan behar nuela idatzi nienean, uste dut erantzun zidatela hobe zela edonora joatea, hara itzultzea baino. Gerra oraindik bizi-bizian zegoen: hau hil da, bestea hil da...

Gainera, Nobiziatuan zaudela, eten egin behar duzu familiarekiko harremana; hori da jesuiten beste arauetako bat. Gurasoak hiltzorian badaude bakarrik bisita zenitzakeen, eta zenbat denboran-eta oso arautua zegoen. Familia eta dena utzi behar duzu Nobiziatuan zauden bitartean. Horretan oso zorrotzak ziren.

VENEZUELAKO NOBIZIATURA

Venezuelarako bidean Bordelen geratu zineten.

Egun batzuk egin genituen, itsasontzia hartu aurretik. Gogoan dut han errefuxiatu giroko zenbait jende gaizki begiratzen zigula, eta esan ziguten sotana kentzeko. Frankistatzat-edo hartu gintuzten. Sotanarik gabe ibili ginen horregatik Bordelen. Baina itsasontzia Bordelen hartu ordez Le Havren hartu genuen. *Colombie* transatlantikoa zen, laster alemanek hondoratuko zutela.

Noiz heldu zineten Venezuelara?

1937an. Zortzi bat hilabete egin nituen Belgikako Nobiziatuan: azarotik uztaileira. Venezuelara uztailean joan eta, hango Nobiziatuan, urtebete eta lau hilabete egingo nituen, Nobiziatuko bi urteak bete arte alegia.

Caracastik bost kilometrora zegoen jesuiten etxea. Hiru euskaldun baziren han: Luciano Agirreolea, Bergarakoa, Momoitio, Durangokoa, eta Errasti bizkaitarra, ingelesa irakasten ziguna. Kanpoan ibiltzen ginen asko, soroan lanean: inurriak, listorrak, sugeak, alakranak etxe barruraino sartzen ziren. Bidea ireki orduko berriro belarra hazten zen. Horrelako gauzekin pasatzen genuen eguna. Bizimodu ere, ikasketak-eta, lasaiago, Nobiziatuko bigarren urtea zenez. Libreago bizi ginen. Bost venezuelar eta hemendik joandako biak ginen nobizioak. Gu biok haien eredu.

Hiru euskaldunekin euskal kutsuko ezer jaso zenuen?

Euskara konturik ez. Bakarrik, botoak egin genituen, jesuita batzuk etorri ziren ospakizunetara, eta orduan txer Agur Jesusen Ama eta San Inazioren martxa abestu zuten, nire omenez. Nirekin joandako bestea Burgoskoa zen.

Venezuelara joan zinenerako, euskal errefuxiatuen komunitatea bazen han.

Ez nuen jakin ere egin. Caracasera ez ginen ezertarako joaten. Sendagilearengana eta horrelakoetan bakarrik.

Noiz izan zenuen lehenengo aldiz errefuxiatuen berri?

Kolonbian jesuitak utzi eta berriro Venezuelara etorri nintzenez. Kolonbian Patxi Abrisketa zegoen, baina bestela euskal girorik ez zegoen. Caracasen bai. Caracasen denetarik zegoen.

Nobiziatua bukatu eta Kolonbiara, zergatik?

Ikasketak hasi behar dituzu eta. Jesuitek Venezuelan beraiantzako seminariorik ez zeukaten, Nobiziatu hori bakarrik. Orduan, jarraipena egiteko, Kolonbiara. Bogotara

baino lehen Santa Rosa de Viterbo herriko ikastetxera. Etxe ederra zuten, lur sail handiarekin. Hor ikasketak hasten genituen: literatura, humanidadeak, artea, grekoa, latina ikasten duzu erabat... Azkenean guk latinez hitz egiten genuen geure artean, etxe barruan. Jolasaldietan ez. Gu-
txienez bi urte egin nituen han.

Eta handik Bogotara.

Bogotan jesuitek Unibertsitatea zuten. Unibertsitatean filosofia egin nuen, hiru urtez, eta pedagogia ikastaroak. Filosofia eta Letrak amaituta, utzi nion jesuiten bideari. Oraindik sei urte falta zitzaizkidan meza emateko.

Bogotako urte horietan, euskal kutsuko ezer topatu zenuen?

Jose Antonio Agirre etorri zen Bogotara hitzaldi bat ematera Unibertsitatera, eta Patxi Abrisketa jesuitengana etorri zen. Agirre etortzean katedralean meza nagusi bat egin behar zutela eta San Inazioaren martxa jo nahi zutela. Partituraren bila etorri zen guregana, jesuitengana. Nik eman nion.

Hura, Nobiziatua ez zenez, askatasun gehiago genuen, eta euskaldunak ziren legoren batzuekin euskaraz egiten nuen.

Jesuita gehienak, helduak behintzat, Francoren aldekoak ziren. Baina bat edo beste bazen kontrakoa. Bat, Uria, Debakoa, jakintsua, zientzia guztietan doktorea, eta Francoren kontrako amorratua.

Eresoinkakoen diskoa ere lortu nuen, ez dakit nondik nora, eta han ipintzen nuen. Asko gustatzen zitzaien.

JESUITAK UTZITA, BIZIMODU BERRIA

Zergatik utzi zenituen jesuitak?

Filosofiak burua argitu beharrean ilunagotu egin zidan. Gorputz eta arima nituen batera barbarrean. Mila gauza. Sumendia zen. Dena lehertu zitzaidan. Eta filosofian zenbat kezka! Jaungoikoa eta erlijioa eta hau ezin dai-
teke izan... Burua kakaztuta nuen. Erraztasun handia ge-

nuen denetik irakurtzeko: marxismoa eta korronte filosofiko guztiak. Elizari buruz ere oso kritikoa nintzen.

Urtebete kostatu zitzaidan borroka hori, inori ezer esan gabe. Barne borroka latza. Hogei urte inguru nituen orduan.

Bogotatik at gogo jardunetan ari ginela eman nuen erabakiaren berri. «Ateratzea pentsatu dut», esan nion Carlos Ortiz jesuitari, eta hasi zitzaidan: «Ondo pentsatu al duzu Jaungoikoaren aurrean? Eta orain heriotzaren aurrean bazina, gauza bera esango al zenuke?». Buelta eta buelta. Eskatu zidan gogo jardunak amaitu arte irauteko. Baina hagineta minaren aitzakiaz Bogotara joan nintzen. Gero, Erromako paperen zain. Luze joan zen.

Ateratzea izenpetu, eta ateratzera nindoala, jesuita gotzain batekin egin nuen topo. «Zorionak!», esan zidan, nirea azaldu nionean. Lasaitasuna eman zidan horrek. Eta lana eskaini zidan; komunismoaren hedapenari aurre egiteko-edo, langileen arteko erakunde bat sortu eta aldizkari bat argitaratzeko asmoa zuen, eta aldizkari horretan aritzea proposatu zidan.

Eta hara joan nintzen, Kolonbiako Santander probintziako San Gil herrira. Bestela ez dakit zer egingo nuen. Han urtebete inguru egin nuen.

Bordelekoaren antzeko esperientzia txarren bat izan zenuen Santanderren, ezta?

Aldizkari hau eramaten zuena Jesus Martinez apaiza zen. Gotzain egin zuten gero. Esan zidan ni aldizkarian hastea kaltegarri gertatzen zela: espainiarra, gotzainaren eskutik heldua... Frankistatzat hartu ote ninduten beldurra zuen Martinezek.

Taberna batean ibili zitzaizkidan hiru kolonbiar kontu berarekin zirikatzen, pistola ere atera zidaten, eta espetxean bukatu nuen. Pistola haiek atera eta iskanbila horren erdian, azkenean ni barrura.

Aldizkarian ez nuen azkenean ezer egin. Gotzainari zerbait lagundu bai, idazkari gisa, baina besterik ez.

Caracasko euskaldun giroko kontuen berri izan nuen: Caracasko euskal futbol taldea zela eta... Ideia bat hartu nuen hangoaz.

1943. urtean, Caracasa.

Abentura izugarria izan zen. 80 bolibar nituen. Lau egunerako bizimodua besterik ez zen hori. Ez nuen ezer, ezta non lo egin ere. *Pension El Restaurador* aurkitu nuen: dena betea zegoela baina patioan ohe bat banuela. Han pasa nuen gaua. Hurrengo goizean halako emakume beltz batek esnatu ninduen eta ohartu nintzen putetxe batean nengoela, polizia eta guzti.

Euskal izenen baten bila ibili nintzen eta aurkitu nuen *Restaurante-cafeteria Leniz*. Han galdetu, beste bati galdetu... eta Euzko Etxera heldu nintzen. Caracasko euskaldunen zerranda erakutsi zidaten, eta bat nuen ezaguna: Ariño bilbotarra, Aretxabaletan ibilitakoa. Deitu nion, eta bere etxera joateko. Luxuzko etxea zen. Irakaskuntzan edo liburu kontuetan lan egiteko asmoa agertu nionean, esan zidan, «motel, hemen eraikuntza eta horrelakoa bai, baina liburu kontuekin ez da ia inor bizi». Esan zidan Olaizola konstruktorearengana joateko eta, planoak-eta interpretatuz, berehala jarriko nintzela obrak gidatzen, edo zaintzen... Baina nik ezetz. Ministerioan irakasle lana eskatu eta historia irakasle postua eman zidaten San Felipen. Galdetu nion Ariñori non zen hori, eta erantzun zidan: «hobe duzu hemen gosez hil, hara joan eta paludismoz hil baino». Ez nintzen joan.

Garai hartan, Caracasen zeuden Iñaki Urreiztieta, Pelay Orozco, Estornes Lasa... Urreiztieta bitartez lanpostu ezin bikainagoa nuen lortua, baina militarren matxindada baten zioz lurrindu zen. Ion Oñatibiaren bitartez ezagutu nituen hauek, baina hauengandik oso diferentea zen Oñatibiaren mundua.

Nola egin zenuen topo Oñatibiarekin?

Euskaldunen taldearen futbol partidu bat ikustera joan nintzen, eta konturatu zenean euskalduna nintzela, berehala hurbildu zitzaidan. Euzko Etxeko jende guztia ezagutzen zuen; berak eramaten zituen euskara klaseak, dantzak, txistua... Caracasko euskal mundua oso ondo ezagutzen zuen.

Lasterrera joan nintzen Oñatibiarekin bizitzera. Ricardo Leizaolaren (Jesus Mari Leizaolaren anaia) Hotel Zumaiian egon ginen. Leizaolak gero hotela utzi eta Mutrikuko

Landa izeneko batek hartu zuen. Nik haren seme Horaciori klase partikularrak ematen nizkion, hotela ordaintzeko.

Hilean lau edo bost hiletetara joaten ginen abestera, eta hor ordaintzen zigutenarekin bagenuen bizitzeko adina. Oñatibiaren bizimodua oso xelebrea zen. Oso bohemioa. Esaten zuen: «Ni etsita nago, ez naiz sekula aberastuko, eta ez noa alferrik ahaleginik egitera. Nire bizitza guztian euskararen alde egin dut lan». Hala ere, egunero bazkaltzen genuen kanpoan, ondo bazkaldu, ardoarekin gainera.

Oñatibiak esperientzia handiagoa zuen eta ni haren ondoan ibiltzen nintzen. Gero etxetxo bat hartu genuen, biontzako. Han hasi nintzen, Kanpionen gramatikaz...

Oñatibiaren eraginez hasi zinen euskarazko irakurketekin, beraz.

Ezagutu eta berehala, eseri eta bere ametsak kontatu zizkidan. Oñatibiarena beti euskara, euskara eta euskara zen. Eta Pelay Orozco eta hauek beste mundu batean bizi ziren. Pelay Orozco, Iñaki Urreiztieta eta hauen mundura sartzeko Unamuno eta Baroja aipatzea nahikoa zen. Tartean mesfidantza bat zegoen.

Euskara hutsez aldizkari bat sortu zuen garai hartan Oñatibiak: *Argia*. Ricardo Leizaola, hotelekoa, eta Segundo Eizmendi, Basarriren anaia, inprimategi batean sartuta zeuden, eta haren laguntza izaten genuen. Idatzi, Oñatibiak berak idazten zuen batez ere. Beste bizkaitar bat ere bazegoen, Artetxe mungiarra. Eta nik ere zerbait idazten nuen.

Sari bat ere antolatu genuen *Argia*-n, Ameriketara sakanatuta zeuden euskaldunak non zeuden jakiteko. Kanpionen *Errotazuriko Urretxindorra*-ren euskarazko itzulpen one-nari ez dakit zenbat bolibarreko saria jarri genion. Bi edo hiru erantzun etorri ziren. Orinocoan bizi zen zumaiar batek, Albizuk, bidali zigun bat. Baditu argitaratuta ipuin batzuk.

Oñatibiaren kotxean eraman genuen aldizkaria Aberri Egun batean Euzko Etxera, eta oso abegi onez hartua izan zen. Berehala ipini zuten han arbel bat *Argia*-ren harpidetzak egiteko. Oñatibiak esan zidan: «Kontuz diru honekin, hauek gero aldizkaria menperatu nahi izaten dute eta».

◆
«Euskara
hutsez
aldizkari bat
sortu zuen
Caracasen
Oñatibiak»
◆

Euzko Etxean zatiketa politikoa zegoen: Jagi-jagitarak batetik, ANVkoak bestetik... Tirabirak izaten ziren. Espainiako Errepublikaren eguna ospatzen zen egun batean Espainiako bandera errepublikarra ipini zuten ikurrinaren ondoan; euskal futbol taldeko atezainak, Arrizabalagak, *Triki*-k, bandera lurrera bota, zapaldu, eta Sabino Aranaren testu bat irakurri zuen.

Caracasen ikastola sortzea ere bazezilen Oñatibiaren ametsen artean.

Baina ez genuen aurrera egin. Bestalde, Euzko Etxean afari batzuk antolatzen ziren euskaldunok euskaraz hitz egiteko, hilean behin edo. Euskaraz ez zekitenak ere etortzen ziren, isilik, euskaraz hitz egiten entzutera. Oñatibiak antolatuta ziren horiek ere. Nik lagundu baino ez nion egiten.

Etxean ez zenuen abertzaletasunik ezagutu, jesuiten giroan hazi eta hezi zinen, baina Caracasen euskaltzale agertzen zara. Nondik nora?

Ameriketako jendea ezagutzea, hango historia ezagutzea, Espainiaren kontrako gerrak ezagutzea... horrek izan zuen zerikusirik. Ezagutu ditut geroago, Euskal Herrian euskaltzaletasun batere ez zutenak, Ameriketara joan eta erbestetik abertzaletuta etorri direnak. Behin izugarri hunkitu ninduen Euzko Etxean ikusitakoak: errepidetako moji bat, «Bilbao a 40 km.», gainean soldadu baten kaskoa, eta jende guztia horren inguruan serio-serio Eusko Gudariak abesten. Lehendabiziko aldia zen inor Eusko Gudariak abesten ikusten nuela. Dardara eragin zidan hark!

Zuk zer uste duzu, Bordeletik Venezuelarako untzia hartu beharrean besteak bezala Euskal Herrira etorri izan bazina, ez zinela abertzaletuko?

Ez. Nire bizitzan hori erremediorik gabea zela uste dut. Euskara beti izan dut barruan.

Oñatibiarekin batera zeundela, Euskal Herrira itzultzea erabaki zenuen. Zergatik?

Oñatibia niretzat eredu zen. Beste mundu batean biziginen. Euskaldunek ez zuten behar bezala erantzuten, gure

ustez, eta zatiturik zeuden. Caracasko giroa diru giroa zen. Tropikoak gizona ganoragabetu eta zirindu egiten zuela eta, Caracasko giro horretatik ihes egitea erabaki genuen.

Egia esan, Oñatibiak orduan esan bazidan, «goazen Alaskara», ni Alaskara joango nintzen. Brasilera? Brasiler! New Yorkera joateko asmoa azaldu zidan, eta ni berekin joatekotan nintzen. Oñatibiak ezaguna zuen Galindez eta gutun bat idatzi zion; joateko, esan zigun. Baina airean genuen dena. Oñatibiak zioen bosgarren abenidan txistua josten hasiko zela, hori zela bere giltza, euskaldunen bat hurbilduko zitzaiola, eta konponduko zela. Eta nik, ez dakit zerk eman zidan, azkenean Euskal Herrira itzultzeko gogo.

Hori esan nionean, hasi zen planak egiten... Esan zidan Euskal Herrian bilatu behar nituela euskaraz idazten zuten batzuk, hango berriak euskaraz emango zituztenak, aldizkarian ateratzeko, New Yorketik *Argia*-rekin segitzeko asmoa baitzuen. Horrelako plan eta ameskeriekin etorri nintzen hona.

Ia hamar urte baziren Euskal Herria utzi zenuela.

Eta euskaraz egiteko aukera gutxi izan banuen ere, eutsi egin nion hizkuntzari, eta Elorriora etorri nintzenean, lagunak aukeraterakoan-eta, garbi-garbi egin nuen euskaldunen aldeko aukera. Zerbait idazten ere hasi nintzen, etorri eta lasterrera. Badi-tut bertso batzuk xebreak, oso adiskide egin nintzen familia baserritar bati eginak.

Segundo Eizmendik opariren bat edo eman zidan bere anaiarentzat, hona etorri nintzenean, eta Basarri nire etxean egon zen. Hortik harreman txiki batzuk izan genituen, eta bertso batzuk eman nizkion, ea zer iruditzen zitzaizkion. Baina ez zidan erantzun ere egin, normala.

Hamar urte kanpoan ibili zinenean, zer eratako harremana izan zenuen Euskal Herrian zeudenekin? Familia, lagunak...

Batere ez. Bederatzi urte deskonektatuta pasa nituen. Gutunen bat edo beste, baina besterik ez.

◆
«Ezagutu dit euskaltzale ez zirenak, Ameriketara joan eta erbestetik abertzaletuta etorri direnak»

EUSKAL HERRIAN BERRIRO

Euskal Herrira etortzean, zerotik hasi behar berriro.

Familia bakarrik nuen. Ez lagunik ez ezer. Oñatibiak esan zidanez euskal idazle batzuk bilatzeko, hasi nintzen bila. Ondarroako Kamiñazpirengana jo nuen aurrena. Martin Ugalderegana ere joan nintzen, haren anaiaren lagun handia bainintzen. Errusiatik Venezuelara etorria zen hura. Ugaldek orduan Andoaingo Laborden egiten zuen lan. Esan nion ea inguruko gertaeren berri emango zuen. Nik uste dut lehenengo aldiz orduan hasi zela euskaraz idazten. Anaiaren opariren bat ere ekarri nion, ordulari bat.

Beste idazlerik aurkitu zenuen?

Besteren bat ere bai, bilatu nuen. Eta gero neuk egiten nuen, Arrasate eta inguruko berriak hartu eta Oñatibiari bidali. Esan zidaten Durangoko telefonoetara joateko: telefonistaren senarra etorri zitzaidan, Oñatibiaren pakete bat eman zidan, *Argia* aldizkariekin-eta, eta esan zidan Oñatibiarentzat neukana berari emateko, konponduko zela bidaltzeko. Liluraturik geratu nintzen antolamendu horrekin. Durangoko gizon hau Nikolas Zuazo zen. Abertzaleen munduan sartua zegoen. 1956an izan ziren hemen lehen-dabiziko grebak, eta bera izan zen antolatzaile. Durangotik espulatsu egin zuten, eta Gasteizera joan. Bi aldiz-edo egin zuen bitartekari lana.

Bi aldiz-edo jaso nituen Oñatibiaren aldizkariak, eta beste zerbait ere bai, New Yorketik, eta baita nik gauzak bidali ere, bi aldiz. Gero Oñatibiak ere ez zuen aukera handiegirik segitzeko: lan egin behar bizitzeko, jan egin behar, eta desegin zen. Oñatibia gaizki zebilen lan kontuetan: organoa jotzen zuen eliza batean, prozesiotan... Galindez hil eta gero Jaurlaritzako ordezkari izendatu zuten eta orduan segurantzia gehiago lortu zuen. Baina oso gaizki pasatu zuen han paper arazoekin eta.

1945ean itzuli zinen Euskal Herrira. Nolako Euskal Herria aurkitu zenuen?

Inpresio oso iluna hartu nuen, tristea. Bilboko portura heldu nintzenean, emakumeak karretilari tiraka, izuga-

rrizko zama lepoan... A ze nolako miseria inpresioa hasieran! Estutasun zentzu bat ere bai: lur txatal guztietan, baratzea non ipini, porruak, tomateak, dena aprobetxatu behar hori. Venezuelako lurralde zabaletatik etorrita, oso inpresio estua hartu nuen. Gero, isiltasuna. Eta jardunak beti gai bera: janarien prezioak, tabakoa arrazionatua, azukrea, ogi zuria, *akeita*, *txolata ta txokorra*...

Zergatik Elorriora, eta ez Aretxabaletara?

Aitaren lan kontuengatik. Elorrioko zerrajerria batera deitu zioten fabrikara.

Baina Aretxabaleta «berria» ezagutuko zenuen. Zein aldaketa sumatu zenituen?

Hitzik egin gabe elkar ulertzen genuen. Herrietan taldeak zeuden garbi-garbi zehaztuak. Nortzuk ziren Franco-ren aldekoak, eta nortzuk ez. Gauza txikietan ikusten zen hori.

Adibidez, bazen bat niri euskarazko liburu batzuk pasa zizkidana gerra aurretik, Arturo Kanpionena eta *Amaya o los vascos*. Lanean ondo kolokatua zegoen. Abesbatza berak antolatzen zuen, mendiko taldea eta futbol taldea sortu zituen, eta horren ondoan euskal giroa zihoan. Erakunde horien guztien azpian euskaltzaletasuna zegoen. Pertsona hori Juan Luis Eizagirre zen. Aretxabaletan oso gizon garrantzitsua kultur ekintza guztietarako.

Herria zenbateraino erdaldundu zen eguneroko jardunean?

Euskara askoz gutxiago entzuten zen. Adibidez, behin esan zidaten Aretxabaletako jai programarako ea zerbait idatziko nuen. Erdaraz idatzi nuen. Gero Elorrioko jai programan ere eskatu zidaten, eta aseguru etxe baten iragarkia nahi izan nuen euskaraz ipini, nekazarientzat. Eman nion aguazilari, eta handik zortzi egunera etorri zitzaidan esanez ezin zela, alkateak esan zuela ezetz. Alkatea euskaldun-euskalduna zen, eibartarra, lana nirekin batera egin zuena. Joan nintzaion eta kristorenak esan nizkion: beldurragatik ez zela ausartzen hori sartzen. «Eta ez pentsatu hau isilik edukiko dudarik». Eta hori zela eta euskara zela, sekula

◆
rietan taldeak
zeuden garbi
zehaztuak.
Nortzuk ziren
Francoren
aldekoak, eta
nortzuk ez»
◆

gehiago ez nuen agurtu egiten alkate hori. Ni etorri eta lau-bost urtera gertatu zen hau.

Garbi zegoen Elorrion eta Aretxabale-tan zeinek agintzen zuten, Francoren alde zeudenek eta guardia zibilek. Eta haiekin kontatu gabe ez zegoen ezer egiterik. Ni etorri nintzenean, adibidez, Aretxabale-tatik Eibarrera trenez joateko, udaletxera joan behar zinen baimena eskatzera. Aretxabale-tatik ateratzeko, edozein bidaiaria egiteko, *salvo conducto*-a eskatu behar. Beti ematen zuten, baina eskatu egin behar.

Etorkin asko etorri zen garai hartan?

Bai, asko. Gaur egun ere, erdi eta erdi dira kanpotar-
rak eta herrikoak. Urte haietan asko eta asko etortzen zi-
ren. Elorrion bazen enpresa bat asteburutan La Mancha al-
dera joaten zena kamioiarekin, eta igandean bueltan, lan-
gilez beteta zetorrena.

Oñatibiaren enkarguz euskal idazle bila ibili zinen, baina ez zinen horretara mugatu.

Jendea pixka bat ezagutu eta euskal munduan sartzen
hasi nintzen. Orduan ez zen egiten Santa Ageda korurik.
Luistarrek, gerra aurretik indar handia izandakoek, gerra
ondoren berriro sortu eta egoitza zuten Elorrioko etxe ba-
teko solairuan. Hantxe berrogeita hamar bat mutil bildu,
Santa Agedako abestiak ikasi, eta Santa Ageda egunez,
egun osoa baserriz baserri ibili ginen. Hori gauza berria
zen. Gauza txikiak ziren baina bazuten bere esanahia. Eus-
kal Herrira itzuli eta lau bat urtera izan zen hori.

Bestalde, Carlos Murgiak Discos Columbiarekin eus-
karaz grabatutako abestietako batzuk meza nagusiaren on-
doren jartzen ziren udaletxeko balkoiko gramolan.

Bagenbiltzan zerbait egin nahian. Euskararen eta
abertzale munduan ezagutu nuenetako bat Manuel Pil-
dain zen, gurasoak Matximentakoak. Zerbait egin nahi ge-
nuen, baina ez genekien zer eta, azkenean, gutun bat bida-
li genion Eusko Jaurlaritzari Parisera, zer egin genezakeen
galdezka. Ez genuen erantzunik jaso.

Elorrioren Deustuko apaiz erdaldun bat zegoen erreto-re. Orduan, latinez egiten zen meza, baina sermoioa-eta gazteleraz. Erretorearengana jo eta, talde indartsu bat izango bagina bezala, euskaraz zerbait egiten ea noiz hasi behar zuen galdetzea pentsatu genuen. Ni joan nintzaion, eta egin nion eskaera «talde handi baten izenean». Arra-zoia eman zidan, baina poliki-poliki egin behar zirela gauza horiek eta abar. «Euskara da munduan dagoen kotxerik zaharrena, beti aldapa gora eta abiada muga jartzen diozu oraindik», esan nion. «Hori berez doa poliki! Polikiegi doa! Gerra garaian kanpotar batzuk fusilekin sartu, eta gauetik goizera aldatu zen dena; orain ere fusilekin etorri behar al da?». Aldaketaren bat egin zuen, hala ere.

Lekeitioko apaiz euskaldun bat etorri zen gero. Eta aldatzen-aldatzen joan zen. Baina Elorrioren jende askori min ematen zion elizan euskaraz entzuteak. Eta batzuk, errosarioetan, apaizak euskaraz esanda ere, beraiek erdaraz erantzuten zuten. «Agur Maria...», eta: «Santa Maria madre de dios!», *mala letxez*. Eta nahikoa izan zen Carlos Hugok behin Elorriora bisita egitea eta karlistei euskararen aldekoak izan behar zutelara esatea, hauek jokaera aldatzeko.

Gerora Elorrioko koruko zuzendaria izan nintzen. Eta esan nuen nire baitan: «Ni zuzendari naizen artean koru honek ez du abestuko gaztelaniatzko abesti bat, sekula». 60-70 laguneko korua zen. Norbait etortzen zitzaidan gaztele-razko abestiak proposatuz eta nik beti «bai, bai», baina ez genuen abesten. 1950 eta 1960 arteko urteak izango ziren.

Berriotxoaren eguneko meza nagusian, Bizkaiko agintari guztiak aurrean, Ravanelloren meza abesten ari ginen. Txopitea Bilboko Begoñako kanonigoaren sermoian Francoren aldeko otoitzen bat edo entzun nuen, bizkarrezurrean kalkanbreak sentitu, batuta atrilean laga eta meza erdian kalera irten nintzen. Ez nintzen gehiago korura joan.

ERRESISTENTZIA LANAK

Politika kontuetan ibili zinen pixka bat.

Politikan sartua ez nengoen, baina Francoren kontra-ko dena alde zen. Iturraran apaizari norbait euskal kontuekin joaten zitzaionean, beti niregana bidaltzen zuen.

Ez nuen begiratzen nondik zetorren. Adibidez, ETaren lehenengo agirien pakete bat ekarri zidaten Kepa Enbeitak eta Jon Nikolasek eta herrian banatu nituen handik eta hemendik. 1950eko hamarkadaren bukaera aldera zen. Federiko Krutwigen *Vasconia* argitaratu zenean, hura ere niregana. Kutxa bat ekarri zidaten. «Eladio» zenez, Kepa Anabitarterekin ere hark jarri ninduen harremanetan.

Beste behin, apaiz berorrek esanda, Itziarrera joan eta hango apaiz batek emanik, furgoneta bete liburu ekarri genuen Errege bezperan gauetz: *La Iglesia y la Cruzada de Franco*. Iturraran apaizaren etxera ekarri genituen.

Hori baino lehenago, Ajuriagerraren agindu bat ere jasotzen genuen behin, Pablo Beldarrain Intxortan komandante izandakoaren bitartez: bestaldera pasatuta astebeteko ikastaroak egiteko gazte batzuk bilatzeko eskatu zigun. Irujo, Monzon eta hauek ziren ikastaroak ematekoak.

Joan al zen inor?

Bai. Izen faltsuekin, elkar ezagutu gabe eta horrelako segurtasun neurriekin joan ziren. Baina bi harrapatu egin zituzten; horren abisu hartu genuen, atxilotuek ezer esaten bazuten Polizia etorriko zitzaigula... Pildain eta biok ginen. Estu eta larri! Baina Poliziarik ez zen agertzen. Azkenean argitu ziguten bi txanda joan zirela Iparraldera, eta harrapatu zituztenek ez zeukatela gure taldearekin zerikusirik.

Horren ondoren, Kepa Enbeitak eta Jon Nikolasek esan zidaten gazte talde bat bilduz gero, eta toki bat bilatu, beraiek astero etorriko liratekeela gazte horiei hitzaldiak-eta ematera. Tokia aurkitu eta zortzi gazte inguru bildu nituen, eta baldintza jarri nien: alderdikeriez ez hitz egiteko, bazegoela zer hitz egin Euskal Herriko historiaz, literaturaz... Hitza eman zidaten, eta lau aldiz edo etorri ziren, ez gehiago.

Ingelesen bati Erresistentzia bazela erakusteko egindako ekintza baten pasadizioa baduzu kontatzeko.

Esan ziguten igande batean politiko ingeles bat —ez dakit zer kargu zuen—, etorriko zela ikusteko ea Erresistentziarik bazegoen Euskal Herriko abertzaleen artean. Eta hori erakusteko, kilometrotik kilometrora, edo ez dakit

zenbat kilometroero, errepide ondoan taldeka egon behar genuela, hark ikusteko moduan. Gu ipini gintuzten Kanpanzartik Elorrio bitartean. Joan ginen, egon ginen, beste batzuk gorago ere egongo ziren, baina ez genuen ingelesaren berririk izan. Ez zen pasa, ezkutu-ezkutuan pasa ez bazen behintzat. Eta gehiago horren berririk ez genuen gehiago izan. Gerora, libururen batean edo aldizkariren batean irakurri izan dut gertaturikoa.

EAJren herrietako batzordeen berrantolaketan ere ibili zinen.

Caracastik EAJn afiliatuta etorri nintzen. Behin batez, ez dakit nork eta nola, Bilbora joateko esan ziguten Manolo Pildaini eta bioi. Toki arraro batera joan ginen, Ajuriagerrarekin egoteko. Ez naiz oroitzen besterik, bakarrik Ajuriagerrak galdetu zigula ea zer bide ikusten genuen guk alderdiarentzako diru batzuk biltzeko. Bere izenean dokumenturen bat emanez gero ahaleginduko ginela, esan genion, baina ez zigun onartu edo ez gintuzten horretarako gehiago deitu behintzat.

Aurrerago, Durangora bilera batera deitu gintuzten. Elorriotik joan ginen Anton Kortazar, Pildain eta hirurok. Durangoko biltegi batean zeuden Zaldibarko ordezkariak, Ermukoak, Berrizkoak, Durangokoak, Otxandiokoak, Zornotzakoak. Gu sartu eta laster etorri ziren Ajuriagerra eta Lucio Artetxe. Kalera ateratzen hasteko ordua zela esan zigun, ezkutuan ibili gabe aurpegia eman behar genuela, al daketa zetorrela eta lehendabiziko urratsa herri guztietan Uri Buru Batzarrak antolatzea izan behar zuela. Uri Buru Batzarrak antolatzeko, gerra aurretik zeudenak bizi baziren, haien baieztapena behar zela, jarraipena izan behar zuela esan zigun. Eta hori, jendea hautatuz egin behar zela. Nola hautatu ez zuten zehaztu: mendira joan eta bilerak eginez, edo paperen bidez... herri bakoitzak pentsa zezala zer bide hartu. 1955 edo 1956 urte ingurua zela uste dut.

Elorrioren nola antolatu zenuten Uri Buru Batzarra?

Hiruzpalau elkartu eta, izenak bota eta izenak bota, hirurehun abertzalaren zerrenda egin genuen, buruz. Gehienak gerra aurretik alderdikide izandakoak, eta aber-

tzale zirela uste genuen beste jendea ere bai. Baina gerra aurretik gerra ondorenera asko aldatu egin ziren, jendeak beldurra ere bai, edo emazteak bestela pentsatzen zuela, edo honek gehiegi edaten zuela... Eta zerrendatik kendu hau eta kendu bestea, azken batean 130 laguneko zerrenda geratu zitzaigun. Lauen artean banatu eta ahoz ahoz hitz egin genuen denekin. Denok ginela hautagai eta hautatzaile. Zerrendak egin, hautagaiak azpimarratu eta Berrizkoei deitu genien boto kontaketa egiteko. Nortzuk izan ziren aukeratuak? Horretan ibili ginen laurok. Normala.

Beste herrietan motelago zebiltzan. Durangarrak, adibidez, horrela egitearen kontrakoak ziren, eta beste era batera egitekoak ziren. Beldur ziren zerrendetan izenak agertzearekin. Eta beste herrietan guk egin genuen bezala egin zedin bultzatzeko mandatua jaso genuen Ajuriagerrarengandik. Ermura, Berrizera, Zaldibarrera, Zornotzara eta Otxandiora joan nintzen. Hor ibili ginen motorra berotzen.

Bitarte honetan guztian, Venezuelara etorri zinenetik, zer lanbidetan ibili zinen?

Lehendabizi Bizkaiko Aurrezki Kutxan, bulegoan, bizpahiru urte. Gero, aitak burdina artean ikusi nahi ninduelako, bera eta nire anaia zeuden lantegira joan nintzen, Lince enpresara. Aitaren eraginez hasi nintzen han. Bulegoan egoten nintzen, eta tailerrean ere bai. Burdindegia bat ere ipini nuen aitaren eraginez, Lincen lanean ari nintzen bitartean. Baina berehala itxi nuen. Hiru bat urtera edo, aspertuta, kontua eskatu eta alde egin nuen.

Funcor kooperatiban hasi nintzen ondoren, kontsumoko dendan. Funcorrek ikastetxe bat zeukan irekia bertako langileen seme-alabentzat eta, kontsumoko kooperatiban lanean ari nintzen bitartean, geografia eta historia irakasle aritu nintzen ikastetxean. Dena euskaraz ematen nuen.

Dena euskaraz, garai hartan?

Bai, gero alkatea sartu eta itxi egin zuen denboraldi batez, euskaraz ematen genuelako, horretarako baimenik ez baitzegoen. Gero *Kili-Kili* komikiaren sortzaile Jose Antonio Retolaza zen zuzendari. Ez dakit ehuneko ehunean

egingo nuen euskaraz, baina gehiena bai. Behin, ikasleek tuna bat atera nahi zutela eta tuna abesti guztiak euskaratu nizkien. Hala atera ziren egun batez kalez kale, tuna euskaraz abestuz.

Bazen esperientziarik inguruan, euskaraz irakasteko?

Ez. Ikastolak sortu aurretikoa zen Funcorrekoa.

Funcor fundizio bat baino zerbait gehiago izan zen garai hartan, ezta?

Euskal kultur arloan beti lehendabizikoa izan zen. Adibidez, ikastoletan hasi behar zuten andereñoentzako ikastaroak egiteko Donostiako Zabaleta kalean zabaldutako egoitza Funcorrek ordaintzen zuen. Urtebete egin behar zuten han. Jendea gogoratuko da *Zeruko Argia*-k beti Funcorren publizitatea zekarrela. Euskal aldizkari guztietan Funcorren publizitatea izaten zen. Denetan. *Ama Lur* pelikularen ituna ere Funcorren izenpetu zen. *Amaya o los Vascos* pelikula ere Funcorrek ordaindu zuen.

Ni Bilbon nengoela, Karmele Esnal eta Nekane Auzmendi etorri zitzaizkidan: Zornotzako karmelitetan udalekuetarako ikastaro bat antolatu zutela eta fraileei ordaintzeko 15.000 pezeta falta zitzaizkiela esanez. Larunbata zen, Funcorrera joan ginen Elorriora, eta taloia eman ziguten. Horrelako asko, Funcorrek.

Funcorrek horrela jokatzea zeini zor zaio?

Andoni Esparzari. Familia abertzalekoa zen. Soldaduzkatik Afrikatik etorri berria, oso gazte eta enpresario bezala batere esperientziarik gabe, sartu zen fundizioa sortzeko abenturan, Iturraran apaizarekin batera.

Euskal kulturaren bultzatzaile bera zen Funcorren.

Nola bukatu zen Funcorreko zure lana?

Kooperatiban lan egiten nuen, baina kontuak ez nituen nik eramaten. Apaizaren etxean bizi zen batek era-

◆
«Geografia eta historia irakasl
aritu nintzen
Funcorren
ikastetxean. De
euskaraz emati
nuen»

maten zituen. Saldu egiten zen, baina diru kontuen berri-rik ez nuen izaten. Balantzeak eskatu nizkien, eta balan-terik ez. Esan nien hutsune bat zegoela, baina Funcorre-koek ez zidaten jaramonik egiten, eta Arrasatera jo nuen Lankide Aurrezki Kutxara. Etorri, eta esan zidaten milioi erdiko zuloa zegoela, intentzioz egindako zuloa. Iturraran apaizari esan nion. Nik uste dut min handia eman ziela nik

◆
«Euskal kultur
arloan beti
ehendabizikoa
an zen Funcor
kooperatiba»

Arrasatera jotzeak... Dena usteldua zegoen, eta ni izan nintzen lehenengoa Funcorreko gonak jasotzen ausartu nintzena, eta kanpoan gelditu nintzen. Kale gorrian. Familia-ekin, eta ordurako lau seme-alaba. Nire bi-zialdian kalte eta traizio handiena egin di-dan gizona aipaturiko apaiza izan da. Gero ere. Nafarroan etorri berri poliziekin izan ni-tuen arazoan atzean, ez nuke esango bera ez zegoenik.

◆ **Funcor zenetik zer geratu da?**

Ezer ez. Porrot egin eta Lankide Aurrezki Kutxa jabetu zen.

EDILI, KULTUR ERAGILE

Nolatan joan zinen gero Bilbora?

Durangora joan nintzen batean Bilboko handiki bate-kin egin nuen topo: Doña Concha Goiri, Arostegiren alar-guna. Oso emakume aberatsa zen. Euskalduna ez baina abertzalea. Honek hitz gutxitan proposatu zidan ea euskal kulturaren arloan lan egiteko prest egongo nintzatekeen, Bilbon. Horrelaxe, nik pausorik eman gabe. Ez dakit nondik nora egin nuen topo emakume harekin. Ez naiz akordatzen Durangora zertara joan nintzen ere. Baietza eman nion.

Bilbon Edili izeneko erakundea zegoen, Carlos Santa-mariaren bitartez sortua. Ni 1961ean heldu nintzen Bilbo-ra; eta Edili 1959 edo 1960an sortua izango zen.

Nortzuk ziren Ediliren nagusiak?

Bost lagun ziren. Castor Uriarte arkitektoa, gernika-rra, Esperanza obus fabrikako nagusia, ez zegoen EAJn afi-

liatua baina abertzalea. Jon Arrospide medikua, gizon ona benetan. Jose Ezpeleta enpresarioa: ardo kontuetan eta egurraren arloan aritzen zen. Bernardo Mesanza injeniero; katastroan egiten zuen lana. Eta Fernando Zubizarreta Igorrekoa, karlista. Gehien ipini zutenak, 150.000 pezeta ipinia zuten: Castor Uriartek eta, agian, Jose Ezpeletak. Arrospidek 100.000 pezeta jarri zituela uste dut, eta Mesanzak eta Zubizarretak bakoitzak 25.000 pezeta-edo.

Hauen ezaugarri komuna zein zen, euskaltzale izatea eta EAJren inguruan mugitzea?

Ez. Niri jarritako baldintza bat izan zen politika ukitu ere ez egitea. Bakarrik kultur arloan lan egiteko. Niri ez zidaten ezertxo ere esan: ez zer egin behar nuen, ez zer soldata izango nuen... Bakarrik, euskal kulturaren lan egiteko eta politikan ez sartzeko.

Batzuek interes partikularrak zituzten: Castor Uriartek, esate baterako, euskaltzain izateko ametsa zuen. Lehendabiziko elkarrizketa Jose Ezpeletarekin izan nuen. Bera zen gehien sartzen zena Edilin.

Zer egin zuen ordura arte Edilik?

Ezer ez nekien, baina lehenengo bileran jakin nuen ordurarte nire lekuan Kepa Enbeita zela ibilia. Beneditarrek ateratako salmo liburua saltzen-eta ibilia zen. Kepa Enbeita, orduan politikan sartua, espetsxean zegoen. Gogoan dut bilera hartan inpresio txarra hartu nuela Enbeita espetsxean egonik beraz nola hitz egiten zuten entzunik. Ez zuten aipatu ere egin espetsxean nola egon zitekeenik. Nola utzi ote zituen diru kontuak zen ardua bakarra. Besteei ezer esan gabe espetsxera joan nintzen, senide baten karnetari esker sartu, eta hitz egin nuen berarekin: zer egiten zuen Edilin, Lazkaoko beneditarren liburua atera zutela eta abar.

Donostian Getaria kaleko 21a Edilik hartua zuen ni ailegatu baino lehenago. Diskoak grabatzeko tresnak-eta ipini zituzten. Ion Oñatibiak bi disko grabatu zituen han: txistulariekin bata eta Arantzazuko fraileen koruarekin bestea.

Zeruko Argia-koek ere muturren bat sartua zuten Getaria kalean. Bilera batean atera zen egoitza hura erabat

utzia eta hondatua zegoela, ura ere sartzen zela... Oñati-
biak ere ez zion kasurik egiten. Joxe Murua donostiarra
zen Ediliren arduradun Donostian. Bidali ninduten Do-
nostiara, egoitza harenak argitzera. *Zeruko Argia* Okendo
kalean kaputxinoek egiten zuten, baina iragarkiak eta har-
pidetzak Getaria kalean. Niri tokatu zitzaidan erabaki bat
hartu beharra, eta *Zeruko Argia* Getaria kaletik atera nuen:
denak Okendora. Eta Muruarekin ez zen gehiago kontatu.
«Hemendik aurrera *Zeruko Argia*-ri lagundu ordez, *Goiz Ar-
gi*-ri lagunduko diogu», esan zidaten.

Zu ailegatu zinenerako Edilik zer zuen argitaratua?

Ezer ez. Ez zuen ezer argitaratua. Salmoak benedita-
rrek ateratzen zituzten. Laguntza Doña Concha Goirik
ematen zien. Besteen liburuak saltzen lagun-
du besterik ez zen egin ordura arte.

«Politika ukitu
e soilik kultur
an lan egiteko
aldintza jarri
zidaten Edilin»

Eta zu sartuz geroztik, zer egin zuen Edilik?

Nondik norako asmoak zituzten ez zi-
daten garbi esaten. Don Juan Gorostiagaren-
gana eraman ninduten, eta aurkeztu. Gero,
Lino Akesolo. Hau ere liburuz gainezka, ja-
kintsuago ezin... Ez zen nire mundua. Aka-
demikoa zen hauen ardurarik nagusia.

Ni Bilbora joan orduko baziren ikastolak etxeetan,
emakume eta pisu pila bat. 1957an hasiak ziren. Nik ez ni-
tuen ezagutzen, baina bilerak Edilin egin ziren. Lehenen-
go ikastola horiek kaleratzeko pausoak Edilin eman ziren.
Nire lehendabiziko harremanak, hortaz, Sabin Zubirirekin
izan ziren, bera izan baitzen San Nikolasko eta Iralabarriko
ikastolen gidaburu, biak itxiak gotzainaren eta gobernado-
rearen aginduz.

Liturgia kontuan ere egin genuen zerbait. Kontzilioa-
rekin, liturgiaren aldaketa etorri zen, eta esana zegoen ha-
lako egunean has zitezkeela euskarazko mezak. Baina Biz-
kaiko gotzainak meza liburuxka guztiak erdaraz aterata zi-
tuen, euskaraz batere ez. Castor Uriartek esan zidan bere
poltsikotik ordainduko zuela euskarazko edizioa. Berehala
argitaratu ziren foileto batzuk, Lino Akesolok eta liturgia

kontuan zekitenek idatziak, eta herriz herri banatu genituen kotxez, eliza eta komentu guztietan. Edilik ez zuen argitaratu, baina banatu bai.

Baina zer bait argitaratu zuen Edilik, ezta?

Ikastolak hasi berri, ipuin batzuk atera genituen. Ion Oñatibia eta biok hasi ginen ipuinak egiten. Topatu genuen Boluetan argitaletxe bat, La Vasco Americana, Hego-amerikan ipuin asko saltzen zituena, gehienak klasikoak: Txanogorritxu, La Cenicienta... Marrazkiak eginak zeuden, erdaraz zegoen testua euskaratu, eta merkeago horrela. Lehendabiziko ipuinak horrela atera genituen, seiren bat. Arrakasta izan zuten eta berehala desagertu ziren. Gero, Kataluniako La Galerarekin antzeko zer bait egin genuen. Politagoak ziren. Lau edo bost atera genituen.

Ipuin horietatik etorri zen, hain zuzen, Durangoko Azokaren istorioa ere.

Pedagogia aldetik kritikak ez zenituzten jaso, irudiak kanpokoak zirelako?

Beste liburu bat argitaratu genuen, *Haurtxoa* izenekoa, irakurtzen ikastekoa. Egileak Tolosako Itziar Orbea eta Arteta (Ainhua abeslariaren aita) ziren. Eta Lazkaon ikastolen arteko bilera batean aurkeztu zenean, jendeak ez zuen onartu. Geure giroko materiala behar genuela, eta ez kopiarik.

Argitaratzaile ezezik banatzaile ere izan zen Edili.

Konpromisoak ehundaka etortzen zitzaizkizun bai argitaratzeko bai saltzeko ere. Adibidez, Villasanteren *Historia de la literatura vasca*, edo Oteizaren *Quousque tandem* nik baino gehiago Deustuko unibertsitarioren artean sartutakorik ez da izango. Guk ez genuen argitaratu, baina banatzeko ekarri zizkiguten. Eta berdin Sendoako liburuekin. Bi liburu horiek banatzearen arazoak izan nituen Edilin, ez baitzitzaizkien ortodoxoak iruditzen.

Durangoko Azokaren sorreran zerikusirik baduzu.

Ediliren goi mailako asmoak baino lurreratuagoa nengibilen ni. Durangoko Azokari berari ere Ediliko juntakoek

ez zioten batere garrantzirik eman. Durangoko Azokari buruz Leopoldo Zugaza izan zen lehendabiziko txispa izan zuena.

Non zebilen Zugaza orduan?

Denbora asko edukitzen zuen libre. Gerediaga kultur elkartearen sortzeko ideia berea izan zen: Gerediaga eta Durangoko Azoka, batera. Beti zebilen gauza handiak eta bereziak asmatzen.

Azoka nola sortu zen?

Behin batez Zugaza etorri zitzaidan Elorriara etxera ipuin pila batekin. Erosteak zirela: Japoniakoak, Frantziakoak edo Kanadakoak... Hortik hasi ginen hitz egiten zer liburu geneuzkan euskaraz, zer ez geneukan... Oñatibia eta biok ere hasi berriak ginen ipuinekin eta zer geneukan ezagutzeko beharra genuela ohartu ginen. Hortik atera zen azokaren ideia. Eta berehala plan zehatza egin genuen. Antolatzeko oso zehatza zen Leopoldo. Ni ere ibili nintzen zerbait antolaketan, kotxez hara eta hona: Iruñeko liburu dendetara joan nintzen, ea zer liburu uzten zizkiguten, Donostiara ere bai, Auñamendira, Discos Columbiara, Bilbora disko bila, Zarautzera Itxaropenara. Euskaltzaindiko liburuak non jaso eta non ipini... Durangoko alkatea ere elorriarra zen, eta Santamaria elizarako baimenak neuk eskatu nizkion.

Azokan bertan egon zinen?

Buru belarri, horixe baietz. Sekula ez nuen pentsatuko hartu zuen neurria hartuko zuenik. Porrotaren beldurra nuen. Jendeak zer interes! Zenbat jende etorri zen! Tabernak eta denak beteta zeuden. Salmentak, guztira, 130.000 pezetakoak izan ziren gutxi gora-behera. Diru horretatik 85.000 pezeta inguru diskotan saldu ziren, eta ia diskorik ez zen orduan! Discos Columbiarenak, beste diskoetxe baten Ondarroako Argoitia bi anai-arrebenak, eta Azpeitiko talde baten gabon kantak.

Hortik etorri ziren herrietako azokak. Seinale gogoa zegoela. Toki guztietatik deitzen zuten, eta Edili ibili zen herriz herri azokak antolatzen. Durangokoaren jarraian

etorri ziren, besteak beste, Algorta, Eibar, Zarautz, Arrasate, Gasteiz eta Iruñea. Argitaletxe guztien liburuekin biltegi bat nuen Bilbon, eta dena eramaten genuen herriz herri.

Itxaropena argitaletxeak garrantzi berezia zuen orduan euskarazko liburugintzan?

Bai, lehenengoetarikoa izan zen euskal lanetan: *Fernando Amezketarra*, *Alostorrea* eta abar. Auñamendi ere hor zegoen.

Lehen urtean, Durangon, argitaletxeek ez zuten ezer ordaindu. Ez ordaindu eta ez standak zaindu. Inbentario bat egin, liburuak utzi eta kito. Durangoko gazte elkartekoek zaindu zituzten standak. Herri Gaztediko jendea: Gurutze Arregi, Antton Alberdi...

Bigarren urtean, arrakasta ikusita, argitaletxeei kobratu egin behar zitzaie esan zuen Leopoldok. Zenbat kobratu ez genekiela, Itxaropenako Sabin Unzurzagari eskatu genion argitaletxeekin egin beharreko bileran, guk borondatezko eskaera egitean, eskaini zezala berak goitik, nahiz eta gero ez eman, dirutza dexente bat. Sabinekin 10.000 pezetako ahokada edo bota zuen eta horren arabera jarraitu zuten besteek.

Azokaren ondoren arazoren bat izan zenuen Poliziarekin.

Bezperan giroa sortzeko Santamaria elizapera kantari etorri zen Julen Lekuona. Besteren bat ere bai, akaso. Eta bi pelikula eman ziren euskaraz, Gotzon Elortzak Paristik ekarriak: Bizkaiko itsas bazterren dokumentala bat, eta baserriko bizitza, bestea. 16 milimetrokoak. Udaletxean baimena eman ziguten pelikulak agertzeko. Baserriko bizitzan Balendin Enbeita, aita, bertsoan agertzen zen, baina bertsoek kutsu politikoa zuten. Nik, Gotzon Elortzak esanda bezala, pelikulak Victor Olaetari itzuli nizkion.

Handik hiru lau egunera polizia bat etorri zen Edilira: galdetzen aritu zirela Durangoko azokaren antolatzaile nor zen eta niregana bidali zutela. Izan ere, Edili agertzen zen antolatzaileen artean. Poliziak esan zidan Bartzelonatik deitu ziotela Bizkaiko gobernadoreari euskarazko pelikula

◆
«Ni ere ibili nintzen Durangoko lehenengo azokaren antolaketan»

hauen edukia ikertzeko. Baimenarekin eman zirela esan nion, eta joan zen.

Berriro ere etorri zen. Uste dut hiru aldiz etorri zela.

Edilin pelikulak egiteko esperientzia, Durangokoa baino lehenagokoa da?

Lehenagokoa, bai. Baina esperientziarik ez; probak egiten hasiak ginen zortzi milimetroko pelikulekin. Gauza polita izan zen. Jolas bat. Katalunian Serra Estruch izeneko bat katalanezko pelikulak egiten ari zela esan zidan Deus-tuko Unibertsitateko batek, eta helbidea ere ekarri zidan. Idatzi nion eta, Bilbora etorri beharra zuela haur pelikulei buruz ikastaro bat ematera eta han aurkituko genuela elkar erantzun zidan. Indautxuko jesuiten ikastetxean izan zen ikastaroa, frailez eta monjez beteta. Haur pelikulak zen bere berezitasuna. Etorri zen eta egun batzuetan bere pelikulak erakutsi zizkigun eta, azken egunean, baleen arrantzari buruzko pelikula frantsesa euskarara itzuli, grabatu, eta hantxe bertan eman zen euskaraz guztion harridurarekin.

Hori ikusi eta gero, berarekin harremanetan jarraitu genuen. 8 milimetroko pelikulak grabatzeko eta emateko Eumig makinak berak saltzen zituen. Errusiako pelikula polit batzuk ekarri nituen, Bilbon bertan aukeratuta, Gairaren argazkidendan, eta lehendabizi bakarrik hasi nintzen. Gero, Xabier Kintana eta biok zenbat barre egin genuen, biok bakarrik pelikula osoak bikoizten, elkarrizketak agertzen zirenean gure ahoskerak aldatuz, Lafontainen alegietako ahots trukatzekak egiterakoan adibidez.

Xabier Kintana oso gaztea izango zen orduan.

Mutiko bat. Lehendabiziko artikulua nire bitartez bidali zuen *Zeruko Argia*-ra. Ordu asko egiten zituen Ediliko mahaian eserita. Xabier Kintanak eta biok bikoiztutako pelikulak nire etxean ematen nizkien umeei. Galdakao aldean ere ematen nien hango «El Gallo»-ko etxe handi batean, eta Lekeitioko zinean ere bai, egun batez. Pelikula txikiak ziren.

Oñatibiak interes handia jarri zuen gero pelikula kon-tuetan. Katalanarekin harremanetan sartu, 200.000 pezeta-ko kontratua egin eta herriz herri ibili zen pelikulekin. Bai-

na katalanak pakete horretan denetarik sartu zion, umeentzako pelikulak zirela esanda. Azkenean porrot egin zuen.

***Ama Lur* filmarekin ere ibili zineten Edilin.**

Fernando Larrukert eta Nestor Basterretxea izan ziren eragile. Lehenago *Pelotari* izeneko pelikula egin zuten, eta Huescako herri bateko Aste Santuko prozesioari buruz ere bai beste bat: *Alquezar*. Bi hauen ondoren, Euskal Herriari buruz zerbait handiagoa egin nahian txosten bat hedatu zuten Euskal Herri osoan, dirulaguntza bila. Eta bilera zabal bat egin zen proiektu horri buruz Irunen. Talde bat osatu zen eta talde horren buru Jose Luis Etxegarai. Agentzia fiskal bat zeukan honek Bilbon, eta esan zuen: «Artistei artista lana utzi behar zaie eta diru kontuen kezka kendu». Horrela, Edilin eraman ziren *Ama Lur*-en arazo eta paper guztiak. Egoitza jarri zuen Edilik, baina Etxegarairen taldeak eramaten zituen kontuak, Jesus Idoate arduradun zelarik.

Ama Lur proiektua saltzeko, herriz herri ibiltzen ginen *Alquezar* eta *Pelotari* erakutsiz, *Ama Lur* proiektuarentzat dirua eskatzeko. Jesus Idoatek euskaraz ez zekien, eta ni joaten nintzen euskarazko azalpenak ematera Arrasatera, Bermeora, Oñatira, batera, bestera... askotan Lurdes Iriondoekin batera: berak abestu eta guk azalpenak emanez.

MESFIDANTZA POLITIKOAK

***Anaitasuna* aldizkarikoekin zer harreman izan zenuen?**

Edili garai hartan euskal erreferentzia zen. Euskaltzaindia ere hor zen, eta ez askoz gehiago: Gereñoren CINSA, adibidez. Eta gu; besterik ez zegoen. Abesbatzak, mendi-goizaleak, txistulariak, antzerki taldeak eta horrelako folklore antolamenduak bazeuden, baina besterik ez.

Juan Azurmendi eta beste bat, ez dut uste Berriatua zenik, etorri zitzaizkidan: *Anaitasuna* aldizkari bihurtu nahi zutela-eta lokala eskatu zidaten, eta harpidetza lana eramatea ere bai. Beraiek aldizkaria egingo zutela. Jose Luis Etxegarairekin jarri nituen harremanetan eta honek

lortu zien leku bat Agirre kalean eta doan eskaini. Hasi ziren, baina bi hilabete baino gehiago ez zuten iraun. Harpidetzak-eta lortzen ibiltzen nintzen, eta dena ondo zihoan itxuraz. Baina batek esan zidan, Azurmendik-edo: «Hemen asmo onak alde batetik dabilta, eta dirua bestetik». 1967 ingurua zen.

EAJko jendeak, Sabin Zubiri tarteko, beste leku bat eskaini zien Bilbon, eta hara joan ziren. Ni EAJko afiliatua nintzen, baina esan nien: «EAJk egingo dizuena zera da: lehendabizi hau gure eskuetatik kendu, eta gero bakarrik utziko zaituzte, ez laguntzarik ez ezer». Hala gertatu zitzaizen, hilabete batzuk egin zituzten eta porrot egin zuten, bakarrik geratu ziren.

Zuk diozunagatik, EAJk ez zuen konfiantzarik Edilirekin.

Ez nirekin behintzat. Eta politika aldetik ez beste inork ere. Nik garbi jokutzen nuela uste dut. Ez nuen inolako konpromisorik politika arloan: berdin zitzaidan EAJkoa etorri, ETAKoa etorri... Garbi ikusten nuen kultura herriratzten laguntzea zela nire lana, eta zabal jokutzen nuen, inoren kontsignapean ibili gabe.

Jakin nuenean EAJ kontra zegoela, ahaleginak egin nituen jakiten zergatik. Lehen astero etortzen ziren batzuek etortzeari utzi zioten, eta lehen *Ama Lur*-i edo Ediliri diruz lagundu zion zenbait jendek utzi zion laguntzeari. Boikota egiten hasi ziren Ediliri, eta bertatik desagertzen. Eta batzuk desagertzen joan ziren neurrian, jende gazteagoarekin joan zen betetzen; birsortze bat egon zen, ekintzaren bidez. Itxura zenez, ekintza hauek Ediliren sortzaileen asmoak ez zituzten betetzen: askotan «La casa de Troya» ematen zuen etxe hark.

Orduan izugarritzko mugimendua zegoen Edilin. Euskal Herri erdia hantxe ezagutu nuen. Kanpora begira ez dakit zer zela ematen zuen Edilik, baina Edili azkenerantz ni nintzen, eta ez nuen ezer egiten, atea zabaldu besterik. Jendeak multikopista behar zuela edozein panfleto botatzeko, eta ni beldurrez ibiltzen nintzen. Edozein gauza galdetzeko, denak pasatzen ziren handik. Garai biziak ziren, dena pil-pilean zegoen.

Algortako lau lagun, Algortako lehenengo ikastola zabaldu zutenak, asko ibili ziren Edilin. Gotzon Garamendi, Iñaki Azkargorta, Juan Mari Flores eta Rikardo Manzano. Lauak ezkontuta, lauak saltzaileak, taldean funtzionatzen zuten: irabaziak bateratuz bat liberatzen zuten euskal kon-tuetan lan egiteko. Ediliren berri jakin eta niregana etorri ziren. Geroztik, beti inguruan ibili nituen: hauekin joan nintzen Donostiara Carlos Santamariarekin hitz egitera. Ikastolak sortzen hasi zirenean, Algortakoekin ibiltzen nintzen hara eta hona. Banekien, bat behintzat, ETAKoa zela. Baina ni libre sentitzen nintzen.

Garai hartan egoitzaz aldatu genuen, Jose Luis Etxegarairen iniziatibaz. Ediliren egoitza txiki geratu zela eta, Diputazio kaleko etxebizitza handi batean sartu ginen, nik ez dakit nork ordainduta. 1966 edo 1967. urtea zen.

Ediliko juntakideak ozta-ozta biltzen ziren. Jende artean, baina bakarrik sentitzen nintzen. Diputazio kaleko egoitzan geundela, behin Josu Arenaza etorri zitzaidan Txomin Saratxagarekin, esanez *Zeruko Argia*-n horrelako artikulu *sozialistoideak* argitaratzen zirela, eta neurriak hartu beharko nituela, bestela Bizkaian kontra egingo ziotela *Zeruko Argia*-ri.

Baina zu ez zenbiltzan *Zeruko Argia*-n.

Bai eta ez. *Zeruko Argia* zabaltzeko ardurua hartua nuen Bizkaian. Esan dudanez lehen ere esku hartzea izan nuen Getaria kalean. Harpidedunak egin eta publizitatea bilatzea zen nire lana. Baina inolako kargurik ez nuen. Beste kultur ekintza bat bezala hartua nuen. Josu Arenazari-eta esan nien beraiek idazteko eta nik ahalegina egingo nuela idazten zuten guztia *Zeruko Argia*-n argitaratzeko, baina ez zuten idazten.

Agur aldizkaria ez zen artean ateratzen?

Gero atera zuten.

Ama Lur-en kontra ere ez dakit zer zeukatela eta orduan Etxegarairekin jarri nituen harremanetan.

Gorbean gudarien komandante izandako EAJko batekin egin nuen ustekabeen topo Bakion eta, kafea hartzen

◆
«Jakín nuen
EAJn Edilirekin
kontra zeuden
ahaleginak egin
nituen jakite
zergatik»

ari ginela, Ediliren eta Alderdiaren artean zer gertatzen ari zen galdetu nion. Etxegarai eta Idoeta zirela arazo erantzun zidan. «Hor dauden bi horiek ez dakit nondik dabil-tzan», esan zidan. Baina ez zidan esan garbi zer zuten bi horien kontra. Nik Ajuriagerrarengana jo beharko nuela adierazi nionean, Ajuriagerra berezi samarra zela eta Lucio Artetxerengana joateko esan zidan. Joan nintzaion Santanderreko herriska batera —uda zen—, eta hitz egin zidan hauei buruz: ezkerreko joera zutela, beste alderdi politikoren bat sortzeko gogoia ote zuten susmoa zutela, eta badaezpada ere argi egon behar zela...

Beste behin urretxuar eta eibartar batek deitu ninduten, Elorrioren elkartu ginen, eta esan zidaten Etxegarai eta Idoeta bota egin behar nituela handik: «Botatzen badituzu laguntza osoa izango duzue, baina botatzen ez badituzu, gerra. Zuk ere gerra izango duzu». Hori zen giroa, eta ni hor nenbilen orekak egiten. 1967-68 ingurua izango zen.

Leopoldo Zugaza ere beti gauza bera errepikatzen ari zitzaidan: «kontuz ibil zaitez horiekin», «kartzelan bukatuko duzu»... Ez nion kasurik egiten. Inori ez nion kasurik egiten. Inoiz nitaz baliatu ziren —etxean norbait gordeztea, nire telefonoaz baliatzea, Iparraldera paketeren bat eramatea...— baina ezjakinarena egiten nuen.

Nik garbi jokutzen nuen, ez nuen politikaz hitz egiten inorekin. Eta ahal zen gutxiena jakiten nuen, ez nuen galdetzen hau nor zen eta bestea zertan zebilen, ez nintzen sartzen ezertan, eta horrek lasaitasun bat ematen zidan. Horrek ez du esan nahi konpromiso guztietatik libratzen nintzenik.

Azkenean nola konpondu zenuten Idoeta eta Etxegarairen gai hori?

Etxegarairekin argi eta garbi hitz egin nuen, eta berak utzi zuen. Beste nahaspila batzuek zituen bere aldetik. Baina arazo hori etorri orduko Edilikoa galdua zegoen. Gauza bata egin edo bestea egin hori zuzentzerik ez zegoen.

Giro horren erdian, Ediliko Ezpeletak esan zidan Ajuriagerrarengana joan beharko genuela, konpondu egin behar genuela. Ez nuen joan nahi, joate hutsa politikan sar-

tzea zela, baina azkenean joan egin behar. Ezpeletak galde-
tu zion Ajuriagerrari ea Ediliren kontrako jarrera hori be-
rak emandako mandaturen batengatik ote zen. Gai horre-
tan ezertan ez zela sartu erantzun zion Ajuriagerrak, baina
gauzak hain nahasita zeudenez, etorriko zela eguna zerbait
esan beharko zuena. «Erabaki bat hartu beharko dut»,
esan zuen. Ezpeleta erreguka ibili zen: «Itxoin ezazu pixka
bat», «hau konponduko dugu»... Konponbidea jartzearen
Ezpeletak proposatu zuen nik aldizka, hilean behin edo,
txosten bat pasatzea Ajuriagerrari, azalduz zer bilera mota
egiten ziren, nortzuk egoten ziren, zer tratatzen zen eta
abar. Nik ezezkoa eman nuen. Ni politikan ez nintzela sar-
tzen eta ezetz. Ajuriagerrak ere ez zuen indarrrik egin txos-
ten horiek jasotzeko. Eta ezezkoan, azkenean.

Zertan geratu zen azkenean Edili?

Edili elkarte anonimoa zen orduan, eta Etxegarai eto-
rri zitzaidan asoziazio bat sortzea proposatuz. Lege bat ze-
torrela asoziazioei buruz, eta gure asmoetarako asoziazioa
zela egokiagoa. Matximentan bazkari bat antolatu zen Edi-
likoen eta euskalgintzako beste batzuen artean, eta han
sortu zen Euskerazaleak asoziazioa. Tokiz ere aldatu egin
genuen: Diputazio kaletik Sendeja kalera. Julen Madaria-
garen aitak, Madariaga arkitektoak, doan utzi zuen egoitza
Euskerazaleak egiteko. 1968. urtea zela uste dut.

Edili desagertu egin zen Euskerazaleak sortzeko?

Dena batera zegoen, nahasketa bat zen.

Behin Ezpeletak esan zidan, batera eta bestera mugitu
gabe, Bilbon egon behar nuela, geldirik. Ikastolen mugi-
mendua zela-eta ni batetik bestera ibiltzea ez zuten atse-
gin. Haserre esan zidan. Bronka izugarria entzun nuen.
Garbi ikusi nuen ez zirela fio nirekin. Edo Ediliren asmoak
ez zetoze nik egiten nuenarekin bat. Eten bat zegoen. Ni
aldi baterako konjelatzea nahi zutela iruditu zitzaidan.

Hasi ginen Euskerazaleakekin. Kultur asoziazio bezala
jaio zen. Ez Edili bezala liburu argitaratzaile gisa. Zerbait
zabalagoa zen. Idazkari izendatu ninduten eta batzorde
bat antolatu zen. Batzordearen presidentea Jesus Oleaga
zen, Nazario euskaltzainaren semea, beste bat Montiano,

Leopoldo Zugaza ere bai, Urkijo bat ere bai, Jose Luis Zubizarreta, ni ere bai... Hasi ginen ezagunak zirenei bazkide paperak bidaltzen. Bizkaian ehunen bat bazkide egin ziren. Bizkaian egin zen, baina Gipuzkoan ez dut uste.

Baina Euskerazaleen lehenengo Batzar Nagusian kanpoan utzi ninduten. Batzarra baino lehenago Leopoldo Zugaza etorri zitzaidan, Jesus Oleaga eta Montianoren partez, Euskerazaleetatik dimititzeko eskatuz. Bitartekaririk ez nuela ametitzen, eta beraz, ezjakinarena egiten nuela esan nion. Hurrengo bileran gaia atera nuenean, Montianok esan zuen sektore batzuk zeudela nire eta Jose Luis Bengoaren kontra, behin betiko batzorde berria aukeratu beharra zegoela Biltzar Nagusian, aukeraketan horretan gu kanpoan geldituko ginela eta guk lotsa hori ez pasatzearren proposatu zidala dimititzeko. Nik esan nion Euskerazaleak sortzerakoan politika presioetatik kanpo jokatzeko erabakia hartua zegoela eta ikusten ari nintzenez hasi aurretik dagoeneko politikatik zetozen presioen menpean jokatzeko ari zela.

Bilera Hotel Carltonen egin genuen, bazkide guztiak deituta. Behin-behineko batzordean geunden denok aurkeztu ginen hautagai. Lehendabizi jaiki zena, kontra, Bermeoko Ormaza izan zen. Gehiegi ginela batzorde baterako, eta hamar beharrean zortzi nahikoa zela, eta kanpora Jose Luis Bengoa eta ni. Ondoren Beistegik hitz egin zuen: hura ere kontu berarekin. Guztiek era horretan hitz egin zuten, eta nire alde hitz egin zuen bakarria Algortako taldeko bat izan zen: Iñaki Azkargorta. Ikastolen alde lan gehiena egin zuena alde handiarekin ni nintzela eta abar. Botazioa egin zen eta Jose Luis Bengoa eta ni bazterrean gelditu ginen.

Edili ba al zen orduan?

Edili azkenetan zen. Ezpeletak niri sermoia bota eta hiru egunera hila aurkitu zuten etxean. Hor gelditu nintzen, ez nuen ikusten irteerarik, eta erabaki nuen alde egitea. Dena bertan behera utzi eta, inori agur esan gabe, utzi nuen. Deitu ninduen bakarria Concha Goiri izan zen. Agurtzerakoan esan zidan Ajuriagerrarekin hitz egingo banu, huraxe litzatekeela konponbidea. Baina nik uzteko erabakia hartua nuen.

Ediliren izena Oñatibiarrek hartu zuten, Oñatibiarekin zegoen zor baten truke. Horrela, Edilik oraindik jarraitzen du Donostian.

Ediliko jende bera zen Euskerazaleaken?

Edilik bultzatu zuen baina gero Ediliko jenderik ez zegoen Euskerazaleak elkarteko batzordean.

Zuk utzi eta zertan jardun zuen Euskerazaleakek?

Gero euskara batuaren kontra nabarmendu zen. Abeltxe-eta arrimatu ziren talde horretara.

IKASTOLEN SORRERAN PROTAGONISTA

Edilitik zer lan egin zen ikastolen sorrera horretan?

Algortako taldearekin aritu nintzen ikastolen sortzean laguntzen. Bi erataria egiten zen. Edo zu joaten zinen herri batzuetara, Zornotzara adibidez, eta ezagunen batzuei proposatzen zenien talde bat osatzeko ikastola sortzeko helburuarekin. Edo bestela, herritik deitzen zintuzten: asmoa bazutela eta laguntza emateko, zer egin zezaketen, beste herritan zein esperientzia izan zituzten, paperak nola egin behar ziren... Hitzaldi batzuk ematen genituen, gurasoei konfiantza ematen saiatu...

Zein ibiltzen ziren lan horietan, zutaz aparte?

Bizkaian herriz herri, ez asko. Indarra Gipuzkoan aurkitzen nuen, aurreratuagoak zeuden eta.

Julita Berrojalbiz ez zen ibiltzen horretan?

Elkarrekin maiz egoten ginen. Julita Berrojalbiz Bilbo inguruan ibiltzen zen gehiago, Santutxu zela, Deustua zela, Sestao... Harreman onak nituen, baina pertsonalak.

Sorrera garaian zein izan ziren zailtasun handienak?

Beste kultur erakunderik ez zegoen. Euskaltzaindia bakarrik. Baina Euskaltzaindia beste mundu bat zen. Euskaltzain urgazle egin ninduten, baina Euskaltzaindiarekin ez nuen beste harremanik izan.

Euskal kontuetarako liberatua agian ni bakarrik nintzen, ez zegoen beste inor. Hasieran Oñatibiarekin-eta

umeentzako ipuinak eta argitaratzen ibili ginen, baina gero ikastolen munduan murgildu nintzen erabat, Ediliko nagusien asmoak beste batzuk ziren arren. Orduan, herriz herri ibiltzen nintzen jendeari laguntzen, Edilik izen bat zeukan eta. Nik neuk garbi nuen euskararen onerako hori zela lanik beharrezkoena.

Ikastolak gauza txikiak ziren orduan. Nahikoa zen hiru lagun biltzea adore pixka batekin ikastola bat sortzeko. Berdin zitzaigen edozein toki, txabola bat izanda ere.

Modu klandestinoan ibiltzen zineten, edo dena agerian egiten zenuten?

Klandestinoa ez zen. Ondarroan, adibidez, hustu berri ziren eskola zaharretan jartzea pentsatu zen ikastola, eta alkatearengana neu joan nintzen baimena eskatzera. Alkateak ez zuen kontra egiten. Barrutik beste zerbait pentsatuko zuten, baina agerian inor ez zen kontra jartzen. Inspektoreak eta beste gauza bat ziren, baina herriko alkateek ez zuten agerian kontra egiten. Berdin egin nuen Ermuan. Neu joan nintzen alkate karlistarengana. Igorreko alkatearekin ere berdin: Sabino Arana izenekoa zen, erraztasun guztiak eman zizkidan. Gurasoekin bilerak udaletxeko aretoan bertan egiten genituen Igorren.

Lege aldetik arazorik ez zenuten izan irekitako ikastolekin?

Zera handirik ez. Legerik zegoenik ez zen pentsatu ere egiten. Horren apal agertzen ziren, horren txiki ziren, utzi egiten zigutela ematen zuen. Eta gero, handitu zirenean, jada beranduegi zen. Garapenik ekar zezakeenik ez zuten ikusi ere egin. Neuk ere ez nuen pentsatzen horrelako garapena izango zutenik ikastolek.

Herriak berak ikusi zuen ikastolen sena: ikastola izena bera, andereñoa bera ere mito bat bihurtu zen Euskal Herri osoan. Hori izan zen Euskal Herriko auzolanik bikainena.

Ikastolen arteko bilerak Tolosan hasi zenituzten, ezta?

Oso gutxi elkartzen ginen Tolosan, sei bat besterik ez. Uste dut andoaindarrak zirela denak, gainera. Accion Catolicako etxe baten azpian biltzen ginen, eta kontuz ibili

behar, 1964-65 ingurua zen. Gero Loiolan ere egin ziren bilerak baina nik ez nuen parterik hartu.

Gero Urretxun elkartzan hasi zineten. Zein biltzen zineten eta zer egiten zenuten?

Azkenengoz ez ginen denok biltzen. Donostia, Hernani, Pasaia eta beste bailara batzuetakoak ez ziren agertzen. Ikastolen munduan erdibitze bat sumatzen zen.

Informazioa trukatzan genuen. Antolamendu ofizialik ez zegoen, baina ikastolen arteko bilerak ziren. 1966an edo hasi ginen bilerak egiten. Urretxukoa hasi zenerako ikastola batzuk martxan zeuden. Azkenerako 40 bat lagun edo biltzen ginen. Urretxuko bileretan mahaiburu Jazinto Fernandez Setienek egiten zuen, eta behin mahaiburu ni izatea proposatu zidan, gauza guztietan aurrean beti apaiak ibiltzea ez zelako itxura. Baietz esan nion.

Urretxun bilduak ginela, jakin genuen Meliton Manzanas hil zutela, eta jakin bezain laster desegin bilera eta etxera segituan. Kontrolean gelditu ninduten Elgetan. Eta gerora jakin dut egun berean Paulo Agirre eta beste talde bat beste nonbait zeudela bilduak egun eta ordu berean. Ordurako bi talde nabari ziren ikastolen munduan. «Ley de excepcion» indarrean izan zen bitartean ez ginen bildu.

Talde batek Gordailu sortu zuen 1969 edo 1970ean. Ikastoletako materiala sortzen hasi ziren, eta aldizkari bat ere bai. Beste talde bat, berriz, Federazioa sortzeko asमतan zebilen, eta tirabira etorri zen bion artean.

Zein ziren Gordailuren eta Federazioaren arteko diferentziak?

Filosofia ezberdina zen bai ikastolen izate eta bai pedagogia aldetik ere, eta nola ez, estrategian ere. Nahiz eta azkenik diferentziak bereziki testugintza arazoan trinkotu.

Konponezinak zeuden?

Azkenik Federazioak hartu zuen gehiengoaren indarra.

Eskolaren sekulartasunari buruzko eta erlijioaren pisuari buruzko eztabaida ere izango zen tartean...

Dударик ez. Hasiera-hasieran ez zen hori nabaritu. Lehenengo ikastolak hasi zirenean ez zen hori azaleratu, ezta

planteatu ere, baina gero, 1967, 68, 69 urteetan, bai. Ikusten zen Franco hiltzen zenerako jendea bere posizioak hartzen ari zela. Alderdi politikorik ez zegoenez, jokabide eta iritzi guztiak ikastolen mugimenduaren inguruan trinkotzen ziren. Bakoitzak bere jarrerak hartzen zituen. Ikusten zen zer zetorren.

Ikastolak sortu bai baina ez zen ez estatuturik ez paperik egiten, hierarkiarik ere ez zegoen, eta horregatik normala da gero eztabaida horiek sortzea. Antolatu eta eredu bat aukeratu beharra etorri zen: zer partaidetza izan behar zuten irakasleek, zer gurasoek, norenak ziren ikastolak, semeak herriarenak zirela eta ez zirela.... Derrigorrez sortu behar zen barne eztabaida. Eztabaida horien guztien emaitza da gaurko ikastolen eredia.

Azken batean, iraultza edo erreforma, horixe bera ari zen eztabaidatzen ikastoletan ere. Gizartean bertan gertatu zen arazo bera eztabaidatu zen, orokorrean begiratuta.

◆ **Andereñoak prestatzeko ikastaroak izan ziren.**

◆
i talde zeuden
ikastolen
nduan. Azken
batean, gero
Gordailu eta
derazioa sortu
zutenak»

◆
Lehendabizikoetariko ikastaroak Loiolan egin ziren. Oñatibiatarrak eta Joxe Lasa sartu ziren hor. Katalan batzuk ekarri zituzten. Gipuzkoarrak egin zituzten horiek eta gu ez ginen izan. Ikastaro horietan joera kontserbadorekoak bildu ziren. Gero, Federazioa bera ere hasi zen ikastaroak antolatzen. Geroago, irakasleek esan zuten beraiek antolatuko zituztela, eta irakasleen elkarte bera izan zen eratzaile.

◆ **Udalekuetan ere ikusi ziren joera desberdintasunak?**

Barrian hasi ziren. Han monja txiro batzuk zeuden, euskaldunak, eta lurrak zituzten. Barriara gipuzkoarrak etortzen ziren hasieran. Gero, monjekin hitz egin eta bizkaitarrak ere sartu ginen beste txanda batean. Tirabira batzuk egon ziren, eta Donostiara deitu ninduten. Ea zer dela eta sartu ginen Barrian. Epaitu egin ninduten hantxe Maritxu Barriolak, Xabier Goenak eta abarrek. Diru bat

emanik konpondu zen arazoa, eta bizkaitarrek ere Barriara joaten segitu zuten.

Ereduen artekoaz gain, lurraldeen arteko lehia ere bazen orduan.

Baita ere. Gipuzkoako bileretara ezin izaten nuen bizkaitarrik eraman. Hor barnean bazegoen mesfidantza bat Gipuzkoarekin. Eta azpi-azpian uste dut ez zela bakarrik lurralde gorabehera, baizik eta politikarena eta ikastolen izatearen ikuspegiarena. Bizkaitik ni bakarrik joaten nintzen Gipuzkoako bileretara.

Aseguru etxe bat sortu zenuten, diru iturri izateko asmoarekin.

Hasi ginen ikastoletarako dirua nola atera pentsatzen eta nik lagun bat nuen oso jatorra, arratiarra, Segundo Gorostiza, Mutua General de Seguros-en lan egiten zuena, eta hark esan zigun zergatik ez genuen aseguru agentzia bat sortzen. Ikastolen inguruan hainbeste jende hasi zela mugitzen, zenbat poliza egin zitezkeen eta horko komisioak bilduz dirutza egin zitekeela... Ziur S.L. antolatu genuen, bazkide bakoitzak bostehun pezeta jarriz. Hasi ginen poliza batzuk saltzen, polizetako komisioa partikular batentzako beharrean euskararentzako izango zela eta abar. Baina ez zuen emaitzarik eman. Lau katu ginen eta horretarako jendea behar zen, profesionaltasuna.

IRUÑEKO SAN FERMIN IKASTOLAN ZUZENDARI

Iruñera 1970ean etorri zinen. Parentesi bat badago hor, Gasteizen pentsua saltzen egin zenueneko, euskararen mundutik aparte.

Andoni Esparza Funcorreko gerentearekin gaizki bukatu arren, berriz makurtu nintzen harengana Edili utzi nuenean. Bizibeharra. Euskalduna izeneko nekazaritza eta abeltzaintza kooperatiba sortua zuen Nafarroan, eta lana eman zidan, Araban pentsua saltzen. Gasteizera joan ginen bizitzera. Han ez nuen ezer jakiterik izan nahi ikastolen munduaz, nahiz eta ezagunak izan mundu horretan sartuak zeuden batzuk: Izaskun Arrue, Josu Zubiaur, Josu

Sanchez... Erreta nengoen. Eta han aritu nintzen Araban, herriz herri eta ukuiluz ukuilu, zerrikume artean, neretzako pentsu bila, pentsua saltzen. Araba osoa ezagutu nuen.

Eta familia, zer?

Hori beste historia bat da. Nire emazte Juliri egin beharko zenioke beste elkarrizketa bat, eta nirea baino aberatsagoa litzateke. Egiazko historiaren alderdi bat eta protagonistak ez dira idatzietan agertzen; ondoko soto isilean gordetzen da historiaren legamia.

Nolatan joan zineten Iruñera?

Jorge Cortesek deitu ninduen Iruñeko ikastolatik. Hemengo lehenengo ikastoletako suspertzailea zen Jorge Cortes. Principe de Vianan zebilen. Nafarroako ikastolak zirela eta, lehendik bizpahiru aldiz egona nintzen berarekin Iruñean. Uxue ikastola zatitu eta Paz de Ziganda eta San Fermin sortu zirenean, zatiketa horren ondorioz deitu ninduen San Ferminen zuzendari izateko. Baietza eman nion eta hona etorri nintzen. Ordura arte bezala, herriz herri suspertzaile lana egiteko eskatu zidan. Baina gerora San Ferminen ito egin ninduen erabat, eta ezin izan nuen jarraitu.

Zerekin egin zenuen topo?

270 bat ikasle zeuden etorri nintzenean. 12 bat irakasle. Horietarik 6 edo 7 inolako titulurik gabekoak. Giroa ona, oso onartua izan nintzen. San Fermin ikastolakoak apirilean Verbo Divinora joan ziren, eta ni 1970eko abuztuan heldu nintzen, hurrengo ikasturtea prestatzera.

Zu etorri zinenean, Nafarroako ikastolen panorama zein zen?

Lizarra, Etxarri, Leitza, Elizondo eta Tafalla 1970ean sortuak dira. Olazti lehenagokoa. Altsasu 1971koa. Leitza 1968an ireki zen, baina hiru hilabetera itxi zuten. 1970. urtea bizi-bizia izan zen ikastolen munduan Nafarroan.

Baimenik bazuen San Ferminen etorri zinenean?

San Fermin eta Paz de Ziganda biak zeuden baimenik gabe. Agintarien aurrean izenik txarrena San Ferminen zuen: politika ezkertiarren karga guztia zeraman.

Baimena lortu zen, baina gobernadoreak baldintza bat ipini zuen: kendu Ramon Urmeneta eta Javier Cunchillos lehendakari eta lehendakariordetzatik, eta horien ordez Miguel Javier Urmeneta presidente eta Estanis Aranzadi presidenteorde izendatzea. Asanblea bat egin zen eta aldateta egin. Ofizialki aldatu zen, baina barne funtzionamendurako berdin jarraitu genuen. Miguel Javier bilera batera-edo baino ez zen etorri. 1970ean bertan, abenduaren 3an, lortu zen baimena. Paz de Zigandakoak azaroaren 15-20 inguruan. Nafarroako lehendabiziko ikastola legalizatuak izan ziren.

Amadeo Marco diputazioburuak zein jarrera izan zuen urte haietan ikastolekin?

Beste probintzietako agintariekin konparatuz, Nafarroako Diputazioak jarrera hobea zuen euskararekin. Alde handia zegoen nik Bizkaian ezagutu nuenarekin. Diputazioak berak Principe de Viana erakundearen barruan sortu zuen erakunde bat euskararen sustapenerako, eta hor sartu zen oso jende euskaltzalea: Urmeneta diputatua zen buru, Jose Maria Satrustegi, Jose Maria Lasarte, Joxe Migel Oreja pilotaria, Jorge Cortes, Pedro Diez de Ulzurrun, Karlos Garaikoetxea...

Amadeo Marcok babestuta sortu zen?

Bera buru zela sortu zen. Hortik hasi ziren herrietan euskal jaiak eta sariak.

Zuei ikastoloi erraztu zizuen lana?

Geuri ez, baina gero hasi ziren ikastola berriei bai. 1970eko lege baten bidez, Diputazioak baimena eman zion Principe de Vianari bere eskolaurreko «eskolatxoak» sortzeko. Orduan hasi ziren ikastoletako eskolaurreak Diputazioak baimenduta, eta ordainduta. Gipuzkoarrak harrituta zeuden.

1963an ikastola sortzeko lehenengo pausoak eman zirenean ere, gipuzkoarrak harrituta zeuden alkateak —orduan Miguel Javier Urmeneta zen— emandako erraztasunekin. Hala ere ikastola hau ireki zen goiz berean itxiarazi zuen Gobernadoreak.

Guardia Zibila urtero etortzen omen zitzaizuen.

Urtero etortzen ziren; irakasleen zerrenda hartu eta galdezka hasten ziren: nortzuk utzi zuten ikastola, nora alde egin zuten, nortzuk ziren berriak... Kontaktua ona bage-nuen hala ere guardia zibilekin. Fernando Zibiriain, ikastola-ren sortzaile eta ikastolan idazkari, guardia zibilen semea zen. Seme-alabak zituen ikastolan. Baina hala ere, Guardia Zibila irakasleriaren herri guztietan aritzen zen araketan eta informeak jasotzen. Hala nitaz ere, bai Aretxabaletan eta bai Elorrioren. Eta jakin ahal izan nuen gainera ze nola-ko kontrako espedientea nuen jaso Elorriotik.

Paz de Zigandarekin zer moduzko harremana?

Oso harreman txarrak ziren orduan. Borroka gogorra izan zen zatitu zuena.

Pedagogian alde handiak zeuden?

Uxue ikastolan adostu ezinako jarrerak zeuden, bai erlijio aldetik bai ideologia aldetik. Paz de Zigandara joanda-ko taldea oso homogeneoa zen, denak joera berekoak. San Fermin denetarikoa zen. Filosofia aldetik oso pentsamolde desberdinak zeuden, bai antolamenduari buruz, bai pedagogiaz, bai umeen askatasuna zela eta ez zela... Ikastola hori ez zegoela zuzentzerik pentsatu ere egin nuen une batean. Egoera horretan, Ramon Urmenetari adierazi nion nere kezka joera desberdintasun eta proiektu bakarraren gabeziari buruz —ez baitzegoen ezer idatzita—. Honek denok kontsentsuatuko genukeen proiektu bat lantzeko eskatu zidan. Egin eta denek izenpetu zuten, irakasle guztiak eta gurasoak. Aldi baterako balio izan zuen.

Anbigua izango zen, beraz.

Ezin anbiguoagoa. Aldi baterako euskaria hori izan zen. Gero etorri zen berriz zatiketa, ORT bultzagile zela, Udala Ikastolaren sorrerarekin. 1977-78an gertatu zen. Guri inork abisatu gabe ibili ziren udal ikastola berrirako matrikulak egiten. Besterik gabe, urtarrilean 165 umek alde egin eta desagertu zi-

◆
nparatuz beste
probintzietako
agintariekin,
Nafarroako
Diputazioak
«ara hobearen
euskararekin»

◆

ren San Ferminetik, eta publikoa sortu. Matrikula berriro zabaldu genuen. Garai hartan 800-900 ikasle izango genituen.

Gero Blanca de Navarra ikastola sortu zen.

Ahal genuen baino jende gehiagok ematen zuen ize-na San Ferminen. Eta kanpoan gelditzen zirenei irtenbidea ematearren sortu zen Blanca de Navarra 1974an.

Arrotxapean ere sortu zen ikastola. Orduan, Blanca de Navarra eta Arrotxapeakoa elkartu eta Herri ikastola sortu zuten. Baina batzuk —65 haurren gurasoak— ez ziren gustura Herri ikastolako joerarekin, berritzailea eta kontrolik gabea baitzen, eta San Ferminen sobera gelditutako beste batzuekin elkartuz, Jaso ikastola sortu zuten 1980an.

Orduan, Jaso sortu zenean: San Fermin, Ziganda, Munizipala, Herri eta Jaso. Bost ikastola.

Gero beste bat sortu zen, Hiru Herri, 1980an. Uharte, Atarrabia eta Burlataren artean. Honek azkenean bat egin zuen publikoarekin.

San Fermineko ikastolan gero politikan ibilitako asko ibili zela aipatu duzu...

Patxi Zabaleta zegoen ni heldu nintzenean, Karlos Garaikoetxea lehendakari izan zen hiru urtez-edo, eta garai berean Iñaki Aldekoa lehendakariorde. Jose Antonio Urbiola ere juntakoa izan zen. Alfredo Jaime eta Javier Chorraut Iruñeko alkate izandakoak, Perez Balda, Iturbe, Arraiza kontseilaria eta beste asko izan ziren San Ferminen.

Zuk proiektu bat egin zenuen, onartu zen, baina urteak aurrera joan ahala, hain sentsibilitate desberdineko jendea egonda, zer moduz funtzionatu zuen?

Urte pare batean behintzat ezkutu bat zenuen, baina gerora ez zuen ezertarako balio izan. Berdin zen eduki edo ez eduki.

Zu EAJko afiliatu izatea onerako edo kalterako izan zen?

Inork ez dit ezer esan horregatik. Alderdi politiko baten izenean sekula ez nuen pauso bat eman. Nolanahi, ni-

re jokabidean bai nabaritu behar zen zein alderditakoa ezin nintzen izan.

Nafarroako Federazioaren sorreran zerikusirik izan zenuen?

Bai, lehendabizi bai, nahiz gero atzean geratu. Gipuzkoako Federazioaren sorreran ere ibili nintzen.

Gero garai batean San Ferminako oso kritiko izan zineten Federazioarekin.

Bai. Ikastolan egonezina eta tentsio politikoak baziren, eta gauza bera Federazioan. Guk Verbo Divinoko etxea eta lurak erosi genituenean, batzuk kontra agertu zitzaizkigun. Ea zer uste genuen, elitistak ginela, kapitalistak... Legeztatzeaz eta pedagogiaz ere eztabaidak izan genituen. Gauza asko konta daitezke.

Zenbat urte egin zenituen San Ferminen?

Hamalau urte.

Orain ikastolen historiaren dokumentazioa biltzen ari zara.

Egunero etortzen naiz Federaziora, pare bat ordu edo hiru, eta etxean ere bai. Ikastola utzi eta gero, jubilatuta, lau bat urtez EAKo idazkari izan nintzen.

Konfederaziotik sortutako ideia batetik hasi zen hemengo lana, formalki. Joseba Intxausti jabetu zen ikastolen historiari buruz artxibategi bat osatzearen beharraz, eta ni ipini ninduten Nafarroako dokumentazioa biltzen. Zerbait bildu da, artxibatu ere bai, eta azken batean idazten ere hasi nintzen. Momentu honetan idazten ari naiz. San Fermineko historia idatzi dut, Tafallako liburuska, Altsasukoa, Etxarrikoa, Lesakakoa, Berakoa eta Iruñeko Jaso ikastolakoa.

Hasierako andereño eta beste jende batzuekin elkarriketak ere grabatu ditut.

Euskal Herri osoko dokumentazioa ari zara biltzen?

Ez, Nafarroakoa bakarrik. Baina eskura etortzen zaidan dena aprobetxatzen dut. Nahi duenak lagundu badaki nora bidali. ♪

Egunen
gurpilean

kultura • 115

Kursaala politagoa • Irazu eta Saizarbitoria
• Beti geldituko zaigu Proventza

ALBERTO BARANDIARAN

literatura • 120

Urtaroen nahasmendua • Aitzindarietako gorazarre
• Karlismoa bizi da oraindik • Leizarraga gaurkotu bat
• Batetik bestera • Miranderen miresleak
• Zakuan geratzen direnak

XABIER MENDIGUREN ELIZEGI

ikuskitunak • 126

Hirugarren uhina • Ez, ez dut nahi
• Bilboko 6 eszenatoki • The Poguesmina • Beñat Achiary

IMANOL AGIRRE

soziolinguistika • 132

Sorbonako gogoetaldia • Euskaltasuna
• Eleaniztasuna • Herritasuna

ERRAMUN BAXOK

telepolis • 137

Propaganda eta komunikazioaren oihartzuna
• Atsedunik ez drogarik gabe
• Toki euskalteletan lor dezakezu txartela euskaltela
• Planak eta planak • Urtebete *Egin* gabe

LUIS FERNANDEZ

Kursaala politagoa

Niri Kursaala gehiago gustatzen zait. Guggenheim baino gehiago, esan nahi dut. Beti erakarri nau Moneok, bere umiltasunak eta bere soberbiak, biak batera, eta, dudarik ez da, askoz hobeto ezagutzen du berak Donostia Gehryk Bilbo baino. Moneok baditu zenbait etxe eginak Urumea-ri begira oraingo eraikin hieratiko eta serioa baino askoz lehenagokoak, eta beti maitatu izan du Donostiak bere inguruarekin duen lotura, itsasoa eta mendiekin harremana.

Arkitekto guztiek dakite Donostia mauka dela edo zertarako, inguru horretan beste inon ezin litekeelako imajinatu Zurriola, Boulevard edo Kursaal bera. Donostia ezin litekeelako imajinatu Kontxako Badian baino. Bilbok, ordea, ematen du Nerbioi ibaiertzean desenbarkatu berri dela, ibili zela toki bila, han eta hemen, eta hura besterik ez zuela topatu, mendien artean estu eta ito samurturik egonagatik konformatu behar izan zuela. Beste kontua da Guggenheim efektuak sortu duena, inork espero ez zuen erreakzio moderno, internazional eta bizigarria, eta horri esker Bizkaiko hiriburuak ez duela antzik duela bost urtekoarekin.

Moneok bazekien Donostian egin zezakeela zeozer handia, eta ausartu zen. Hondar barruan finkatu dituen dadoek, arkitektoaren beraren definizioa erabiltzearen, ezinegona sortzen dute kanpotik. Ez da arkitektura lasaia, eta hori Moneoren lanen artean ezohikoa da. Beti esan izan da arte atsegina zela berea, inguruarekin solasean ari zena eta denen gustukoa. Oraingoak ez du ezta antzik ere, salbu eta bigarren esaldian. Ez dira forma atseginak, desoreka transmititzen dutelako bai Groseko hondartzatik begiratuta, bai Boulevardetik, eta ez dira denen gustukoak izan: ausardia handiegia bere hiriarekin harro eta konforme dauden donostiarrentzat. Kursaalen bozetoak aho batez onar-

tzea, hori izango zen arrakasta beti izan duen andreari estiloa alda dezala iradokitzea: ezin estrainekoan konbentzitu.

Itsasoarekin eta etxe sendo eta dotoreekin solasean ari ote den, hori gustu kontua da ia, estetikaz aritzea.

Baina gutxi dira orain bi kuboen aziertoak ezbaian jartzen dituztenak. Norbaitek esan du baduela zapore akrata eta usain euskalduna. Ez da dudarik Guggenheim baino gureagoa dela Donostiakoa. Arista luzeak, argilun zorrotzak, dotoretasun eranskinik gabekoak gogora ekartzen du, ezinbestez, Oteiza, eta Arantzazu. Nahiz eta eskultoreak publikoki gaitzetsi duen noizbait bere laguna izan zenaren proiektua, Moneo, nola edo hala, Orioko artistaren zordun da.

Ez da zaila igartzea eraikin esanguratsu eta enblematikoen garai berri honek distira ekarriko diela bi hiriburuei. Kanpora begira gehiago barrura baino, baina distira azken finean. Hori ona edo txarra den diskusio etiko eta politikoa da, eta ez da hau bere lekua. Baina egia da Guggenheimen handikeria noizbait kritikatu zutenek —genuenek— isilik gelditu direla —garela— orain, ebidentziaren aurrean mutu. Uste dut engainatu gaituztela berriro ere. Munduaren parte txiki honetan kontuan har gaitzaten borrokatu behar izan dugu gehien-gehienetan, eta iruditzen zitzaigun ahalegin eta diru guztia horretara bideratuta, oraindik zailagoa izango genuela, mokaduak ere ezingo genituzkeela jan. Baina, ez galdetu nola, erakutsi digute nahi izanez gero badagoela dirua nahi adinarako. Autobideak, Kursaalak, Guggenheimak eta AHTendako badagoela behar den guztia.

Lehengoan lagun batek galdetu zidan: «orain nafarrek egin, egin beharko dute zeozer, ezta?». Ezetz esan nion. Ez nuela uste, ez zutela «zeozer» egingo. Baina oker nengoen. Nafarroako politikarien kultur ekipamendua, bertirako geldituko dena, Itoitz izango da. To, kultur politika.

Nafar hauek, beti lurrari atxikiak.

Irazu eta Saizarbitoria

Atxaga eta Saizarbitoria, orain gustu orain disgustu. Batek ez duela gehiago idatziko, utziko duela literatura; besteak Euskal Herrian jaio izan ez balitz akaso ez zukeela idatziko. Gero biek ezetz: Atxagak ez duela hori inoiz esan eta gaizki ulertu zaiola; Saizarbitoriak gero eta gehiago hartzen duela bere burua idazle baten gisara, eta ari dela nobela berria idazten.

Atxagak behin baino gehiagotan azaldu digu halako ondoeza, gaizki ulertua sentitzen denari ohi darion kexu isil baina ahal guztietan haizatzen dena. Desgogoz dagoen idazlea dirudi, larri bere ardurekin, bila eta bila. Hori ona omen da artistendako, horrelako larriuneetatik ateratzen dira soluzio handiak, eta esperatu beharko. Baina zer esan nahi du literatura utzi ez baina Bernardo Atxaga izateari laga egingo diola?

Tere Irastortzak idatzi du Bernardo Atxaga zena, akaso, Beñat Pedrosa edo Bernard Roca izan zitekeela aurretiaz, eta nortasun berriekin norabide ausartenen bila abiatuko dela, berak garai batean urratu zituen bideak azkenean zapalduegi bilakatu direlarik. Alegia, idazleari estu zaiola jada kaiola, eta behar dituela loturak askatu. Kriptikoegia da dena. Bernardo Atxaga, bada, mozorroa zen? Mozorroa bazen, mozorroa zertarako? Lasaiago idazteko zer? Ze lotura, ze estutasun zituen, bada? Hizkuntzarenak akaso? Akaso.

Saizarbitoriak, bestalde, hitz egin du publikoki berriro, eta horrelakoetan beti egiten duen bezala, eman ditu hainbat mezu interesgarri, nahastuak eta txirikordatuak, baina interesgarriak. Pernandorena irudituko zaio norbaiti, baina gogoratu du euskaraz idatzi eta irakurtzea zaila goa dela beste edozein hizkuntzatan baino, eta askotan jokatzeko dugula hori horrela ez balitz bezala. Hau da, heldu egin behar zaiola hiztegiari, eta arautegiari, eta, jakina, horrek kentzen diela literaturak dituen bi norabide horiei plazerra, eta ahalegina eta militantzia eskatzen.

Udako Euskal Unibertsitate barruan eman zuen hiztaldian Saizarbitoriak esan zuen ere bera ia halabeharrez hasi zela idazten, idatzi beharra zegoelako hain zuzen ere,

baina gero eta gusturago dagoela etiketa horren atzean. Gero eta idazleago sentitzen dela. Estimatu beharreko aurrerapausoa, inondik ere, euskal idazlerik onenetakoak literatura sailkatu izatea bere eginbeharren artean. Sikiera ez dira horrela iragango beste hogeitaz urte, argitaratzeko erabakia hartu bitartean.

Biek asko idatzi ahal lukete! Saizarbitoriak, hainbeste hortik bizitzeko lain izateraino, gaztelaniara, frantsesera, ingelesera eta swahilira itzulpenak eta tartean.

Atxaga, ez Pedrosa, ez Rocard. Irazu sinadurarekin nahi dugu. Mozorrorik gabe. Horrek balio ahal badio ka-teetatik askatzeko...!

Beti geldituko zaigu Proventza

Arlesen, Proventzan, bada zezenketetarako oraindik erabiltzen den koliseo erromatarretik gertu plaza argitsu eta zabala, kolorez beterikoa. Alde batean du hotel duin eta modaz pasatako horietako bat, bestean Rodano ibaira ematen duten kaleska bi. Erdian, ezker eskuin, hiru kafe. Denek dituzte mahai eta aulkiak, Arlesen, Proventzan, kalea delako ikuskizuna, herri guztietan dauden hondakin erromatar eta erromaniko baino areago.

Forum Plazaren izkin batean, kafetegia horma nagusiaren argiak eguzki transluzidoa dirudi, eta nabarmendu egiten ditu ondoko tonu eta argilun guztiak, leihoko kortinak zabaltzen direnean gelako gauza guztiak argitzen diren era berean. Paretaren horiak ia mina ematen du urrundik begiratuta, baina bizkarra bere kontra paratuta, kafe espresoa mahaian, lasaitasun sentsazioa kutsatzen du, horiaren berotasun guztia gorputzean barreiatzen.

Arleseko Forum Plazako La Nuit kafetegiko terrazatik Mediterraneoko hotsak iristen zaizkizu belarrira, usainak sudurrera eta koloreak begietara. Hotsak: italiarrak diruditen frantses hegoaldeko hauen agurrak, hasperen eta ke-xuak; usainak: olioia eta labanda, tomatea eta ezkaia, espeziak eta ardo txuri eta gorri eta beltz zapoetsu eta arinak; koloreak: denak, eskala guztietako gorenak.

Arlesetik gertu, eguzkilorez betetako soroak zeharkatu ondoren, Louberongo mendietan, badira gorri biziko muin, etxe eta soroak. Han, Rousillon herrian, begiratzen dakiena harritu egiten da teilak izan ditzakeen ñabardurekin, edo urdina eta nabarra elkarren ondoan horren harmoniatu konbinatuta ikustearekin. Soto fresko eta ilunetan kopa borobil eta ura bezain garbietan jartzen dizute ardoa, dastatzeko, eta nahiz eta adituek esaten dizuten ardoak baduela espezia eta belarren zaporea, ardoak badu txokolate zaporea, eta erregalizarena.

Proventza sakoneko bazter honetan lurra baditu zauri gogorak, urteetan zehar etxeak babesteko pezoa bertatik, ingurutik, atera delako. Joan den mendearen bukaeran iritsiko ziren artistek —Gaughin, Van Gogh, Cezanne bera ere—, bizitza osoa eman zuten begietatik zetozkien koloreak imitatu nahian, sikiera hurbildu nahian. Horrekin famatu ziren.

Hau guztia dator esateko ez diogula inoiz barkatuko Salto japoniar dirudun porrokatuari Van Goghek pintaturiko *Gachet doktorearen erretratu*a koadro famatua azkenean erre baldin badu, mehatxua egin zuen bezala, eta ez diogula barkatuko 82,5 milioi dolar ordaintzeko nahikoa dirua izateagatik, batez ere, horrela xahutzeko soberbia izateagatik. Baina hau guztia dator, baita ere, gogoratzeko edozein bazterretan badaudela artelan gehienek inoiz eskainiko ez duten zentzumenetarako gozamen iturriak, eta bakarrik bilatu egin beharra daudela. Oraindik badirela turismo handiak menderatu eta prostituitu ez dituen herri eta inguruak, eta horietako bat dela Proventza, Frantziako hegoaldean. Cezannek eta Van Goghek arrazoia zutela, akaso hango argiak eromena ere sor dezakeela, baina erokeriak egitea, tarteka, ondo dagoela, eta polita dela herriska galduan ehun libera ordaintzea ardo botila baten truke, eta ibaiaren ertzean eseri gero eta makal baten azpian atorra erantzi eta gaztaz lagunduta botila bukatu lagunarekin eta hori baino ez hartu egun osoan eta gero bainua hartu gardentasun inoiz ikusi gabeko uretan, turista frantziar peto-petoek zeharka begiratzen zaituzten bi-

Urtaroen nahasmendua

Abuztuko opor osteko galbana gainetik kendu ezinda hasi naiz lerrook idazten, ez oraingo baizik udaberri amaierako liburu berriez zertxobait esateko, hain zuzen ere zuek udazken bete-betean irakurriko duzuen komentarioa. Atlantikoa zeharkatuz hegazkin bidaia luze horietako baten ondoren sortzen omen den ordutegi desfasearen antzeko bat sortzen dit honek, urtaroen nahasmendua. Ea gainditzen dugun, patxada eta lana elkartuta, oso lagunak diren ez dakit baina.

Aitzindariei gorazarre

Ez dakit Borgesek-edo esan zuen, guztiaren azken helburua ahazturan urtzea dela; Luis Berrizbeitia gure poeta gorrenak erantsi zion, umore beltz tanta batez, euskaldunok lehenago iritsiko ginela helmugara. Gauzen berezko mar-txa izango da beharbada, baina triste samarra ere bada gero, ikustea nola sasoiko idazleak klasikotzat jotzen ditugun eta atzo goizekoak erabat ahazten. Ez haiekin akordatzten ez garelako, baizik (okerrago dena) ezagutu ere egi-ten ez ditugulako.

Horietako bat da Andima Ibiñagabeitia. Izen bitxiko idazlea, Elantxoben sortua, gaztaro osoa jesuitatzako bi-dean eman zuena, Lagundia 36ko gerra aurrean bertan utzia, 2. Mundu Gerran Bilbon espioitzan jarduna, eta ondoren erbestealdi luzea nozitu zuena, Parisen, Guatemalan eta Venezuelan, 1967an Caracasen hil zen arte. Horraino biografia, zabalxeago edo estuxeago euskal entziklopedietan behinik aurki daitekeena. Baina literatura bat ez da bere egileen biografia, haien testuen bizia baizik (testu horiek irakurriak izatea, alegia), idazle baten ekarpen soziala bere obra da.

Eta orain, nire galdera: nork zuen ezaguna eta irakurria Andimaren lana? Lau filologo kenduta, inor gutxik (ez da salaketa, aitortena baizik, nik neuk ere ez bainion lerrorik irakurri). Ezezagutza orokor hori konpondu nahian prestatu du Pako Sudupek *Andimaren Idazlan Hattatuak* izeneko liburua. Bide batez esanda, Pako Sudupe azkoitiar prestu honi ere egin beharko zaio bere lanaren aitortza, bitarteko eta laguntzarik gabe gutxi bezala ari baita euskal erresistentzia kulturalako katakunbetan ibili zirenen lanak ezagutarazten: Nemesio Etxaniz, Andima bera...

Eta orain zuen galdera: zer du liburu honek aipagarri, ezaugarri, irakurketaren merezigarri? Artikuluak dira berez liburuaren edukia, prentsaren bitartez zabaldu baitzuen Andimak bere lana. Sudupek egin du artikuluan hautapen eta sailkapena, hiru arlo hauetan: kultura, literatura, politika, eta hiru arlo horien arabera egilearen definizio hirukoitz bat ere egin dezakegu: jakintzazale, euskaltzale, abertzale; ezaugarri horietako bakoitzean muturrekoa gainera, txepelkeria guztien kontrakoa, eta gauza guztien gaintetik langile nekagaitza, lagun fidela, gazteen bultzatzaile aspergabea. Hala ere, ez dut hagiografiarik egin nahi, horrelako sobera egiten baita: 50eko hamarkadako euskal kultura eta gizarteko giroa interesatzen zaiorenentzat da liburu hau gomendagarri.

Hala ere, Andimaren alderdi bat egiten zait niri deigarri. Bera da (eta bere lagun Zaitegi) euskaltzale modernoaren eredia finkatu duena, gerraurreko euskaltzalearenekin zerikusirik ez duena: laikoa, euskara gai guztietarako erabiltzen duena, euskararen apologiak erdaraz egiteari uzten diona, hizkuntza beste helburuen menpe jartzen ez duena, gogorra, iraunkorra eta kontsekuentea. EHEkoek patroi bat beharko balute, Andima hauxe aholkatuko nieke nik.

Karlismoa bizi da oraindik

Jose Luis Alvarez Enparantza, gure Txillardegia dugu Andimak finkatu zuen estilo horretako euskaltzale ezagun eta

aipagarrienetakoa. 70 urte bete ditu aurten eta lanean segitzen du oraindik, beti bezain gartsu eta kementsu. «Aberriaren Guraso» titulua izango luke gutxienez gurea nazio burujabea balitz, baina hala ez denez lagunen omenaldi txiki baina kuttunak jasoko ditu: UEUrena, *Jakin*-ena...

Omenaldia erretiroaren sinonimo izaten da ordea, eta Txillardegik jo eta ke jarraitzeko asmoa du oraindik: aurten plazaratu du bere azken liburua, bere aurreko guztiak baino luzeagoa gainera. *Putzu* du titulua, eta gazte urduri batek 2. karlistaldian izandako kezka, borrokak eta joan-etorriak kontatzen dizkigu, luma arin eta beroz. Orain dela ia 130 urteko kontuak gaurkotasun osoz irakurtzen dira bertan, edo egileak interesez aurkezteko dohain berezia izan duelako, edo gauzak gehiegi aldatu ez direlako. Hala ere, tarteka datuen ugariak eta xehetasunen zaintzeak bigarren mailan uzten du fikzioaren garapena. Generoa hibridoa baita berez eleberri historikoarena.

Leizarraga gaurkotu bat

Narratzaileen obrak izan dira azken hilabeteetako nobedade jakingarrienak, eta ezaugarri bat aipatzekotan kontu moduen ugaria azpimarratuko nuke, nor bere estiloa, bere bidea egiten ari den seinale.

Manu Erzilla da Pott talde mitikoko partaide misteriotsuena, agerpen publiko gutxien egiten duena eta, horrenbestez, jendeak gutxien ezagutzen duena. Hamar urtean behin edo atera izan du libururik: poesiakoak orain arte, eta nobela bat oraingoan, *Ez* izenburukoa.

Erzillaren lana zehazteko datu bat jakitea komeni da: Federiko Krutwigek sortu eta gidatzen zuen Jakintza Baitha taldeko kidea dela (edo zela; ez dakit sortzailea hilez gerortik taldeak jarraitzen duen); horrek gutxienez hizkuntza modu jakin bat hautatzera eramane du: hizkuntza kultura, periodo luzeetakoa, mailegu anitz darabiltzana, zehaztasun lexikal eta sintaktikoaren onetan, euskara batuaren arauak betez nolana ere. Efektua bitxi samarra da, aitortu behar dut, baina gutxi gorabehera horrelatsu

imajina liteke izango zatekeela euskara idatzia Joanes Leizarragaren bideak aurrera egin balu.

Idazkera jantzi eta zail samar hori bat dator egilearen estiloarekin ere: oso gutxi dira nobelako gertakariak, bate-re ez elkarrizketak, barne gogoeta eta analisi xehe, zehatz ia obsesibo bat da testua, irakurleak lehenengo orrietan aspertuta alde batera uzten ez badu azkenerako ahalmen hipnotiko bat ere izan dezakeena. Deigarria da kokapena ere: Zuberoatik ekialdera dagoen Pirinioa, Aspe deritzan ingurua, izenak berak salatzen duen moduan noizbait euskalduna izandakoa.

Batetik bestera

Javi Cillero ez da idazle ezaguna izango zuetako askoren-tzat, dagoeneko lau liburu sortu eta mordoxka bat itzuli baditu ere. Ez da harritzekoa ere ez ezagutze hori. Itzul-tzaileei ez baitzaie jaramon handirik egiten, eta bere au-rreko liburuak haurrentzat edo antzerkizkoak izan baitira, inor gutxiri axola zaizkionak alegia (aurreko alean Cille-ronen antzerki lan saritu bat aipatu eta goraipatu genuen: Donostia Hiria irabazitako *Uztailaren laua, Renon*). Orain, berriz, askoz publiko zabalagoa lor dezakeen liburua pla-zaratu du: *Hollywood eta biok*.

Izenburu estatubatuar horrek izan dezake zerikusiren bat egilearen joan-etorriekin: bilbotarra da Cillero, baina Nevadako Renon eman zituen zenbait urte, hango uni-bertsitateko euskal ikasketen sailean, eta orain berriz Sui-tzako Genevan bizi da, nazioarteko erakunderen batean itzultzaile.

Aberastasun geografikoa, ikusten duzuenetz, eta abe-rastasun literarioa era berean. Obra bakarra da *Hollywood eta biok*, baina hor barruan liburu bat baino gehiago da-goela esan liteke: 30 bat ipuin dira, oso diferenteak elka-rren artean: labur, ertain eta luzeak, absurduak eta errea-listak, amerikar estilokoak nahiz kokapenez euskaldunak, estiloz ere hango eta hemengo moldeei jarraitzen diete-nak...

Buru argia eta esku ona ditu Cillerok, ipuingilearen dohain inportanteak biak ere, eta istorio onak idatzi ditu benetan. Aholkuren bat ematekotan, hauxe esango nioke nik: aniztasunerako ahalmena izanik ere, agian indar gehiago eduki dezakeela obra batek estilo edo motibo aldetik batasun puntu batetik abiatuz gero. Dena dela, liburu gomendagarria zalantzarik gabe.

Miranderen miresleak

Lehiaketek ere segitzen dute tarteka bere liburu uzta ematen, eta ezin zaie ukatu bere ekarria eta onura. Askotan salatu izan dugu beren edizio, marketin eta zabalkunde teknikak ez direla liburuarentzat mesedegarrienak, baina beste alde batetik ohiko bide komertzialean sarbiderik zailena duten generoentzako aterpe bilakatzen dira sari-keta instituzionalak.

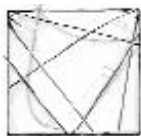
Euskaltzaindiak BBKren babesarekin antolatutako sari-ketako liburuak kaleratu dira orain hurrena. Hilabete batzuk iragan dira, baina oso litekeena da askorentzat berri izatea hau. Beraz, xehetasunak emango dizkizuet: 1998ko deialdian eleberri saria hutsik utzi zuten, eta gainerako generoetan hauexek saritu zituzten: poesian Jose Luis Padron artista urretxuarraren *Ibaia euri-erasotan beza-la*; saiakeran Jon Sudupe irakasle zumaiarraren *Euskaldunak, liberalak eta komunitatezaleak*, bere aspaldiko ideia il-doari jarraitzen diona; eta antzerkian Karlos del Olmo itzultzaile bilbotar-donostiarraren *Jon gurea, Parisen hatzarena*.

Antzerkia izango da beharbada gure literatur genero guztietan errukarriena eta errauskinena, beirazko zapata-txoa jarriko dion printzerik gabea gainera, eta teatro lan sarituaz esango ditut bi hitz, horrenbestez, gaia ere oso literarioa duenez gero: Jon Mirande da protagonista, eta haren azken orduak kontagaia. Bitxia da ikustea nola, bizi zelarik hain laguntza gutxi izan zuen idazleari hil eta gero hainbat miresle eta ikerle atera zaizkion. Karlos del Olmok ere Parisko poetarekiko maitasuna ageri du, haren

barne borroka eta kontraesanetan sartu eta konprenitzen saiatu da, eta hori guztia publikoari azaltzen, obra dramatikokoaren egitura erabiliz. Hitz gehitxo du agian obrak inguruotan egin ohi den antzerki motarako, baina lan interesgarria da inondik ere, Mirande ezagutu nahi edo jadanik maite dutenentzat batez ere.

Zakuan geratzen direnak

Inoiz ez dugu nahi genuen guztia komentatzeko tokirik izaten, nahi genukeen guztia irakurtzeko astirik izaten ez dugun bezala. Hala ere, aipatu egingo ditut zakuan geratu zaizkidanak: beharbada hurrengoan topatuko dut tarte bat, edo bestela zuen ohe-mahai gainean izango duzue haientzako txoko bat. Euskaraz hain gutxi lantzen den gazteentzako literaturako bi obra berri eta interesgarri: Juan Luis Zabalaren *Harri barruko bihotz-borrokak* eta Txema Garcia-Vianaren *Bi ipuin harrigarri*. Gero Jabier Mugu-ruza kantariaren beste sarraldi bat helduentzako literaturan: *Laura kanpoan da*, gertakari gutxiko hari xume baten azpian bizitzaren taupadak harrapatu nahi dituen kontakizuna. Edo bestela aldizkariak, normalki hemen aipatu ez baina bizitasun eta eztabaida intelektualaren euskarri izaten direnak: *Buztanikara* deritzan fanzine moduko paper sorta bat atera dute Azpeitia-Azkoitia aldean, aspaldi ikusi dudan gauzarik freskoena; eta Bilbotik berriz *Zenbat Gara* aldizkariaren 3. alea, euskalgintzaren barruan debatea eta saltsa piztu nahi dituen. Horra gonbita. ¶

Hirugarren uhina

Euskal kantagintzari buruz egin gura dut berba aurreneko lerro hauetan. Historiari begiratuz gero, nabari-nabaria da garaiko egorea politikoak izan duen eragina kaleratutako musika mugimenduetan. Beraz, egoera politiko berri eta itxaropentsu honetan murgildurik (espero dezagun artikuluko honek argia ikusi baino lehen, koordinatu politikoak ez zapuztea), euskal eszenak zein bide hartuko duen aztertzeari zilegi deritzot.

1966an sortu zen Ez dok Amairuk diktaturak ezarritako kultur ereduari aurre egin zion. Gogora dezagun Pako Aristik gaur arte euskaraz idatzitako euskal musikaren historia bakarrean zer adierazi zuen:

Xabier Letek artikuluko interesgarria atera zuen *Jakin*-en 4. alean. Artikuluko horretatik ateratzen dugunez, Euskal Kanta Berriaren lehen urratsetan asmo nagusi bat gailentzen zen: hutsune bat betetzeko asmoa. Kantaren arazoa kultur fronte zabal baten asmoan integratzen da.

Ez dok Amairuk ekarri zuen lehenengo uhina kantagintzan, mugak urratu zituen eta oraindik honen oihartzunek bizi-bizirik diraute Benito Lertxundi eta Mikel Laboaren zilarrezko ahotsetan.

Bigarren iraultza rock and rollak ekarri zuen 80ko hamarkadaren hasieran. Kantari askok onartu zuten geroago, ezker abertzaleak plazaratutako *Martxa eta Borroka* ekinaldiari esker herriz herri hedatu zen musika giroaren garrantzia. Delako trantsizio politikoari eszenatokietan erantzun bortitza eman zitzaion. *Inun baino alaiagoa izan da* aldarrikatzen zuen Hertzainak taldeak. Hauetako batzuek ere plazarik plaza jarraitzen dute. Ruper Ordorikak, Anje Duhalde eta Fermin Muguruzak, besteak beste, itsasargi tinko darraite.

Orain hirugarren urratsaren tenorea heldu zaigu. Egoera politiko berriari egokituriko musika uhin berria.

Euskal Herriaren eraikuntza nazionalean ikur bihur daitekeen kultur mugimendua.

Aurreko esperientziekiko lokarriak agerian daude (izen bakan batzuk baino ez ditut arestian aipatu). Beraz, hirugarren uhinaren orduan gara. Agian Ez dok Amairuk eman zuen bezala, kultur eremu ezberdinak batu beharko genituzke (dantza, antzerkia, musika...). Gaur sekula baino kultur uztarik oparo eta kalitadedunena baitugu. Aukera ezin da alferrik galdu.

Euskal Herriko giza harremanek normalizazio bidea hartzen duten heinean, euskal ikuskizunek (euskaraz plaza-ratzen direnak, jakina) bereganatu behar dituzte Bilboko eta Tuterako plazak. Donostiako eta Baionako basamortuetan euskal oasia berpiztu. Iruñean, Gasteizen eta bestelako hiri eta herrietan euskal ikuskizunek dagokien lekua eskuratu behar dute. Gurean ezin dugu arrotz izaten jarraitu.

Ez, ez dut nahi

Ikuskizunen mugimendu berria aldarrikatu dugu arestian. Bertan musikak duen indarririk sendoena inork ezin du ukatu. Antzerkia eta dantza atzetik dabilta. Bi hauek bilin-balanka baina badabilta. Itsasoko hondotik ezin atera dabilen ikuskizuna, berriz, euskal zinema da.

Sí, quiero filmaren estreinaldia dela eta, Eneko Olasagastik, filmaren zuzendarietako bat delarik, honako hau adierazi zion egunkari bati: «nekez buru daiteke film bat euskaraz».

(Egia esan, pantaila handian barik pantaila txikian izango dugu aukera euskaraz ikusteko, ETBk erosi baititu emititzeko eskubideak.)

Bertan ekoiztutako azken film honen aurrean hamai-ka itaun sortzen dira nire baitan. Irakurlea ez aspertze-arren bakar bat baino ez dut plazaratuko: zein da txepel, motel eta piper gabeko istorio hau errodatzeko zioa? Erantzuna ez da samurra.

Argi eta garbi utzi du Olasagasti-Zabala-Amigo hiru-koteak Espainiari begira eginiko produktua dela. Gaztela-

niaren erabilpena ezezik aktore nagusien aukeraketa eta gidoiaren ezaugarriak ere Espainiako ikusleen atzetik dabilta.

Irutxulo aldizkarian Carlos Zabalak, beste zuzendari-kideak, honako hau baieztatu zuen:

Sí, quiero Espainiako merkatuan bizirauteko egindako filma da. Euskal filma al da? Alde batetik bai, guk egin dugulako: baina bestetik Espainiako kapitala du. Arazoa da Euskal Herrian ez dugula zinema industriarik. Profesional asko dago baina zinema industria sortzeko borondate politikorik ez.

Arrazoa izan dezake borondate politikoaren eza azpimarratzean (Eusko Jaurlaritzak ez baitu filmak euskaraz ekoizteko ildo sendorik jarri) baina zinema profesionalen ausardian eta istorio deigarriak sortzeko gaitasunean daitza, batez ere, zazpigarren artearen euskal geroa.

Sinplekeriaz eta umekeriaz jositako film honek ezin du arrakastaren gailurra gailendu. Zabala-Olasagastiren zinta honek nekez emango du zeresanik.

Izan ere, film honek eskaintzen duen Donostiari buruzko apologiak «donostiar eredua» omen denentz ekarri dit gogora. *La Oreja de Van Gogh* bezalako estiloari darraio *Sí, quiero* filmak. Modan jantzitako gazte farfailen kultura hutsala, hain zuzen. Une hauetan bat egiten dugu Siniestro Total rock taldeak euskal eszenatokitik esaten zuenarekin: Gu ez gara *Duncan Dhu!*

Bilboko 6 eszenatoki

Bilbokook handigurazaleon itzal handia omen dugu. Egungo hainbat ekimen egiaztatutakoan lelo horrek benetako esangura hartzen du. Ikuskizunak eszenaratzeko lekuei dagokienez, munduko hoberenetakoak, handienak eta altuenak estreinatu berri ei ditugu.

Gaur egun, udalaren esku (areto batzuetan beste hainbat erakunderekin kudeaketa konpartitua izan arren) 6 eszenatoki daude. Zuzeneko ikuskizunen geroa oso baikorra da mendebaleko hiriburu honetan, nonbait.

Aurrenekoa eta orain gutxi arte bakarra Arriaga genuen Bilboko ikuskizunen bihotza. Luis Iturriren agindupean Estatu espainiarraren areto nagusien sarean sartu zen eta munduari begira zegoen, euskal ekimen independenteak baztertuak izan ohi ziren bitartean. Egun, zuzendaririk gabe egitarau zabalagoa eskaintzera behartuta ikusi du bere burua.

Parisko Opera aretoan oinarritutako eraikuntza honetarako kudeaketa ekonomikoa zuzen eramango duen lemazain baten bila dago udala. Iturrik delako kalitate artistikoari erreparatzen zion bitartean egoera ekonomikoa kinka larrian utzi ohi zuen. Bada ekonomialaririk eszenaz arduratzen dakienik? Oker ez bagaude zail samar. Teknokrata batek emango dio hasiera Arriagaren etapa berriari? Auskalo, baina hamaika ikusteko jaio gara...

Bilborock izan genuen bigarrena. Eliza rock-areto bilakatzearen mirakuluaz lehengo batean egin genuen berba. Orain arteko egitarauaren balantzeari dagokionez, oso baikor gaude. Ikuskizun independentez blai, kultur alternatibo, gazte eta aitzindariaren branka bihurtu da. Segi dezala nabigatzen!

Euskalduna Jauregiak, berriz, hiru areto gordetzen ditu bere burdinazko erraietan. Handiena, munduko hoberenekin konparatzen da eszenatokiaren neurriak eta ikusleen kopurua ikusita. Halere, baliabiderik berritzaileen hiru areto hauek gehien ordaintzen dutenen esku izango da. Hau da, ez dago zuzendari artistikorik eta atarian «hau alokatzten da» kartela zintzilikatu dute. Ikuskizun merkatu neoliberalen noraezean nabigatuko da «mamu itsasontzia».

Akustikari dagokionez, Bilboko Orkestra Sinfonikoak (BOS) klasikorako leku bikaina zela erakutsi zuen. Rosanaren pop kontzertuak, aldiz, porrota ekarri zuen. Geroago, Cesarea Evorarekin lan egin zuten teknikariek musika garaikiderako ere baliogarria zela erakutsi zuten. Aste Nagusian zartzuela batek takilaren markarik handiena eskuratu du Euskaldunak duen ikusle kopuruari esker.

Seigarren udal aretoa Campos da. Oraindik aurpegia baino ez du atondu eta barneko moldaketa guztiak falta zaizkio. Duela hamar bat urte udalak bereganatu zuen

BOSaren leku iraunkor falta zela-eta. Gaur egun, xederik gabe zain dago aktore nekatu bat balitz bezala.

Bilboko hainbat antzerki taldek Campos udaleko ekoizgune iraunkor bilakatu nahi dute. Arriagatik kanporaturik, Bilborocken antzerkia burutzeko baliabide eskasak ikusirik eta Euskaldunaren diru dinamikari ezin heldurik, antzerki talde hauen asmoa ez da zorakeria, gure uste apalean. Herriak bizia eman nahi eta Guggenheimen hiriko agintariak entzungor.

Bien bitartean, Gran Via, Consulado, Vistarama... laster Astoria eta Coliseo Albia aretoak betirako itxita edota ixteko zorian (Zara, Mango, Euskaltel... dendak zabaltzear). Ekimen pribaturako sasoi ilunak.

The Poguesmina

Fiesta (1988) izeneko kantak joan zen hamarkadaren bukaeran folk giroa astindu zuen. Garai hartan, The Poguesek, Londresen bizi zen irlandar talde bihurria, komunikabideetan ezezik gure eszenetan ere (Bilbon eta Donostian izan baitziren) ikaragarrizko arrakasta eskuratu zuen. Folkaren alde berri bat aldarrikatu zuten: ziria eta martxa mugarik gabe.

Shane MacGowan taldearen buru eta kantariak folkaren historiaren orrialderik alaien eta berritzaileenetako bat idatzi zuen, baina alkoholak bideratutako nortasunak taldearen gainbehera ekarri omen zuen. Gaur umezurtz, The Poguesen espiritua berpizten duen folk-rock talde baten zain gara.

Egia esan, uda honetan bi bisita nabarmen izan dugu. Batetik, Zumaiako hondartzan eta Bilboko Plaza Barrian Luar Na Lubre, Galiziak saltzen duen folkgilerik esanguratsuenetakoa eta bestetik, Portugaleten, La Bottine Sourianten, adituen ustez, munduko folk talderik hoberenetakoa.

Luar Na Lubrek zuzenean ikusleak dantzan jartzen ditu erraztasun handiz. Galizian zelten bidea hartzen asmatu baitute. Milladoiroren klasizismoa alde batera utzita, talde berria irlandar doinuetara moldatu da erroa

ahaztu barik, eta nahasketa honek oso emaitza alai eta interesgarriak eman ditu.

Gainera, nazioarteko itsasoetan bidaiatzen duen talde honetako distira kantari eta biolontxelojole apartak bizten du. Itsaslamia itxura gordetzen baitu Atlantiko bazterretik datorren Luar Na Lubreren ahots lirainak. The Poguesen kantari hordituarekin zerikusi gutxi duena, alegia.

La Bottine Souriante talde quebecarrak ere ikusleak zutik jartzen eskarmentu handia du. Sekulako kontzertuak eskaintzen ditu eta zaleak asetzen badaki. Deigarria da ikustea frantziar hizkuntza erabili arren, nola hurbildu diren giro zeltetara. Britainiako emigrante asko heldu omen baitziren Kanadara. *Rock & Reel* azken lanean burutzen duen mestizaia goi mailakoa da, kalitate handiko musikarien esku baitago.

Azken batean, Irlandako itsasertzera abiatzen dira folkaren eremuko musikari gehienak. Gu pozarren nahiz eta jakin The Poguesek botilan bidali zuen mezu-lehergailu hark ez dituela gure erraiak berriro astinduko.

Beñat Achiary

Euskal eszena ezezagunen baten kasua. Harrigarria bada ere, iparraldeko kantari-sortzaile honek badu itzal handiago gure mugetatik at gurean baino. Beñat Achiaryren estiloa ez da ohikoa eta honek ikuskizunen programatzailerak, hegoaldekoak batik bat, beldurtzen ditu.

Aukera bi izan ditugu zuzenean kantari honen agerpenak dastatzeko eta bietan aho bete hortz utzi gaitu. Behin, Mixel Etxekopar xirulariaren laguntzaz, bestea, berriez, Harria eta Herria ikuskarian.

Artzainen boz eta oiuetan buruturiko ikerketa lanean oinarritzen da bere ekinaldirik ezagunena. Horretan zaharrena berrien bilakatzen du. Esperimentazioaren biga harturik, Beñat Achiary euskal eszenan interes ikaragarria biztu beharko lukeen artista izan beharko luke. Aretoen arduradunek, aitzitik, ez dute honetaz deus jakin nahi. Horra hor euskal aitzindarien drama. ♣

Sorbonako gogoetaldia

Uda lasaitasun intelektualaren aroa da. Halere hizkuntzalaritzan gogoetaldiak izan dira. Sorbonakoa aipatuko dut. Sorbona da Parisko unibertsitate zaharrenetarikoa, frantses kulturaren seaska izan zena XVII. mendean. Iragan ekainean han bildu ginen hizkuntzalari multzo bat «Lurraldeetako hizkuntzak eta kulturak» gaiaz hitz egiteko. Bilera hau gertakari politikoa bat izan zen, Poignant txostenaren ildotik, Battitta Coyos zuberotarrak antolatuturik (geroztik Pauen dago departamenduko herri hizkuntzen arduradun).

Nire ustez, Bernard Cerquiglini hizkuntzalariaren mintzaldiak eman zion kongresuari bere ardatza. Hau Frantsesaren Institutuko zuzendaria da eta gobernuak galdegin zion egin zezan Frantziako hizkuntza guztien zerrrenda. Hexagonoko eta Itsas-haindiko mintzairak aztertu ondoren, 75 hizkuntza aurkitu zituen, bere ustez denak Eurokartaren babesean ezartzeko. Ez genuen ikusten zer politika egin zitekeen horrenbeste hizkuntzekin. Baina eztabaidak erakutsi zigun hizkuntzen egoerak eta hiztunen eskaerak oso ezberdinak zirela.

Lehen kategoria batean sailka genitzake adibidez Guyanako hizkuntza amerindiarrak. Asko dira baina hiztun gutirekin: kalibak 200 hiztun, araawak 300 hiztun eta beste horrelako 9 hizkuntza. Jende horiek Amazonatik edo Surinametik etorriak ziren eta herrixka batzuetan bizi ziren erreka edo itsas bazterretan. Beren hizkuntzari begira ezer ez dute eskatzen baina hizkuntzalariek diote hizkuntza guziek eskubide berdinak dituztela eta Errepublikaren babesa hartzen dutela.

Beste sail batean koka litezke ekialdeko eta mendebaleko kreolerak, bai eta Kaledonia Berriko hizkuntzak ere. Kreolerak hizkuntza «handiak» dira, hiztun asko baitituzte eta ohizko gizarte harremanetan erabiliak baitira, fami-

lian, lanean, bilkuretan. Halere ez dira oraindik toki guzietan sartzen, ez administrazio zentrolean ez eta ere liburugintzan. Ondorioz denentzat goi mailako hizkuntza frantsesa da. Militanteen eskaera da bi hizkuntzen arteko parekotasuna eskolaren bitartez, diglosia heterotopikotik homotopikora pasatuz.

Hirugarren sail batean aurkitzen ditugu oil dialektoak. Frantsesa bera ere jatorriz oil familiakoa da, baina mendetan zehar erregeen eta errepublikaren hizkuntza bilakatu da.

Beste dialektoak ahul daude Britainian (galo), Pikardian, Champagnen, Walonian, Poitoun eta beste. Literatura zerbait bazuten, orain hiztun guti eta adinekoak. Halere eskoletan irakatsiak dira. Eta geroari buruz? Oil hiztun batek zioen dialekto horiek lehenagoko bizimoldeari lotuak direla eta ez direla egokiak modernitatea adierazteko. Aterabide bakarra dela «ekomuseo» batzuetan teknika zaharrak berpiztea ikuskizun moldean (ogi joite, arto xuritze, oihal ehute), denbora haietako elkarrizketak entzunaraziz gaurko multimediararen bidez. Harrigarri da proposamen horrek ez duela inor harritu! Haientzat oil batua frantsesa da.

Laugarren sailean daude 7 herri hizkuntza «handiak»: alsaziera, bretoiera, flandesera, katalana, korsikera, oc hizkuntza eta euskara. Gure eskaera nagusia da lurraldetasuna, herri bakoitzean herri hizkuntza frantsesaren parekoa izan dadin. Beñat Oiharzabal euskaltzainak argudiatu zuen hizkuntza gauza kolektiboa den puntutik eremu bat hartzen duela, legeak onartu behar diona. Hizkuntzalari jakobinoek ez dute federalismoa onartzen «komunitarismoaren beldurrez». Claude Hagege idazleak dio: «Hizkuntzak hiztunen ahoetan daude, lurrak ez du hitz egiten».

Sorbonan eztabaida airean egon zen. Hizkuntzalari ofizialentzat frantsesak bakarrik dauka errealitate politiko bat. Beste hizkuntzak birtualki onartzen dira ikergai bezala unibertsitateetan eta ikasgai eskoletan. Ez diete beste tokirik ematen. Ez dakite zer den hizkuntz antolaketa.

Eurokartaren atal bakar bat ulertzen dute, irakaskuntzarena.

Euskaltasuna

Nortasuna, kultura, hizkuntza, udazken guziz datozen gaiak dira. Alabaina gurasoek eskolen eta ereduaren hautua egin behar dute eta orduan agertzen dira eleaniztasunaren eta kulturbitasunaren inguruko artikuluak. Bereziki aurten, hain segur Lizarra-Garaziko kontestuan. Eguzki Urteaga irakasleak definitzen duen euskal identitatea anitza da eta aldakorra, irekia, ondorioz eraikia. Norbaitek euskaltasuna hizkuntzarekin lotzen badu, beste batek kulturari ematen dio garrantzia edo aberriari eta lurraldeari.

Nortasunaren kontzientzia ezberdina da herritar batetik bestera. Abertzaleak eta kulturzaleak dira kartsuenak eta herritar soilen lasaitasuna axolagabekeria zaie. Euskaltasuna aldatuz doa adinarekin eta belaunaldien artean. Euskal Herriaren ikurra haurrentzat kirol taldea da edo dantza multzoa, gazteentzat militantismoa eta helduentzat euskararen erabilera familiar edo kultur ekintzak, bertso saioak, irrati emankizunak.

Euskaltasunak herritar tradizionalago baten nortasuna betetzen badu ere, modernoago baten izatea ez du osatzen: honek beste ezaugarri batzuei ere ematen die garrantzia, lanbideari edo elkartasun zabalagoari, eta frantses, espainol edo europar izateak euskal identitatea aberasten dio. Azkenean nortasuna da bakoitzak eraikitzen duen izatea. Alabaina gauza asko dohainik ukan baditugu, ama hizkuntza, hezkuntza, erlijioa edo ideologia, beste horrenbeste guhauerek irabazi ditugu, ikasketak, bizibidea, elebitasuna.

Horiek horrela, nortasun kolektiboak du herria definitzen. Ezberdintasunen gainetik gutarteko berdintasunak nagusi dira eta elkarrekin historia bat idazten dugu. Gertakarietarik hurbilegi gara kondaira irakurtzeko: polifonia batean idazkia ez da erraz ulertzen.

Eleaniztasuna

Xabier Garagorri pedagogoak animatzen duen «Eleanitz» programaren abiapuntua da ezin dela gaur egun euskaldun elebakar izan, 300 kilometroko eremua hertsiegi delakotz. Gainera modernitatean sartu gara edo frantsesaren edo gaztelaren bidetik. Ondorioz erdaldunak gehiengoan dira iparraldean eta hegoaldean. Erdararekin komunikazio eremua zabaldu zaigu 1.000 kilometroz baino gehiago, baina ez norabide bererantz. Erdaltasuna euskaltasuna baino indartsuago delakotz «legez eta elez», bi nortasun ezberdin ari dira eraikitzen, demagun hiztegi berriaren aldetik. Gauza praktikoetan ere batzuetan. Adibidez, gure semea Euskal Herriko Unibertsitatean da ikasle eta etxera igortzen dizkioten gutunetan «60000 Extranjero» markatzen diote; gutuna 60 Oise departamendura doa eta, Leioan ez bezala, Beauvaisko postazain batek asmatzen du Mendigaraia Euskal Herrian dela. Oro har askorentzat mintzakidegoa nahikoa da mugaren alde batean edo bestean. Baina ez denentzat.

Gaur egun eleaniztasunaren aroan sartuak gara, eta galdera zen: «zein zitekeen hirugarren hizkuntza?». Bi erantzun hipotetiko baziren, auzoko erdararena eta mundializazioarena. Iparraldean gaztelera ikasiz eta hegoaldean frantsesa, hori lehenagoko jokamoldea, herritarren arteko elkar ulermena sakon zitekeen eta gainera komunikazio eremua hedatuz Bruselatik Patagoniaraino Kongon gaindi. Ez da hori gertatu salbu etorkinengan. Gurasoek, ikastolek eta erdal ikastetxeek aho batez globalizazioaren aukera egin dute: alabaina ingelesa da Europaren, Interneten eta rockerren hizkuntza. Arriskua da «koine» eraginkorra izanen delarik European eta mundu zabalean, beste Estatu hizkuntzak ahulduko direla. Eta zer gertatuko zaie gaur egun gutituak diren hizkuntzei? Eleaniztasunari bai, euskarari lehentasuna emanaz.

Herritasuna

Michel Cahen soziologoaren ikerketa da nazioak zer bilakatzen diren mundializazioaren eraginez («La nationalisation du monde: l'identité dans la démocratie»). Estatuentzat estatu gabeko nazioek edo «etniek» dute gatazka sortzen Txetxenian edo Kosovon. Baina problematika zabalagoa da: herri nortasunaren auzia hor dago, nolabait trenkatu behar dena, ahalaz bakearen bidetik; ez beti zorrigaitzez.

Globalizazioak ez du herritasuna ahultzen. Alderantziz herri bakoitzak bere nortasun kolektiboa bizkortzen du, hain zuzen ez itotzeko berdintasunaren itsasoan. Komunikazioa zabalago eta herriko hizkuntzak eta kulturak garrantzi handiagoa hartzen dute. Nortasun kolektiboen ezberdintasuna onartzen delarik, orduan herrien arteko berdintasun juridikoaren bidean gara. Hori zen Eurokartaren mezu inplizitua: hizkuntzak onartuz herriak ere onartzen direla. Batzuek balkanizazioaren arriskua aipatu zuten, ez baitute ulertzen federazioa herrien arteko demokrazia dela. ♪

Propaganda eta komunikazioaren oihartzuna

Komunikazioaren munduan, erdia baino gehiago propaganda da. Igaro den uda honetan, bi propaganda saiok abuztuko asperraldia irribartsu gainditzen lagundu digute. Eta bietan protagonista izan da Espainiako Barne Ministerioa... Bata, Ministerioari sartutako ziria izan zen: Munduko Atletismo txapelketako irekieran egindako errebindikazioa, maskota faltsuen bidez presoek euskal-herriratzea eskatu baitzuten solidario batzuek mundu guztiko telebisten aurrean. Bestea, berriz, Ministerioak berak sartutako ziria dugu: Atsedenik ez drogarik gabe. Beharbada, kasu horretan, ziri sartzea baino, hanka sartzea izango zen...

Giraldilla izena zuen Sevillako txapelketako maskotak, eta haren itxurako panpina erraldoiak egin zituzten Presoekin Elkartasuna mugimendukoek, irekiera ekitaldiko une gorienean eszenatoki nagusira igo eta pantaila guztien aurrean azaltzeko. Espainiako Poliziako buruak harro-harro azaldu zituen jokoak hasi aurretik Sevillan ezarritako segurtasun neurri paregabeak, baina esaten den bezala, gezurra esan nuen Getarian, eta ni baino lehen zen atarian... Oraindik tinta beroan zeuden adierazpenok prentsan, *Giraldillek* poliziburua lotsagarri utzi zutenean.

Kolpe propagandistiko ederra izan zen Sevillakoa, dudarik gabe. Baina, irakurketa ezkorrago bat egiteko parada ere ematen digu kasu honek, tamalez. Hain zuzen ere, hau da nire hausnarketa: era honetako ekintza bikain, zail eta arriskatua egin gabe, nekez iritsiko da inora presoek euskal-herriratzearen aldeko deia.

Eta hala ere, neurtu beharko genuke ea nola iritsi den errebindikazio hori: *Diario Vasco*-ko lehen orrian inaugurazioko albistea eta argazki handia zetorren, baina ez da aipamen txikiena ere han gertatutako ekintzaz. Kasu egin zioten medioek, berriz, zera zioten: ETaren aldeko

lau zorok sabotajea egin zutela. Horixe da Espainiako medio guztiek azpimarratzen dutena kasu honetan, ez besterik. Errebindikazio hori euskal herritar gehienek nahia dela, edo Eusko Legebiltzarreko bi legengiltzalditako gehiengoak babesten duela, hori, aintzat ere ez da hartzen sekula santan.

Lizarra-Garaziko taldeek onartu egin behar izan zuten iaz, elkartu eta gutxira, komunikazio arazo bat zeukatela eta beren mezua hobeto helarazten saiatu behar zutela. Handik urtebetera, arazo hori handitu baizik ez zaie egin, nire ustez. Zera gertatzen da: tamalez, komunikazio arazo bat ez da marketin arazo soil. Ez da kanpaina eder eta txukun diseinatu batekin konpontzen. Presoen errebindikazioari dagokionez, dudarik ez dago ez dela irudimena, kemena eta sormena falta mezua zabaltzeko orduan. Baina non dago oihartzuna?

Medioek eta, oro har, Espainia osoak, blokeo komunikatibo osoa dauka ezarrita euskal abertzaletasunaren mundutik igor litekeen edozein mezuren aurrean. Harresi beltz bat. Harresiaren alde honetara, euskaldunen komunikazio saio oro preso egotera kondenatua dago. Harresiaren beste aldera ere, nekez izango da informazio eta komunikazio liberrik, ideien truke askerik. Ez bakerik, ez konponbiderik, ez ezer onik ez da irtengo goera horretatik.

Atsedetik ez drogarik gabe

Udagiroya alaitu zigun beste propaganda kontua Espainiako Barne Ministerioaren drogen aurkako kanpaina baten haritik etorri zen eskandalu txikiarena dugu. Gaztelaniaz, *A Tope Sin Drogas* zen lelo zirraragarria. Euskaraturik, honela agertu zitzaigun: *Atsedetik Ez Drogarik Gabe*. Katalanezko bertsioan ere hanka sartu omen zuten Mayor Orejaren atalekoek, kasu horretan azentu baten gorabehera ortografikoagatik, nonbait.

Euskarazko itzulpen oker edo behintzat anbiguoaren haritik zenbait iruzkin interesgarri plazaratu ziren bazterretan. EIZIEk, itzultzaile euskaldunen elkarteak, itzultzai-

le profesionalengana joan beharra azpimarratu zuen. Hori da, noski, egin behar den gutxienekoa. Baina arazoa horren aurretik datza, kanpainak diseinatzeko orduan inork erdara besterik ez darabilelako buruan, eta gero, amaituta dutenean, akaso batek esaten ahal duelako: «hau euskaraz ere egin beharko dugu, bada». Hori ez da bakarrik gertatzen Madrildik datozen kanpainekin, hemen bertan, hemengo kontratatzaile eta agentziek egiten dituztenekin berdin. ETBko Euskara Saileko arduradun Asier Larrinagak aipatu zuen kasu bat artikulu batean, Eusko Jaurlaritzaren Kontsumo sailaren kanpaina bat, honako lelo honekin: *Que no te den gato por liebre*. Jakina, horren inguruan diseinatutako irudi eta mezu korpus osoa egoki euskaratzeko itzultzaile profesionala baino gehiago izan behar duzu: magoa edo. Arazoaren muina hauxe da Larrinagaren ustez: «Publizitate sorkuntzan euskara alde batera utzita egotea».

Euskadi Irratiak edo *Euskaldunon Egunkaria*-k dexten-teko oihartzuna eskaini zioten drogen *aldeko* ustezko mezu publizitarioari. Iritziak biltzen hasi, eta Jaurlaritzaren kondena ere jaso zuten medio euskaldunek. Txalogarria, benetan, euskararen duintasunaren alde denek erakutsitako kemena. Susmoa geratzen da airean, ordea, ea ez ote den gertatu zalaparta hau errudunaren izaeragatik: Barne Ministerioa izan da hanka sartu duena, Mayor Oreja ministroaren lantaldea, abertzaleen etsai maltzur hori.

Ze, bueno, herri honetan makina bat disparte ikusi ditugu inprimaturik, eta apenas izan da protestarik inon. Gogoratzen dut, adibidez, Eusko Trenbideak enpresa publikoak izena aldatu zuela Euskotrenbideak bihurtzeko. Oker ez banago Xabier Kintanak eta besteren batek protestatu zuen dispartearen kontra, baina ez dut gogoan Jaurlaritzan edo Euskadi Irratian inor asaldatu zenik [orain, enpresa horren izena Euskotren da].

Toki euskalteletan lor dezakezu txartela euskaltela

Adibideak ematea hain da erraza... Lehengoan kaletik ikusi nuen bat, eta azalduko dizuet. Badira, nonbait, Euskaltel telefono konpainiaren zerbitzuak eta produktuak saltzeko baimen berezia duten zenbait denda (etxetresna dendak eta). Banatzaile ofizialak edo horrelako zerbitu izango dira, eta normala den bezala, atean edo erakusleihoan erakusgarri bat daukate eginkizun hori identifikatzeko. Erdaraz, halaxe dio: *Punto Euskaltel*, lehenbiziko hitza puntu baten barruan sarturik, eta bigarrena haren azpian. Euskarazko bertsioan diseinu bera da, eta zera irakurtzen da: *Toki Euskaltel*. Ez zen horren zaila, diot nik, irudiko puntua posizioz jaitea eta Euskaltel dioen lekuaren azpian jartzea (*Euskaltel Tokia* bezalako zerbitu idazteko adibidez), baina ez, ez dute hori egin, eta beraz, denda hauei *Toki Euskaltelak* esan behar diegula ondorioztatzen dugu.

Euskaltelek halako beste adibide batzuk eman ditu. Apirilean, produktu berri baten propaganda bidali zuen etxez etxe Euskaltelek. Euskarazko izena jarri diote, nonbait, produktu berri horri: Txartela Euskaltel. Zertarako balio duen? Gaztelaniaz azalduta, honetarako: *A partir de ahora, con la Txartela Euskaltel podrá realizar llamadas interprovinciales...* Ongi; baina, euskaraz azalduta, honelaxe azaltzen zaigu kontua: «Hemendik aurrera, Txartela Euskaltel-arekin probintziartera, nazioartera eta...». Bai, lagunok, hala da: *toki euskalteletan lor dezakezu txartela euskaltela*.

Handik bi astera, beste publizitate banaketa bat egin zuen EAEko konpainia erdi-publikoak. Kasu honetan, kartoi mugikor bat banatu zen etxez etxe, tolestutako diseinu bat, non mezu nagusi bat zegoen agerian. Hala ere, tolesdura batetik tira egin eta azpian beste testutxo bat agertzen zen: ageriko mezuaren eta ezkutukoaren konbinazioak ematen dio grazia diseinuari. Kasu honetan, bada, gaztelaniaz hala zioen ageriko mezuak: *Y te regalamos 500 ptas. en llamadas*. Eta haren azpian, ezkutukoa alxtatuz gero, zera irakurtzen zen: *Y 500 ptas. MAS si contestas a nuestra encuesta*. Euskaraz ordea, zera zioen ageriko mezuak: «Eta 500 pta. erregalatuko dizkizugu deietan». Eta,

ezkutuko azpiko mezuak, berriz: «Eta 500 pta. erregalatu-ko dizkizugu deietan». Euskaldunak tontoak gara, edo tontotzat hartzen gaituzte...

Enfin, konpetentzia espainolak ere sartzen du hanka. Telefonica etxearen euskarazko propaganda orritxo batzuk ditut eskuan. Zera irakurtzen dut batean: «*Plan Claro-ek*, are tarifa merkeago dutelarik *Cuenta Clara-k*, Zure gastua kontrolatzeko posibilitadearekin, Zure telefonoa sarriago ereabiltzen uzten dute» (sic). Beste orritxo batean, beste zerbitzu baten berri ematen digute, kasu honetan euskarazko izena duen Espainia Zuzen zerbitzua. Hara zertarako den hau: «Zerbitzu honek hizkuntza arazorik eta dirurik gabe atzerritik Espainiara deitzen uzten dizu, zu zauden herriaren Espainia Zuzen zenbakia markatuz beste gabe, deia gaztelaniaz atendituko da, eta beronen zenbatekoa jasotzaileak ordaintzen du edo Txartel Pertsonalari kargatuta».

Hizkuntza arazorik gabe... Gaztelaniaz, alegia, ze euskaraz... Beste ondorio bat ere ateratzen dut nik honetatik: zeinen konplikatua bihurtzen ari den telefonoz hitz egi-tea!

Planak eta planak

Oraintsu ireki da Eusko Legebiltzarraren *Euskadi eta Informazioaren Gizartea* izeneko lantalde bat. Ekimen txalagarria, dudarik gabe, baina detailetara jaitsita, oraingoz kaleratu duten egitasmo agiria erdara hutsez dator. Eta ez dago euskararen aipamenik txikienik ere. Lantaldeak agerraldi zerrenda bat ere prestatu du Legebiltzarrean: euskararen munduarekin harremanik duenik inor ez da ageri zerrendan, eta ez da, ez horixe, inor ez delako ari... Ondo hasi dira, ustez abertzaleak eta euskaltzaleak nagusi diren parlamentu horretan (legebiltzarkide abertzale bat da lantaldeko burua, eta ekimenaren bultzatzaile nagusia).

Bestetik, deigarria da oso alderdi politiko bakarra geratu dela batzorde honetatik kanpo: Euskal Herritarrok. Interesatzen ez zaielako ote?

Tira, bada: Informazioaren Gizarteko plangintzan, euskarak tokirik ez du oraingoz. Eta euskararen plangintzetan ba ote dute tokirik informazioaren eta komunikazioaren teknologiek? Kontseiluak plazaratutako Plan Estrategikoan, bederen, teknologia berriak ez dira ageri sektore estrategiko gisa. Ez da Kontseiluaren errua: Euskararen Unibertsoaren mugimenduan bere garaian egin zuen plangintza zirriborroan jaso geratu zen atal hori, eta orain, Kontseiluak zirriborro hartakoa ezin izan badu, eragile nahikoa lortu ez duelako izan da. Ez dago nahikoa enpresa, elkarte edo erakunderik alor honetan euskararen normalizazioan eta plangintza lanean interesik daukanik. Datu kezkarria dirudi. Eta Plan Estrategikoa delakoan, nahigabeko hutsune tamalgarria.

Teknologien kontu honekin segituz, aurreko batean aurreratutakoaren konfirmazioa: Interneteko lehen eztabaidagune euskaldunaren ardura UEUK hartu du. Euskaraz posta zerrenda berpizteko saiotxo bati ekin dio UEUK, eta uda horretarako garai onena ez den arren, badirudi oraingoz ondo doala esperimendu hau.

Urtebete *Egin* gabe

Urtebete pasa da *Egin* egunkaria itxi zutenetik. Urtemugarekin batera, kartzelatik irten zen, bermea ordaindu ondoren, atxilotuta zegoen azken preso, Xabier Alegria. Handik gutxira, Baltasar Garzon epaile espainolak *Egin* berriro irekitzeko baimena eman zuen urrirako, ezinezko baldintzetan ordea. Orain ETAk *Egin* bere delituertarako erabiltzeko arriskua txikiagoa omen, Garzonek dioenez. Jakina, ezarri dituen baldintzak berrirekierarako egokiak balira ere, *Gara* kalean dagoelarik aukerarik ez dagoela ematen du.

Urtemugaren egunaren bueltan, erreportaia irakurri genuen *Euskaldunon Egunkaria*-n, eta Jabier Salutregi, Xabier Alegria eta beste batzuk mintzatzen ziren han. Halako samin bat nabari zen haien adierazpenetan, nire ustez. Hilabete batzuk lehenago, *Gara*-ren irekiera arrakasta

konpletutzat aurkeztu zen, eta Salutregik berak ere hala aurkeztu zuen, aurreko egoera baino hobea zelakoan oraingoa. Baina, ez. Beste egoera bat da oraingoa, eta *Gara* ez da *Egin*. Salutregi bera, zuzendari zena, orain langabezian dago, eta beste makina bat ere bai (Pepe Rei, adibidez, *Ardi Beltza* izeneko aldizkari berri bat bultzatzen ari da).

Azkenean, *Egin* ixtearekin, errekonbertsio harrigarri bat egitea ere lortu du Garzonek. Zorrez betea eta akaso langile finkoz gainezka zegoen enpresa bat likidatzen lagundu zuen Garzonek, gatazka laboralik gabe. ¶

JAKiN

Tolosa hiribidea, 103-1.C
20018 DONOSTIA
Tel. 943.21.80.92
Fax. 943.21.82.07
jakin@jalgi.com